

Soproni Szemle

| 2018. első szám

| hetvenkettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

GAZDASÁG ÉS POLITIKA A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

GERENCSÉR PÉTER: Garta és Kapuvár háborúi a rivalizálástól az egyesítésig	3
HORVÁTH CSABA SÁNDOR: A Sopron–pozsonyi HÉV érdekeltjei és használata 1920-ig	27
CSEKŐ ERNŐ: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisíté- séről 1944. III. Az iparosok	43
HORVÁTH ANTAL: A Vörös Hadsereg ellátása, jóvátétel Sopron vármegye és a Csepregi járás példáján keresztül	62

MŰHELY

HORVÁTH LÁSZLÓ: Néhány adat Sopron megye hadiadó kötelezettségéről és a katonák téli kvártélyoztatásáról (1648–1750)	95

SOPRONI KÖNYVESPOLC

LENGYEL TÜNDE: Diana Duchoňová: Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť (Esterházy Miklós nádor. Udvari társadalom és az arisztokrata mindennapok) Bratislava: HŰ SAV – Veda 2017, 560 oldal	108
OSVÁTH ÁDÁM: Horváth Antal: Az irányított gazdaság hatása a gazdaságtársadalomra 1939-1949, Sopron vármegye, Csepregi járás. Szombathely, 2017. 304 pp.	110

KÖZLEMÉNYEK

JÓZAN TIBOR: Elnökségi beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2017. évi munkájáról	112
A Soproni Szemle Alapítvány közleményei	114

GAZDASÁG ÉS POLITIKA A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Gerencsér Péter

Garta és Kapuvár háborúi a rivalizálástól az egyesítésig

Annak ellenére, hogy az 1663-ban alapított¹ rábaközi falu, Garta egész története szorosan összefonódik Kapuvárral, a két település viszonyát nagyon gyakran az ellenségeskedés és a rivalizálás határozta meg, mely kiváltképpen a 19. század végétől erősödött fel, és az 1920-as években érte el csúcspontját. Ez a tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen hatóerők mozgatták a megszorodó konfliktusokat, és azokat a lokális harcok mellett milyen szélesebb regionális, sőt országos tényezők erősítették fel. Az összeütközések a Kapuvárral való egyesítés félelméből fakadtak, amit azonban Gartának igyekezete ellenére nem sikerült megakadályoznia. A fúzió miniszteri döntéssel 1923-ban következett be, amivel szemben Garta hosszú évtizedekig utóvédharcot folytatott. Levéltárakban és az Országos Széchényi Könyvtár hírlap-gyűjteményében végzett kutatásaim eredménye szerint az első világháború után felgyorsult folyamatok jelentősége jóval túlterjeszkedik a helyi érdekeken, mivel az egyesítést Sopron vármegye – eredetileg az Ausztriának ítélt Nyugat-Magyarország elcsatolása miatti – új székhelyének sürgető kijelölése és az ehhez kapcsolódó urbanizációs szükséglet katalizálta.

A gartai „függetlenségi háború” azért is ellentmondásos, mert a falu egész létét Kapuvárnak köszönhette. Nádasdy (III.) Ferenc (1623–1671) Gartát a kapuvári várban szolgáló darabontok letelepítése és gyors hadra foghatósága céljából alapította a Rábaköz katonai központjának tőszomszédságában. Az újonnan létrejött község egyfajta katonatelep volt, ami világosan kifejezésre jutott abban, hogy a falut az 1672. évi urbárium „*Muskatirossok Varossa*” néven említette, ahol a várat védelmező muskétások laktak.² Így Garta korai története ki sem szakítható Kapuvár történetéből, annak volt kiszolgáló, alárendelt települése. Ebből a szempontból az 1923-as településegysítési aktus értelmezhető úgy is, mint visszatérés a kezdetekhez, Kapuvár kötelékéhez. Garta Kapuvárhoz fűződő viszonya pszichoanalitikus retorikával ödipális konfliktusként írható le: a szimbolikus fiú (Garta) félelme az apától (Kapuvár), szabadulási kísérlet a gyámkodó hatalomtól.

A Garta létét megalapozó történeti okok mellett a Kapuvárral történő egyesítés másik mozgatórugója a két település fizikai összeépülése volt. Drinóczy György reformkori vármegyei összefoglalója világossá teszi, hogy a két szomszédos település már a 19. század első felében teljesen egybeért: „*Garta Magyar falu a Rábaközi felső járásban Kapuvárhoz oly közel hogy egyik soron csak szekéruat választja Kapuvártól a másik sor pedig azzal*

¹ A német nyelvű alapítási oklevelet és egyúttal kiváltságlevelet lásd: Rábaközi Muzeális Gyűjtemény, Történeti Dokumentáció (= RMGy-TD), Kapuvár, leltározatlan. A gartai bírólada iratai. Gróf Nádasdy (III.) Ferenc 1663. június 1-jén kelt kiváltságlevelének másolata.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, E. 156. U et C 156/2. 133. pag.

egészen összekapcsolódik”.³ Ez a szekérút nem más, mint a később Lakatos köznek, jelenleg pedig Zöldfa sornak nevezett utca, amely ma is Garta és Kapuvár határának számít. Az út az önállóság bizonyítékaként értelmeződött, olyan „demarkációs vonalként”, amely a két szomszédvár ellentéteit éllezte ki. Mindazonáltal Garta – vallási tekintetben éppúgy, mint a kereskedelem, a szolgáltatások vagy a közlekedés terén – sok szempontból függött Kapuvártól.

A háborúskodás számos kikristályosodási pontja közül a dolgozat első részében az egyházügyi vitákat, a közlekedés anomáliáit, az útvám és a piaci helypénz körüli ügyeket és az infrastrukturális elmaradottság generálta konfrontációkat vizsgálom. Állításom szerint ezek során a gartai közösség olyan identitáspolitikát alakított ki magának, amely a „mi” és az „ők” dichotómiája alapján a Kapuvártól való különbözőséget hangsúlyozta. A tanulmány második felében az egyesítés folyamatát, majd a gartaiak utólagos passzív ellenállásának formáit veszem górcső alá. A vizsgálat egyrészt azt szemléleti, hogy Garta miként használta a történelmi múltat aktuálpolitikai fegyverként, másrészt azt igyekszik bizonyítani, hogy a hivatalos indoklással és értelmezési tradícióval szemben valójában Sopron Ausztriának ítélté volt a döntő eleme annak, amely Kapuvárt az egyesülésre sarkallta. Mind ez ideig nem történt kísérlet a kérdés szisztematikus feltérképezésére, ezért áttekintésemet hiánypótlónak szánom.

Templom: tilalom és reprezentáció

A Kapuvár és Garta közötti háborúskodás egyik lecsapódása a templomhasználatból adódott. A kapuváriak nem nézték jó szemmel, hogy a gartaiak zöme a szomszédos településre jár át vasárnapi istentiszteletre. Végső soron az ebből kifejlődő, majd elmérgesedő konfliktus volt az oka, hogy Garta a 20. században új, nagyobb templomot épített magának, melynek építészeti jelentéstana a rivalizálás szempontjából igencsak tanulságos.

A harc az 1890 áprilisában tartott kapuvári képviselő-testületi ülésen robbant ki, melyen felszólalt Pátzay József kórházgondnok (a neves szobrászművész, Pátzay Pál apja). Szóvá tette, hogy a gartaiak a kapuvári miséket látogatják, így az egyébként nem sokkal korábban (1884-ben) kibővített római katolikus Szent Anna templomot elfoglalják a kapuváriak elől, akik saját istenházukba nem férnek be.⁴ 1891. április 26-án a *Rábaköz* című helyi újság „Pax” álnév alatt jegyzett, *Harcz a temploméért* című cikke a gartai és a kapuvári hívők immár barátságatlan viszonyáról számolt be.⁵ Kapuvár azt megelőzően, április 17-én határozatban üzenté meg Gartának, hogy a továbbiakban nem fogják tolerálni, hogy a kapuvári plébániatemplomba járnak, és amennyiben azt mégis megteszik, úgy karhatalommal fogják őket eltávolítani onnan. Az újság szerint a kitiltó határozatot azonban a gartaiak egy része nem vette tudomásul, és továbbra is Kapuvár templomát

³ Csornai Premontrei Rendház Magánlevéltára, Csorna, III. 1. 1. Drinóczy György kéziratai. *Drinóczy György: Böngészet Sopron Megye ismétetéhez. Drinóczy György csornai kanonok által. 1830–1847.* 437.

⁴ *Rábaköz* (= R), 1890. április 13.

⁵ R, 1891. április 26.

vette igénybe, belépésüket viszont az ajtónál álló fertálmesterek megakadályozták. Erre a gartaiak kezét emeltek a közbiztonsággal megbízott tisztségviselőkre, mire dulakodás kezdődött a templomnál.

A kapuváriak a legutóbbi templomfelújítást hozták fel a kitiltás indokaként. 1880-ban ugyanis a kapuvári templom düledező állapotban volt, amit akkoriban még a gartaiak is használhattak.⁶ Amikor a templom kibővítéséről döntés született, a kapuváriak kézi erővel és igával is segítették az építkezést, a gartaiak viszont a kisujjukat sem mozdították. Az 1880. április 2-án kelt jegyzőkönyv bizonyítja, hogy a gartaiak arra hivatkozva tagadták meg az építkezéshez való hozzájárulást, hogy községük lakosságát még a megnagyobbított templom sem lenne képes befogadni. Kategorikusan leszögezték: „*Kapuvártól teljesen megválnunk[,] az itteni templomba nem járunk. Kötelezvéen magunkat a harmadik káplán rendszeresítésével járó összes terhek és kiadások viselésére.*”⁷ Garta mint filia a kapuvári anyaegyház irányába papfizetés céljából 1881. február 18-án 350 forint fizetésére kötelezte magát, csakhogy ennek nem tett eleget. 1889. szeptember 8-án kijelentették, hogy csak 150 forinttal hajlandóak hozzájárulni a káplán fizetéséhez, mire Zalka János megyéspüspök megszüntette a harmadik kápláni állást. Gartának két választása maradt: vagy hozzájárul a kapuvári plébániatemplom rekonstrukciójának fedezéséhez, vagy pedig kifizeti a harmadik káplán működésének árát. Az újság szerint a gartaiak káplánpártiak voltak, de a kisebbség 1891. április 19-én Kapuvár plébánosát, Dominkovich Sándort kezdte szidalmazni. Az ellenségeskedés láthatóan vallási köntösben csapódott le, az anyagi hozzájárulás elmulasztásáért Kapuvár kitiltással válaszolt.

A templomi férőhelyek körüli polémia készítette a gartaiakat arra, hogy községükben nagyobb templom építését határozzák el. Az új templom építéséről 1896-ban született döntés.⁸ Már májusban gyűjtést szerveztek a templomépítés javára, melynek összegét 8070 koronára becsülték, ebből azonnal befolyt 2200 korona. Ezt követően azonban a lelkesedés alábbhagyott, és csak 1904-ben rendeztek új gyűjtést. Bánszky Mihály építész *Az Igaz Isten* című pályaterve nyert a pályázaton, de az ügyet két esztendőre ismét elfektetették.⁹ A 18. században épült régi templomot, melynek tetőzete 1847-ig faszindelyes volt, az 1906. február 11-én tartott utolsó nagymiséét követően kezdték bontani.¹⁰ Az új Szent Sebestyén templom alapkövét a régi templom helyén Németh János kapuvári plébános 1906. április 8-án rakta le, és az új építményt alig egy évvel később, 1907. június 14-én már fel is szentelték. A szószék Lewisch Róbert szombathelyi oltárkészítő műhelyében készült, az orgona Angster József pécsi orgonakészítő alkotása, a pad pedig Lukácsi János gartai asztalos munkája volt. Az ácsmunka Hoffer János és Gilicz János keze nyomán készült, akik szintén gartaiak voltak. A toronyra is ők tették fel a keresztet 1906.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Rábaközi Közlöny (= RK), 1908. május 14.

⁹ Uo.

¹⁰ RK, 1906. február 28.

október 7-én.¹¹ 1908-ban Vető István, a kapuvári nagyvendéglő bérlője a gartai templomnak két selyemzástól adományozott.¹²

Bár az új épület pontosan a régi helyére épült, a két templom tájolása eltért egymástól, ami ismét a gartaiak és kapuváriak viszályának máig látható jele. Alig egy hónappal az ótemplom bontási munkálatainak megkezdése után ugyanis, 1906 márciusától vita bontakozott arról, hogy merre nézzen a templomtorony.¹³ Amint a régi templomról fennmaradt egyetlen ismert fénykép mutatja, a meglehetősen egyszerű, jellegtelen épület tornya az épület északi oldalán volt, bejárata Kapuvár felé nézett. Ez jelképesen a nagyobb település iránti nyitottságot és szó szerinti értelemben is az odafordulást fejezte ki. Ezzel

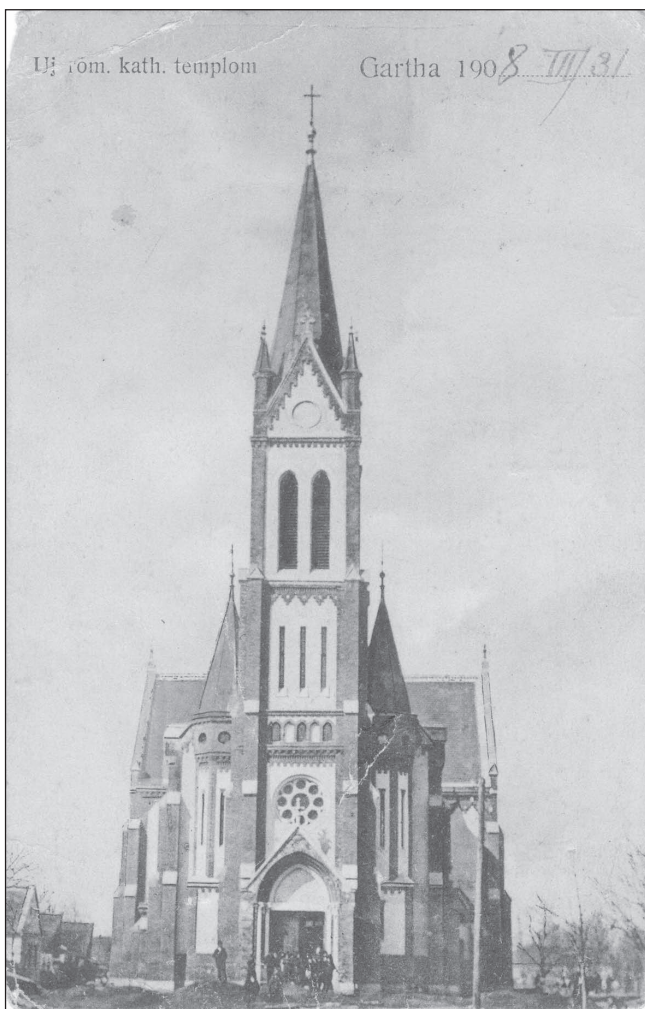

1. kép. A gartai ótemplom. Képes levelezőlap részlete, ismeretlen kiadó, 1902 körül. (magángyűjtemény)

¹¹ RK, 1907. június 16.

¹² RK, 1908. május 14.

¹³ RK, 1906. március 18.

2. kép. Az új gartai templom. Képes levelezőlap, Buxbaum József kiadása, 1908 körül.
(RMGy, Történeti Dokumentáció 97.9.1.)

szemben a ma is álló új neogótikus templom tornya az épület déli részén helyezkedik el, a tájolás megváltoztatása a Kapuvártól való elfordulást szimbolizálja. Valószínűbb azonban, hogy a vita mögött helyi ellentétek is álltak: a felső szeriek azt akarták, hogy a templom tornya (és bejárata) továbbra is feléjük nézzen, míg az alsó szeriek azt akarták, hogy dél felé.

Az új templom szimbolikus térbeli elhelyezkedésében azonban nem csak a fricska mozzanata érhető tetten. Az épület reprezentatív funkciót is igyekezett betölteni, amely Gárta nagyságát hirdeti. Ezt a korábbi templom sematikus homlokzata helyett díszes felületképzéssel, valamint a 47 méteres torony magasságával igyekeztek megvalósítani. Az

egekbe törő karcsú templom a kultúra szemiotikájának nyelvén azt jelenti, hogy a település rivalizálni is kívánt a kapuvári Szent Anna templommal, aminek üzenete egyértelmű: Garta nem alsóbbrendű Kapuvárnál.

Káplánfizetési bonyodalmak

Az előző fejezetben már szóba került, hogy a gartaiak korábbi vállalásukat megszegve nem fizették ki a harmadik káplánt, ezért 1889-ben a győri megyéspüspök megszüntette annak gartai működését. Ebből a polémiából ismét Kapuvár és Garta torzalkodása világlík ki.

A káplánfizetés ügyében kompromisszumos megoldás született. A római katolikus hitközség 1894. február 18-án a gartai községházán tartott ülést, melyet Németh János kapuvári plébános jelenlétében tartottak meg.¹⁴ Az erről készült, az úgynevezett gartai bíróláda¹⁵ által megőrzött feljegyzés szerint Zalka János megyéspüspök az 1894. évi 450 forintos fenntartási költséghez 100 forinttal kívánt hozzájárulni, így jön ki az a 350 forint, amit – mint korábban szó esett róla – már 1881. február 18-án is kértek Gartától. Ebből is elengedett azonban Németh plébános 50 forintot, így Gartának a szerződés szerint 300 forintot kellett fizetnie (az eredetileg ajánlott 150 forint helyett). Ebben az összegben a gartaiakkal végül sikerült is egyezsére jutnia, de a mostani fizetést illetően a következőképpen állapodtak meg az anyaegyházzal: Garta minden egyes katolikus házaspár után egy forintot, az özvegyek után pedig 50 krajcárt folyósít, ezt az összeget pedig a községi elöljáróság szedi be a lakosságtól. A megegyezés értelmében a kapuvári plébánosnak adják át az így összegyűlt pénzüsszeget, amelyből a plébános 300 forintot járandóság címén levon, illetve hasonlóképpen kiveszi belőle a káplánoknak a kisgyermekek temetéséért adott 12 forintnyi tiszteletdíjat. Vagyis a 300 forintos káplánfizetés helyett a kapuvári plébánia 1894-ben 312 forintot kényszerített ki a községből. A befolyt összeg maradéka pedig a terv szerint a hitközség kasszájában marad. Ezt a gartaiak által elfogadott egyezséget aztán Kovács Antal kapuvári főszolgabíró március 2-án hagyta jóvá, így a káplántartás kérdése megoldódni látszott.

Legalábbis időlegesen, mert a fizetés ügye pontosan két évtizeddel később Kapuvár és Garta között újból feszültségek forrásává vált. A vita megint abból fakadt, hogy a gartaiak nem akarták a káplántartást fizetni. Az 1914-es dátum azért is fontos, mert éppen az év januárjában egy átmulatott éjszaka során a gartai fiatalok a vasútállomásra tartó Lengyel István kapuvári káplánt¹⁶ fiákerében megtámadták, és bottal fenyegették meg.¹⁷ Ezúttal Németh János plébános arra hivatkozott, hogy a káplán 2 korona 40 fil-

¹⁴ RMGy-TD, leltározatlan. A gartai bíróláda iratai. A káplán szerződése, jegyzőkönyv. 1894. február 18.

¹⁵ Erről lásd: Császár Attila – Franta Dezső: A gartai bíróláda restaurálása. Soproni Szemle 66 (2012), 237–243.

¹⁶ Lengyel István 1909 és 1919 között szolgált Kapuváron káplánként. Lásd: Zsebedics József: A kapuvári egyház története. Részletek. Győr, é. n. [2005] 90.

¹⁷ Lásd: RK, 1914. január 25.

lért kapott eddig a házaspároktól, a drágaság miatt azonban ez az összeg nem elegendő, ezért 60 filléres emelést kért. Ezt azonban a gartaiak nem voltak hajlandók fizetni.¹⁸ Nem sokkal korábban a *Rábaközi Közlöny* egy július 5-i vita kapcsán a következő „megoldási javaslatot” tette a nyakas gartaiak ellenállásának letörésére: „A gartaiak ellene szegültek. Sőt a vasárnapon tartott értekezleten olyan leirhatatlanul durván viselkedtek, hogy időszerű és helyénvaló volna, ha a gartaiaktól elvennék a káplánt. Nem pap kell oda, – azoknak, hanem – más.”¹⁹ Bizonyára nem lelki istápolásra gondolt az újságíró, amit mutat az is, hogy vallásügyi kérdésekben a helyi hírlapok egyértelműen Kapuvár mellé álltak, és elítélték Garta magatartását.

A probléma megoldását az első világháború kitérésével bekövetkező fokozódó anyagi megterhelés elodázta, és a gartaiak ezt vetették be érveként, amikor 1916. július 16-án herceg Esterházy Miklóshoz fordultak segítségért.²⁰ Levelükben arra hivatkoztak, hogy a július 2-án hozott gartai iskolaszéki határozat újabb súlyos áldozatot követel a háború miatt amúgy is meggyötört lakosságtól, és a kért pénzösszeget nem tudják kifizetni. A kapuvári plébános ugyanis nagyobb összeget követelt a káplántartásért, amelyért eddig összesen 624 koronát fizettek, és ez is nagy teher volt a lakosság számára. A kapuvári plébános viszont ezt az összeget ezúttal 1500 koronára kívánta emelni, és a gartaiak attól tartottak, hogy éppen háború idején maradnak pap nélkül. Az előirányzat szerint ebből az összegből 1000 vagy 1200 koronát a gartai káplán ellátására, a maradékot pedig a plébános fizetésére fordítják. Buday András bíró a gartaiak nevében arra hívta fel a herceg figyelmét, hogy amennyiben az anyaegyház ezt az összeget nem kapja meg, úgy Kapuvár lemond a gartai hívek lelki gondozásáról. A panaszlevél szerint azonban most csak 40-50 család tudja kifizetni a rájuk eső részt, mivel a többiek a frontokon harcolnak. Ezért a hercegségtől azt kérték, hogy „megfelelő bizonyos összeggel” járuljon hozzá a káplán fizetéséhez. A kérés indoklását azzal támogatták meg, hogy a hercegségre a gartai határban lévő, hozzávetőlegesen 50 hold nagyságú földje után úgysis közel 200 koronás összeg esne az 1500 összköltségből.

A papfizetésből adódó nehézségek hozzájárultak a Kapuvárral való konfliktusok körének kiszélesítéséhez. Az egyházügyi feszültségek azután szűntek meg, miután a gartaiak kérésére az akkori megyéspüspök 1947-ben önálló plébániát állított fel, amelynek fenntartási költségeit a gartaiak vállalták magukra.²¹

¹⁸ RK, 1914. július 16.

¹⁹ RK, 1914. július 9.

²⁰ RMGy-TD, leltározatlan. A gartai bíróláda iratai. A gartaiak levele herceg Esterházy Miklósnak, 1916. július 20.

²¹ Az önálló gartai plébánia alapításához, területéhez és jövedelmeihez lásd a Győri Püspökség 1947. május 15-én kelt 1297. számú körlevelét: *Litterae circulares ad venerabilem clerum almae Diocensis Jauriensis dimissae anno domini 1947*. Jaurini, 1948. 35–36.

Közlekedési anomáliák

A szomszédos települések közötti egyházügyi súrlódások mellett a háborúskodás másik halmazát az utak és a hidak védelme, hovatartozása és állapota körüli permanens viták jelentették.

A *Rábaköz* című hírlap jegyezte fel 1890-ben, hogy kapuváriaknak az volt a szokása, hogy a Kis-Rába hídjánál az ifjak úgyszólván strázsát álltak,²² és ezzel ironikus módon a város régi hídőrző feladatait bujtatták új köntösbe. A Kis-Rába átkelőjénél a gartaiaknak egyfajta vámot kellett fizetni. A „vám” abban állt, hogy a híd karfáján rendszerint tíz-tizenkét kapuvári legény dülleszkedett, és amikor a szomszédvár fiataljai közeledtek, ellátták a bajukat. A fiatalok percepciójában a híd láthatóan nem hivatalos határvonalat képezett, ezt a fajta vámszedést pedig a humánétológia területvédő akciónak nevezné.

A másik „demarkációs vonalat” a Lakatos köz, a mai Zöldfa sor képezte. Mint Drinóczy György megyetörténete kapcsán szóba került, ez a keskeny út választotta el Kapuvárt Gartától, fenntartva azt a látszatot, hogy a két település még nem épült össze teljesen. A köz, melyet Drinóczy a 19. század első felében „szekérútként” definiált, központi szerepet játszott egy 1891. évi vitában.²³ Ekkor a hatóság a Zöldfához címzett vendéglőtől a Biringer-féle faraktárig a Vasúti utca (ma: Kossuth utca) keleti oldalát kívánta megjavítani, ami különösen azért volt fontos, mert ez akkoriban a győr-soproni országút részét képezte. A soproni királyi építészeti hivatal az érintett útszakaszon a vízelvezetés érdekében hidat szándékozott építeni, de a gartaiak arra figyelmeztettek, hogy a Lakatos köz felé eddig is sok víz volt, és ha most arra vezetik a fölösleges csapadékvizet, akkor Kapuvár határa és a gartai templom közötti rész fog majd vízben úszni. Az újság szerint a tervben a gartaiak egy része annak látta bizonyítékát, hogy Kapuvárral szemben ismét ők húzzák a rövidebbet.

A két szomszédos község minduntalan megtalálta a módot, hogy a Lakatos köz ürügyén egymást korholja. Állandó kérdésként merült fel, melyik településhez tartozik a keskeny köz, ez a senki földje. 1893 márciusában például a közeli Kis-Rábán olyan intenzív jégzajlás volt, hogy kárt tett az Alsó utcán (ma: Széchenyi utca) és a Lakatos közben is, vagyis a folyó mindkét partján.²⁴ A folyópart nyugati oldala egyértelműen Kapuvárhoz tartozott, a keleti részen viszont vitatták az út hovatartozását, melynek tétje abban állt, hogy a tönkrement út helyreállítását egyik település előljárósága se akarta magára vállalni.

Máskor nagy esőzéseket követően tört ki perpatvar, a sár miatt járhatatlanná vált köz rendbetételét mindkét község elutasította. Habár a legszélső kapuvári házak homlokzatai a Lakatos közre néztek, magát az utat a kapuváriak igyekeztek Gartának tulajdonítani, Garta viszont amellet kardoskodott, hogy nekik csak a kertjeik dőlnek arra, és ritkán használják az utat. 1904. május 29-én írta a sajtó: „A gartaiak úgy okoskodtak: a Laka-

²² R, 1890. május 25.

²³ R, 1891. november 22.

²⁴ Csorna – Kapuvár és Vidéke, 1893. március 11.

tos-köz Kapuvárhoz tartozik, viselje az gondját”.²⁵ Az utcafront kérdése háborús frontot is nyitott a két település között, senki sem volt hajlandó fedezni az ilyenformán gazdátlaná váló út tisztántartásával járó többletmunkát és a felmerülő költségeket. Ennek akart véget vetni a szolgabíró, amikor 1904-ben a gartaiakat kötelezte az út karbantartására.²⁶ A gartai előjáróság megfellebbezte a döntést, de az alispán helybenhagyta a korábbi határozatot. A döntés megerősíthette Garta lakóit abban a meggyőződésükben, hogy nem egyenrangú félként kezelik őket, minduntalan a hátrányukra döntenek.

Garta 1908-ban azzal kívánta rendezni a helyzetet, hogy a községi határ bővítéséért folyamodott.²⁷ Az előjáróság arra kérte Hajas Antal alispánt, hogy 70 holdnyi területet csatoljanak a község keleti, 41 holdat pedig nyugati, vagyis Kis-Rába felőli oldalához. Állításuk szerint ez a terület korábban Gartához tartozott, tévedésből került a szomszédos településhez, ezért nem is el-, hanem visszacsatolásról lenne szó. Arra hivatkoztak, hogy a szűk határu Garta egyedül a Kis utca (ma: Szent Katalin utca) irányába terjeszkedhetne, és keleti irányba a közeli kapuvári határ miatt amúgy sem tud tovább fejlődni. A Lakatos köz tisztán tartásáért cserébe kért területi expanzió nem sikerült a gartaiaknak, így a helyzet megoldatlansága miatt maradt továbbra is a marakodás.

A privilégiumok védelme

A gartai *communitas*t kezdettől, 1663-tól fogva megillető kiváltságok körüli torzszalkodás a piaci helypénz fizetése és a vámmentesség kérdésében jegecesedett ki. Ezek az adómentességek azért jelentettek nagy horderejű problémát, mert bennük Garta régmúltja tükröződött, közösségképző erőként a kiváltságokban a település összetartozását látták, így megszüntetésüket identitásuk megsértéseként értelmezték.

A vásári díjfizetéssel kapcsolatos konfrontáció az 1890-es években gazdagította az ellentétek hosszú listáját. A *casus bellit* az jelentette, hogy az 1891. január 20-án tartott kapuvári közgyűlésen elfogadták, hogy Garta ezentúl köteles vásári helypénzt fizetni, míg előtte mentességet élvezett.²⁸ A képviselő-testületi jegyzőkönyv szerint Cserpes István kapuvári bíró terjesztette elő a kérdést, hogy Garta a heti és országos vásárokon fizessen-e helypénzt.²⁹ Úgy döntöttek, hogy mivel Garta külön községet képez, a továbbiakban helypénzt kell fizetniük. Kapuvár itt Garta önállóságára hivatkozott, máskor viszont a két település ősi összetartozásával indokolta meg a Kapuvárhoz való csatolás gondolatát.

Garta nemcsak azt sérelmezte, hogy kiváltságaitól fosztották meg, hanem azt is nehezményezte, hogy a döntésről nem hivatalos úton értesült, hanem az újságból. Arra hivatkoztak, hogy ők a *Rábaköz* január 25-én megjelent számából szereztek tudomást róla,

²⁵ RK, 1904. május 29.

²⁶ Uo.

²⁷ RK, 1908. június 25.

²⁸ R, 1891. január 25.

²⁹ RMGy-TD, leltározatlan. A gartai bírólada iratai. Kapuvár község képviselő testülete által az 1891. évi január hó 20-án tartott gyűlése alkalmával felvett jegyzőkönyv kivonata. 1891. február 23.

ami fényt vet a sajtónak a társadalmi nyilvánosságban betöltött növekvő jelentőségére is. Garta község ezután hosszú levélben tiltakozott, melynek szövegét teljes terjedelmében idézem, mert tárházát nyújtja a gartai gravaminális politikának:³⁰

Tisztelt képviselőtestület!

Az ide 1. alá mellékelt Kapuvárott megjelenő „Rábaköz” című lap f. 1891. évi január 25^{iki} számából, és a Kapuvár község elöljáróságának 1891. január 22^{ről} 194/1891 sz. alatt Tekintetes Kovács Antal járásbeli főszolgabíró urhoz czimzett 2. alatt másolatban idezárt, felhívási átiratából, – mely utóbbi fent czimzett főszolgabíró úr által 603 sz. hátiirati végzéssel a vitnyédi körjegyző útján Gartha község elöljáróságával tudomásul vétel végett folyó 1891. évi január 25^{én} közöltetett, – ezen Gartha község annak tudomására jött; miszerint a t. Kapuvár községi képviselő testület, f. 1891. év január hó 20^{án} tartott közgyűlésében azon határozatot hozta, miszerint Gartha község, melynek lakossága az országos és a heti vásárokon mindez ideig helypénzt nem fizetett, ezután köteles azt megfizetni.

Annak előre bocsájtásával, hogy ezen határozatnak a főszolgabíró urhoz czimzett s a határozat szövegét magában nem is foglaló felhívás, és ennek hátiiratolásávali közlése szabálytalan és törvény ellenes, mert a t. képviselő testületnek a részbeni határozata írásban egész terjedelembeli kézbesítés mellett lett volna Gartha községgel közlendő, – mit a törvény határozottan elő ír, – ezen a Gartha községre és lakosságára nézve sérelmes és jogtalan határozat ellen, Gartha község nevében fellebbezéssel élünk, mit ezennel bejelentünk.

Mert Kapuvár községnek nincs joga a maga s bárki érdekében és javára Gartha községet oly kötelezettség, – illetőleg országos és heti vásárok alkalmávali helypénz fizetésére határozatilag kötelezni, mitől eddig ez századokat meghaladó privilégiumával és folytonos gyakorlattal fogva mentes volt.

Úgy látszik, ezen határozatra a t. képviselő testületet az indította, hogy mivel Kapuvár községe, – mint magán hirből tudjuk a Főmélt. Esterházy herczegségtől a mult évben a vásárjogot megvette, azonban minthogy ezen földesuri vásárjog a herczegi hitbizomány kiegészítő részét képezi, s így ezen adás-vevés a hitbizományi bíróság által soha még helybe hagyva nincs is, – mind a mellett magának korlátlan vásár- és tetszése szerinti helypénz szedési jogot arrogál,³¹ holott ha és a mennyiben ezen vásár jog megvétele érvényre emelkedik is, több jogot ez által Kapuvár község nem szerezhet, mint a mi joggal a herczegi földesur – illetve a vásári javadalommal bíró jogosított azt eddigis gyakorolta; mert általában több jog és javadalom Kapuvár községére a vásárjog megszerzése által nem szállhat, mint aminővel jogelőde birta és gyakorolta.

Kapuvár község önhatalmulag a privilegizált Garthát az eddigi gyakorlat és szabadalma ellenére vásári helypénz fizetésére kötelezni jogosítva nincs, – éppen úgy mint a nemesi osztály se, – és pedig a garthaiakat annál kevésbé, mert köztudomásilag Kapuvár és Gartha

³⁰ RMGy-TD, leltározatlan. A gartai bírólada iratai. Fellebbezés Gartha község részéről és nevében... 1891. (pontos dátum nélkül)

³¹ jogalap nélkül magának követeli

község egészen össze épült, tőszomszédos vásár és helypénz mentes községek lévén, úgy hogy a vasúti utczában a Keleti soron³² a legalsó Kapuvári házat, és a legfelső garthai házat, csak egy kertkerítés választja el, a nyugati soron pedig egy kis szűk utca, az ugynevezett „lakatos köz”, mert Kapuvár és Gartha községek az uri hatóság alatt ugyan azon egy földesurnak t. i. Főmélt. Esterházy hercegségnek hatósága alatt állván, Kapuvárott is vásári helypénz fizetémენტessége mindenkor, a kapuváriak és garthaiakra mindenkor kiterjedt. – Ezen mentességétől önhatalmulag és egyoldalulag Kapuvár község képviselő testületének a garthaiakat megfosztani annál kevésbé lehet joga, hivatása és illetékessége; mert köztudomásulag a garthaiaknak a kapuvári határban 200 holdat meghaladó szántó földjük lévén, mely után a községi pótdátó Kapuvár község pénztárába szinte³³ megfizetik mint a kapuváriak, sőt kétségtelen az is, hogy Kapuvár községnek a vásári jog megvételére tőkéje és anyagi ereje nincs, a hercegi földes urnak e részben fizetendő vétel ár is csak pótdátó útján fedezendő, mihez Kapuvári földjeik után a garthaiak aránylag csak úgy fognak járulni, mint a kapuváriak, – nyilván igazságtalan és jogtalan tehát, hogy a garthaiak vásári helypénz fizetésére szoríttassanak.

Annak igazolására, hogy a garthaiak a régi szabadalomnál fogva vám és helypénz fizetés mentesek voltak az egész országban és ezen privilégiumokat Tek. Sopron vármegye hatósága is elismerte, – mutatványul visszavárolag ide zárunk 3 darab helypénz fizetés mentességet tanusító ugynevezett „passualis levelet”³⁴ u. m. 3. alatt Döry Ádám főszolgabíró úr által Tóth Gergely garthai lakos részére 1846. január 1^{én} kiállítva, – 4. alatt Horváth Károly főszolgabíró úr által 1861. évi august. 31^{én} 130. sz. alatt Lukácsi János, – és 5. alatt ugyan ezen főszolgabíró úr által 1861. évi august. 31^{én} 195. sz. a. Soós Mihály garthai lakosok részére kiállított passualis levelet, millyenekből a községbeli lakosoknál 100 példánynál is több találtatik. Ugyan ily vám és helypénz mentességi passualis levelek vannak a kapuváriaknak is.

Kifogásolnunk kell még Kapuvár község előljáróságának illetőleg jegyzőjének azon helytelen és méltán megrovást, sőt fegyelmi eljárást érdemlő eljárását is, – hogy midőn alólirt Hegyi Sebestyén bíró f. 1891. január 27^{én} Kapuvár városházához bement, és ott Mádly József jegyzőtől a Gartha községre nézve ez ügyben hozott sérelmes határozat kiadását kérte, – melyet okvetlen úgy is kézbesíteni kellett volna, ez hivatalos kötelességét megszegve, nem csak az írásbani kiadást, hanem még a betekintést is megtagadta, holott bármely hatóságnál, illetőleg hatósági kezelő közegeknél mindenkinek joga van és kell is lenni az ellene hozott határozatot írásba kivenni, – illetve ezt és az erre vonatkozó iratokat betekinteni.

Kapuvár község képviselő testülete a neheztelt s általában ily nemű határozatnak önérdékében és hasznárai egyoldalul hozatalára nem illetékes és jogosult, és pedig annál kevésbé; mert az 1886. évi XXII. A községekre vonatkozó törv. cikk azt ilyesmire nem jogosítja fel, mert ezen t. cz. 22. §-a a) pontja még a piaci vásári rendőrség kezelésére is csak a rendezett tanácsú városokat jogosítja fel; ily rendőrséggel pedig Kapuvár nem bír.

³² Nem a ma használt Keleti sor nevű utcára utal, hanem az egykori főút, a mai Kossuth utca keleti oldalára.

³³ szintén

³⁴ Passualis levél: útlevél, melyet a vámoknál hiteles dokumentumként fogadtak el annak bizonyítására, hogy az illető mentességekkel rendelkezik.

Ezekhez képest Gartha község s ennek lakosai nevében és érdekében mind annak előljárái kérjük ezen fellebezésünket és 1-5. alatti mellékleteinket a Tekintetes Sopron megye köztörvényhatóságához felterjeszteni, annak pedig esedezünk: méltóztassék a nevezett képviselő testületi határozatot mielőbb megsemmisíteni; mert a f. 1891. évi január 26^{án} megtartott országos vásár alkalmával már a Kapuvári vásári helypénzsedők és a vásárra menő garthaiak között surlodás és viszálykodás merült fel. – hogy ezen abnormis helyzetnek mielőbb vége vethessék.

Tisztelettel:

Hegyí Sebestyén bíró

Németh József öregeküdt

Nagy János esküdt

Kiss István esküdt

Garta község a panaszban egyrészt az információáramlás anomáliát, a tájékoztatás hiányát róta fel Kapuvárnak, és ezt már önmagában törvénytelennek nevezte. Jogtalanak tartotta továbbá a vásári helypénz kivetését azért is, mert noha 1890-ben az Esterházy-uradalom eladta a vásártartási jogot Kapuvárnak, ezt a döntést azonban még nem hagyták jóvá. Erről a gartai előjáróság a szöveg állítása szerint nem is hivatalos csatornák útján szerzett tudomást, így ismét az információhiányra panaszkodik a község. Később azonban Garta igen jól értesültnek mutatkozik Kapuvár költségvetési viszonyairól, arról, hogy az gazdaságilag mit engedhet meg magának és mit nem. Garta szerint a vásártartási jog tulajdonviszonyainak megváltozásával Kapuvár nem vált jogosulttá arra, hogy semmibe vegye az ősi kiváltságokat. Rendkívül beszédes az az argumentáció, miszerint a szűk határu Garta azért sem kötelezhető helypénz fizetésére, mert kapuvári területeken is vannak földjei, így kétszeres adóztatás alá kerülne. Ez az érv a kapuvári testület azon állítását igyekszik megtorpedózni, hogy Gartának különállása miatt kell fizetnie. Amint Kapuvár esetében is láthattuk, a hagyományos érvkézletek felcserélődtek. Miközben Kapuvár utóbb a települések egyesítését az összetartozással indokolta, addig a vásárpénz kapcsán a különállás mellett kardoskodott. Ezzel szemben Garta előszeretettel hangsúlyozta önállóságát, most viszont a kapuvári határban lévő földjeik okán arra hivatkoztak, hogy ők nem idegenek. Vagyis a gartai község ezzel közvetett módon lényegében azt fogalmazza meg, hogy Garta és Kapuvár egybetartozik.

A felmerülő sérelmek – a hatalmi önkényeskedés, a kiváltságok semmibe vétele, a kétszeres adóztatás, a tájékoztatás hiánya, közérdekű információk visszatartása – az egymással szembeni bizalmatlanságot növelték. Az irat arra is rávilágít, hogy a viszály nem maradt meg a helyi elitek szintjén, leszivárgott a mindennapokba is, a helypénzsedők és a gartai piaci kofák között összetűzések támadtak. Minthogy a gartaiak mentességükre hivatkozva a fizetést megtagadták, az 1891. május 3-án tartott kapuvári képviselő-testületi ülésen ismét napirendre került a téma.³⁵ Az alispán azt a kérdést intézte Kapuvár köz-

³⁵ R, 1891. május 10.

séghez, hogy mi okból hozta a határozatot, amely Gartát is fizetésre kötelezte. A válasz az volt, hogy Garta éppúgy „idegen” település, mint más község, ezért az ottani lakosok sem bújhatnak ki a díjfizetés alól. A helyi sajtó folyamatosan a felszínen tartotta vásári helypénz ügyét, mely csak 1895-ben jutott nyugvópontra.³⁶ Miután ugyanis a gartaiak megtagadták a fizetést, a kérdés a vármegyei hatóság elé került, amely Kapuvárnak adott igazat. Ezt azonban Garta község ismét megfellebbezte, így a kereskedelmi miniszter, Dániel Ernő asztalára került az ügy, aki az eddigi döntéseket felülbírálvá a korábbi gyakorlatot hagyta érvényben, vagyis a gartaiak helypénzmentessége megmaradt Kapuváron.

A másik problémakör, amely Garta régóta élvezett privilégiumát érintette, a vámmentesség volt. Jogukat, hogy a kapuváriakhoz hasonlóan a vámoknál fizetésmentes átkelési lehetőséget kaptak, szintén a 19. század utolsó évtizedében kezdte kétségbe vonni Kapuvár. A kapuvári vám legalább a 16. századtól fogva ugyanazon a helyen állt, ahol megszüntetéséig, a település nyugati, Vitnyéd felőli oldalán, azon országút mentén, melyet a manapság is stílszerűen Vám-érnek nevezett patak keresztez. 1890. október 26-án a kapuvári képviselő-testületi ülés arról döntött, a gartai lakosoktól is hídvámot kérnek.³⁷ Ehhez a jogalapot az 1890. évi I. törvény – más néven útdó törvény – 21. paragrafusa szolgáltatta, mely a fenntartáshoz szükséges hozzájárulásról intézkedett. A gartaiak emlékeztek arra, hogy privilégiumaik alapján nemcsak a szomszédos községekben, hanem Sopron megye egész területén, a szabad királyi városokban is szabadon, vámfizetés nélkül közlekedhetnek. Külön kiemelték, hogy a gartai gazdáknak a vitnyédi határban is vannak földjeik, ahová csakis a kapuvári országúton keresztül juthatnak el, a vámszedés viszont ellehetetlenítené a földek megművelését. Végül itt is a korábbi szokás maradt érvényben.

A vámszedés témája végleg akkor kerülhetett le a napirendről, amikor megszüntették az útvámot, a kapuvári vámház épületét pedig a második világháborúban keletkezett sérülések miatt 1945 után bontották le.

Garta lerontja Kapuvár nimbuszát

Az 1910-es évektől kezdődően egyre gyakrabban találkozunk azokkal az érvekkel a kapuvári sajtó és a szélesebb közvélemény körében, hogy Garta hátráltatja Kapuvár fejlődését, rossz színben tünteti fel a nagyközsége. Ezt a negatív megítélést elsősorban arra vonatkoztatták, hogy Garta infrastrukturális színvonalában messze elmaradt Kapuvártól. Minthogy azonban a két település egybeépült, Kapuvár vasútállomása pedig Gartán található, a Gartáról kialakult rosszalló vélemény egyúttal Kapuvár hírnevének is árt. A negatív hangok a gartai képviselő-testületre és az eljáróságra is vonatkoztak, azok tevékenységét passzívnak, tétlennak és nehézkesnek találták.

Mint a fenti példák bőségesen szemléltetik, Garta érzékenyen reagált azokra a negatív változásokra, melyek a község mindennapjait érintették. Az új postaépület terve

³⁶ R, 1895. április 5.

³⁷ R, 1890. november 1.

tovább bővítette a nézeteltérések körét. A kapuvári postaépület szimbolikus helyen, az egykori Lakatos köz átellenében, pontosan Kapuvár és Garta határán helyezkedett el. A rendkívül impozáns épületet 1903-ban építették, mégis Kapuvár azt tervezte, hogy reprezentatívabb palotában helyezze el a helyi postahivatalt. 1914 áprilisában vita alakult ki a posta helye körül, melynek előzménye az volt, hogy Spiegel Ignác kereskedő 1914-ben megvásárolt egy Fő téri frekventált helyen álló földszintes házat, ahol új emeletes palota építését határozta el.³⁸ Az újonnan építendő épület hírére a kapuvári postamester, Mesterházy Zsigmond (akit Szamuely Tibor rögtönítélő bírósága az 1919-es kapuvári ellenforradalom idején végez majd ki), a postát a két település határáról Kapuvár központjába akarta áthelyezni.³⁹ A sarki épület (melyet ma is Spiegel-háznak, vagy „Spiglinek” neveznek) Kapuvár talán legértékesebb ingatlana, ahol korábban, mielőtt eladták volna új tulajdonosának, községháza létesítése is szóba került. A gartaiak zúgolódtak Mesterházy ötlete miatt, mivel ha a városközpontba költöztetnék a hivatalt, nekik sokkal messzebb kellene gyalogolniuk. Az elképzelés végül hamvába holt, és a posta ma is ott áll eredeti helyén, szimbolikusán egyensúlyozva az egykori két település között.

A Garta község közönyéről szóló okfejtések egyik állandó gyúanyagát az országút állapotának minősége szolgáltatta. A *Rábaközi Közlöny* 1911-ben arra panaszkodott, hogy miközben Kapuvár község lépéseket tett a győr-soproni országút településen belüli szakaszának kövezésére, addig a gartai képviselő-testület mozdulatlanságba dermedt.⁴⁰ A cikk címe, a *Kapuvár-Garta* a vasútállomás homlokzatán elhelyezett tábla feliratát vette kölcsön (a Győr és Sopron közötti vasútvonalnak Kapuváron nem, csak Gartán volt megállója), de ezzel egyúttal előre is vetítette a két település egyesítésének kérdését. Az úthoz való gartai hozzáállás kérdését így az utcavilágítás és a közös vasútállomás helyzetével kövacsolta össze. Az újságíró aláhúzta, hogy bár az állomás jogilag Garta területén található, de Kapuvárt is reprezentálja, így utóbbi számára nem közömbös, milyen út vezet oda, és milyen körülmények fogadják az utast az állomáson. A cikk szerint kiáltó fejlettségi különbség tapasztalható Kapuvár és Garta között, *„Így nyomja Garta Kapuvárt etikai szempontból”,* és az utas *„első impressziója máris kedvezőtlen Kapuvárra nézve”.* Megjegyzendő, hogy az állomás területe eredetileg Babóthoz tartozott. Területcserével oldották meg, hogy ne legyen már az a furcsa helyzet, hogy Garta vasútállomása Babóton van.

Kapuvár szempontjából szemlélte a helyi sajtó a főút megvilágításának gartai gondjait is. Szintén 1911-ben az újság hasábjain azt nehezményezték, hogy egyszerű lustaságból még a már kiépült világítást sem alkalmazza Garta, ami Kapuvárt hozza kellemetlen helyzetbe.⁴¹ Így fogalmaztak: *„Ezekkel szemben igazán el lehet vár[n]i a községtől annyi gavallérságot, hogy ha már a saját lakói kedvéért nem is, de az állomásról közlekedő kapuváriak*

³⁸ RK, 1914. március 26.

³⁹ RK, 1914. április 5. Mesterházy 1919-es szerepéhez lásd: Dr. Nagy Károly: A kapuvári ellenforradalom. Zalaegerszeg, 1929. 68, 70.

⁴⁰ RK, 1911. november 12.

⁴¹ RK, 1911. október 8.

kedvéért az utcai lámpásait megújítsa”. A helyzet rendezésének kérdése a gartai állóvízben olyannyira nem mozdult előre három év múltán sem, hogy a vasúttársaság egyenesen beszüntette az állomáson a világítást, mert takarékoságból Garta község sem volt hajlandó esténként a lámpákat felgyújtani. A *Sopronvármegye* nevű újság optikai metaforákkal operáló, *Több világosságot! A legsötétebb – Garta* című írásában azon kesergett, hogy hiába teszik szóvá a problémákat a sajtón keresztül, a községi vezetés ezekről a kifogásokról tudomást sem vesz: „A rossz világítás miatt már sokszor megróttuk a gartai előülöket, de eredmény nélkül”.⁴² A cikk megemlíti, hogy Garta infrastruktúrájának borzalmas állapota immár tréfák közkedvelt céltáblájává vált, majd keserű reflexiót fűz a község tértelenségéhez: „Garta község magától nem csinál semmit. Az mindenre parancsot vár. Helyénvaló dolog volna, ha a szolgabírótság érélyesen ráparancsolna Garta község bírójára”.

Látható, hogy Garta főútjának, világításának állapota elválaszthatatlanul összefonódott a nagyközönség Kapuvárról kialakított képével. A szomszédos település közönyösnek értelmezett magatartása pedig megérlelte azt a gondolatot, hogy a helyzetet csakis a két település egyesítésével, az álmos Garta önállóságának megszüntetésével lehetséges orvosolni.

Garta és Kapuvár polgárai, egyesüljetek!

A két település egyesülését célzó mozgalom különösen az 1910-es évek elején kapott lendületet, és egyik kezdeményezői a *Rábaközi Közlöny* és a *Sopronvármegye* című újságok voltak, ami mutatja a közélet alulról való befolyásának szándékát, a társadalmi nyilvánosság szerkezetének modernkori átalakulását.

Az egyesítési programot megalapozó helyi sajtó nem annyira településföldrajzi, mint inkább gazdasági és morális érveket működtetett. Nem – vagy nem elsősorban – arra hivatkozott, hogy a két település összeépült, hanem arra, hogy Garta elmaradottsága csakis Kapuvárhoz csatolása révén változtatható meg. Ez az érvrendszer világosan kiteszik a *Rábaközi Közlöny* egyik 1911-es újságcikkéből, melynek alaptézise szerint Garta fejlődése egyértelműen megrekedt.⁴³ A cikk ellentéppárokkal dolgozik: Kapuváron van villanyvilágítás, Gartán csak petróleumvilágítás, és az is csak időnként működik; a főút kövezése Kapuváron a közeljövőben várható, Gartán elmarad; Kapuváron korszerű iskolák működnek, Gartán „160 gyermek szorong egy szűk oduban, világcsuffjára a magyar kulturának”. Az igazsághoz ugyanakkor hozzátartozik, hogy Garta ebben az időszakban jelentős erőfeszítéseket tett infrastrukturális állapotának javítása érdekében, 1907-ben új templomot építettek, 1911-re elkészült az ártézi kút, 1913-ban új iskolát építettek, ami jelzi, hogy Garta megkezdte a felzárkózást.⁴⁴ Mindazonáltal az elmaradottság arra késztette az újságírókat, hogy egyértelműen a gartai önállóság megszüntetése mellett kar-

⁴² Sopronvármegye (= Svm), 1914. november 26.

⁴³ RK, 1911. november 12.

⁴⁴ Az infrastrukturális modernizációról máshol részletesebben írtam: *Gerencsér Péter: A századfordulós Garta a helyi sajtó tükrében. Kézirat. (Megjelenés alatt)*

doskodjon. Így fogalmazott: „Ezen a közösségen változtatni nem lehet, tehát Kapuvár nagyközségnek más utat kell keresnie, hogy védekezhessen mindama kellemetlen hátrányoktól, melyeket Garta hárit reá. Egyetlen ilyen mód, hogy a lehető legkomolyabban kell foglalkozni a két község egyesítésének problémájával”. A publicisztika szerint a fúzió Gartának is előnyére válna, mivel nem lenne pótdadó, a külön adminisztrációs költségek megszűnnének, vagyis a helyi önkormányzatiság olcsóbban tudna működni.

Hogy az egyesítés gondolata valóban erősen foglalkoztatta a helyi zurnalisztákat, és hogy a fenti vélemény nem volt egyedi, azt alátámasztja, hogy 1911. október és november hónapban folyamatosan napirenden tartották a kérdést. A *Rábaközi Közlöny* valóságos propagandatevékenységet fejtett ki az egyesítés érdekében, 1911 októberében például az utcavilágítás hiányosságai és a község passzivitása folytán lényegében megfenyegette Gartát: „Azonban ha Garta község így folytatja szűkmarkúságát, megérlelik ama ideát, hogy a községet Kapuvárhoz kell csatolni közigazgatásilag is, hogy az egyforma előnyökért egyforma terheket is viseljen. Igen tévednek ám a községi vezető emberek, ha azt hiszik, hogy ellenállásukon megtörik egy ilyen szükségesnek mutatkozó terv megvalósítása”.⁴⁵ A sajtónak természetesen önmagában nem volt mandátuma arra, hogy az egyesítést megvalósítsa, abban azonban központi szerepet játszhatott, hogy befolyásolja az olvasóközönséget, és a közvélemény álláspontját az általa helyesnek vélt megoldás irányába terelje.

A hangulat megváltozását érzékelhette a gartai előljáráóság is, mert nem sokkal ezután az újság hasábjain reagáltak a leírtakra.⁴⁶ A gartai vezetőség egy meg nem nevezett tagja védekező álláspontot foglalt el, és azt próbálta bizonygatni, hogy a község fejlődése Kapuvár miatt is akadozik. Elismeri ugyan a villanyvilágítás anomáliát és a főút kövezésének hiányából fakadó problémákat, ám a felelősséget megosztva azt állítja, hogy a közös ügyekre közös pénz és együttműködés szükséges. Nem reflektál arra, hogy ezzel saját akarata ellen dolgozva az egyesítés mellett foglal állást, és éppen maga ássa alá Garta önállóságának létjogosultságát. „Kapuvár részéről azonban a közös együttműködésre törekvő vágyat soha nem tapasztaltuk” – háritja el magától a felelősséget. A gartai vezető offenzívába vált, amikor azt állítja, hogy a kapuvári világítást Gartát mellőzve oldották meg, és a Kapuvár-Gartha Utcavilágító Egylet vagyontól önhatalmúlag csak Kapuvár érdekét szem előtt tartva használták fel: „Határozottan állítom, hogy ha megkeresnek bennünket abban az időben, amikor a kapuvári villanyvilágítást létesítették, akkor ma már Gartán is végig huzódnának a villany drótok”. Hasonló módon Kapuvárra tolja a felelősséget az elmaradt útrekonstrukció kapcsán is: „Nem lehet tehát csodálkozni, ha a mi községünk teljesen magára hagyatva nem tud lépést tartani a minden oldalról agyon támogatott Kapuvárral”. Gartát tehát egyfajta áldozatként állítja be, és a fejlesztések elmaradását anyagi okokkal magyarázza: „A község és polgárainak anyagi ereje tehát a végsőikig igénybe van véve, ezért nem gondolhatunk egyelőre nagyobb beruházásokra”.

⁴⁵ RK, 1911. október 8.

⁴⁶ RK, 1911. november 16.

Úgy tűnik azonban, hogy a gartaiak részéről kevésbé volt sikeres ez az írásbeli hadművelet, amely szerint a falu önhibáján kívül és a körülményekből adódóan maradt le Kapuvártól a fejlődésben. A lap propagandája kezdett célba érni, és immár a vezető elit tagjai is kezdték magukévá tenni az egyesítés szükségességének gondolatát. A *Rábaközi Közlöny* 1913-ban írta: „komoly, közéleti férfiak mind erősebben foglalkoznak a kérdéssel s legközelebb már konkrét és részletesen kidolgozott indítványok fognak a két község képviselő-testülete elé kerülni az egyesítés érdekében”.⁴⁷ A lap szemmel láthatóan támogatta a fúziót, és megismételte azt a már 1911-ben hangoztatott érvet, hogy az adminisztrációs kiadások a közös önkormányzati szervvel csökkennének. Másrészt a települések súlypontjának áthelyeződését is gazdasági indokokkal kapcsolta össze: „Kapuvár központja az egyesítés után közelebb toódik a vasúti állomáshoz, ami a Kossuth Lajos utcai házakban és Garta főutcájának házaiban fog nagy értékelkedést jelenteni”.

1914. június 28-án – pontosan a Habsburg-trónörökös ellen elkövetett sikeres merénylet napján – az újság ismét Kapuvár és Garta egyesülésével foglalkozott.⁴⁸ Ezt követően azonban az egyesítés programja időlegesen lekerült a napirendről, nyilvánvalóan az első világháború kitörése volt a körülötte lévő viszonylagos csendnek az elsődlegesen oka. A háború és a forradalmak után azonban az addig lefojtott vita ismét felszínre tört, és további indítékokkal gazdagodott, új stádiumba lépett.

Az egyesítés kérdésében az okok boncolgatása, a bűnbakkeresés, valamint az előnyök és a hátrányok mérlegelése helyett most már egyértelműen a cselekvésé lett a főszerep. Gartát és Kapuvárt a belügyminiszter a 221.220/1922. számú rendeletével 1922-ben egyesítették, ami 1923. március 7-én lépett hatályba.⁴⁹ A fentiekben igazoltam, hogy a Garta és Kapuvár fúziójára irányuló szándék hosszú múltra tekinthet vissza, az 1922-es döntéshozatal gyorsasága mégis némileg váratlan. Mi magyarázza, hogy az egyesülés gondolatát az első világháború után ilyen hamar átültették a gyakorlatba?

Kézenfekvő volna ezt a döntést Garta gazdasági elmaradottságával és az impotenciával vádolt községi vezetés hozzáállásával magyarázni. Az egyesítés kérdése azonban burkolt módon új indokokkal bővült, és megyei, illetve országos kontextusba ágyazódott. Ez a tágabb történeti összefüggés Sopron város helyzetéhez kapcsolódik. Miután a frissen megalakult Ausztria bejelentette igényét Nyugat-Magyarország többségében németek lakta területeire, ezt pedig a Versailles környékén kötött két békeszerződés (előbb az osztrák, majd a magyar) helyben hagyta, Magyarország elvesztette Sopron városát, és ezzel együtt Sopron vármegye székhelyét.⁵⁰ Ezért új megyeszékhelyet kellett keresni,

⁴⁷ RK, 1913. január 16.

⁴⁸ RK, 1914. június 28.

⁴⁹ Belügyi Közlöny (= BK), 13. (1923) 417.

⁵⁰ A kérdés összefoglalásához lásd: *Ormos Mária*: Civitas fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921. Győr, 1990.; „Magyarok maradtunk” 1921–1996. Konferencia a soproni népszavazásról. Sopron, 1996. december 12. szerk. *Turbuly Éva*. Sopron, 1997.; Részint Kapuvár szerepére: *Békés Márton*: A fegyveres revízió útja Nyugat-Magyarországon. Szabó József százados, felkelőparancsnok válogatott iratai elé. *Vasi Szemle*, 61. (2007) 405–428.

amit a megyében értelemszerűen a nagyobb, gazdagabb történelmi múlttal rendelkező települések tölthettek volna be. Ilyen városból a megyében kettő volt, mindkettő a duális központú Rábaközben: Csorna és Kapuvár. Utóbbira azért eshetett volna a választás, mert a megcsonkított megye közepén feküdt, de a hivatalok elhelyezése számára itt nem volt elegendő épület.⁵¹ Kapuváron ebben az időszakban érezhetően megindult az urbanizációs-gazdasági fejlődés, utakat köveztek le, járdákat építettek, korszerűsítették a közvilágítást, ipartelep létesítését vették tervbe (1924-ben létre is jött a húsüzem), új városrészt alapítottak az akkoriban többnyire Új-Kapuvárnak nevezett Házhelyben. Ebbe a sorba illeszkedett Garta szerepe, melynek északi szomszédjával történő egyesítésére azért is égetően szükség volt, hogy Kapuvár – ilyenformán megnövelt népességszámával – méltó székhelye lehessen „Sopron” vármegyének. Meglátásom szerint tehát a fúzióknak az volt a katalizátora, de nem kizárólagos oka, hogy Kapuvár Sopron (ideiglenes) elvesztésével potenciális megyeszékhelyként jött szóba.⁵² Következésképpen tehát Kapuvárnak Csornával rivalizálva elsősorban a megyeszékhelyi rang és – ennek primer feltételeként – a városiasodás szempontjából volt szüksége Gartára. Ez az értelmezés eltér azoktól a magyarázatoktól, melyek az egyesülés okát kizárólagosan a községek összeépülésében látják.⁵³

Kapuvár 1921 augusztusától a nyugat-magyarországi felkelés következtében decemberben megtartott soproni népszavazásig átmenetileg ténylegesen is (megosztott) megyeszékhellyé vált,⁵⁴ minthogy azonban Sopron mégis Magyarországhoz került, a megyeközpont Kapuvárra történő áthelyezésére végül nem került sor. Ez idő alatt azonban olyan folyamatok indultak be, melyek visszafordíthatatlanná tették Kapuvár és Garta fúzióját, amely minden bizonnyal a magyarországi területmódosítás ösztönző hatása nélkül is megvalósult volna. Minthogy a szűk határu Garta az évszázados telekaprozódás következtében rendkívül zsúfolt településsé vált, ami kialakította a falu megkülönböztető településképi sajátosságát, a közös udvart, a lakásproblémákat és a szociális feszültségeket Kapuvár eredetileg Új-Kapuvárnak nevezett Házhely nevű városrésze megalapításával igyekeztek enyhíteni.⁵⁵ Az összeolvadást tehát az is motiválta, hogy a Házhelyben számos

⁵¹ Az egyik fővárosi tudósítás így érzékelteti a helyzetet: „A megye költözni fog, de hová? Sopronmegye hét járásából csak három maradt meg magyar kézen. Ezekben a legnagyobb hely *Csorna*, mintegy nyolcezer lakossal, aztán *Kapuvár* haterzerrel. De egyikben sincs elég helyiség, úgy hogy meg kell osztani a hivatalokat”. Budapesti Hírlap, 178. (1921).

⁵² Ez az intenzív városfejlesztési törekvés még egyszer megismétlődött Kapuvár történetében, méghezzá a hatvanas években. Ekkor ugyanis számos és sokrétű infrastrukturális és kulturális fejlesztés történt a nagyközségben (útépítés, új lakótelep, művelődési ház, múzeumalapítás, áruházépítések, modern önkiszolgáló ABC stb.), ami kétségtelenné teszi, hogy ezekkel a modernizációs törekvésekkel éveken át azt készítették elő, hogy Kapuvár újra elnyerje a városi rangot, ami aztán 1969-ben meg is történt.

⁵³ Például: *Horváth Terézia*: Kapuvár népviselete. Bp., 1972. 5.

⁵⁴ *Gévy-Wolff Lajos*: Emlékezés Kapuvárra, a vármegye székhelyére. In: Kapuvár multja, jelene, jövője. szerk. *Vámos Ferenc – Radnóti István*. Bp., 1928. 7. Kapuvárra – társhivatalaival együtt – az alispáni hivatalt költöztették végül. Lásd: *Fogarassy László*: A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története. I. rész. Soproni Szemle 36. (1982). 19.

⁵⁵ *Novits László*: Képek Kapuvár-Házhely történetéből. Kapuvár, 2008. 18, 54.

egykori gartai kapott építési telket, és Új-Kapuvár megalapítása mindenekelőtt Garta népességének vált előnyére.

Az 1923-ban ideiglenesen Kapuvár néven létrejött fúzió tehát megszüntette Garta kezdettől fogva fennálló önállóságát. Tekintettel arra, hogy a nagyobb településekhez hozzácsatolt falvak általában érzékenyen reagálnak nevük elvesztésére, mivel azt identitásuk elvesztéseként értelmezik, az ideiglenes nevet csak négy év múlva változtatták állandóvá, amikor a belügyminiszter 59.271/1927. számú rendeletével 1927. november 8-tól az egyesített település neve egyszerűen Kapuvár lett.⁵⁶

A *Sopronvármegye* 1923. március 20-án *Kapuvárt egyesítették Gartával* címmel közölte tudósítását.⁵⁷ Beszámolt arról, hogy Garta mindent elkövetett az egyesülés ellen, amellyel szemben vétót emelt. Az újságcikk szerint Garta Kapuvár fejlődésének legnagyobb kerékkötője volt, és a szöveg a már hagyományosan alkalmazott érvrendszert működtette (villanyvilágítás, útfejlesztés, vasútállomás). Gúnyosan Garta szájába adta, hogy a falu megelégszik a sáros úttal és a kivilágítatlan utcával. Végezetül pedig élesen szembeállította a két település fejlettségének állapotát, Kapuvárt modernnek, Gartát pedig elmaradottnak nevezte, ahol megállt az idő. Érzékletes metaforával a két település viszonyát olyan stílusötvetzként értelmezte, ahol egyszerre van jelen a szalonkabát és a cilinder (Kapuvár), illetve a rojtos gatyka és a sarkantyús csizma (Garta).

Garta passzív rezisztenciája az egyesítés után

Gartának az elvesztett önállóság utáni magatartása leginkább a sértődöttséggel és az ebből fakadó passzív ellenállással jellemezhető. Nem volt hajlandó részt venni a Kapuvárral való közös munkában, és hallgatásával tiltakozott az akarata ellenére véghezvitt egyesítés ellen. Az intézkedések szándékos akadályoztatása, a döntéshozó fórumok bojkottálása elmérgesítette a település két részének viszonyát, és ez időnként Kapuváron is előhívta azokat a hangokat, melyek megkérdőjelezték a fúzió előnyös voltát.

Ennek egyik bizonyítéka a *Sopronvármegye* 1924-es cikke, amely a sokatmondó *Már Kapuvár sem óhajtja az egyesülést* [sic!] *Gartával* címmel jelent meg.⁵⁸ Az újságcikk számvetést készített az egyesülés óta eltelt időszakról, melyet úgy írt le, mint amit a feszültségek oldódása helyett viszályok tarkítottak. „*Ez az egy év harcban és küzdelemben telt el, amely harc még ma sem ért véget és nem tudja megmondani senki sem, mikor fejeződik be*” – szól a baljósító nyitány. Az újság Garta nézőpontjáról a falu meg nem nevezett utolsó bírójától igyekezett informálódni, akiről más forrásból tudható, hogy Szakács Istvánnak hívták,⁵⁹ a volt községi bírót azonban nem érték el. A megszólaltatott Vámos Ferenc kapuvári főjegyző Garta ellenállását kifogásolta, és azt tette szóvá, hogy Garta nem hajlandó

⁵⁶ BK, 50. (1927) 1309.

⁵⁷ Svm, 1923. március 20.

⁵⁸ Svm, 1924. december 23.

⁵⁹ Bővebben lásd: *Szakács István*: „Ha visszanézek...” Képek Garta 20. század eleji népeletéből. (Szerkesztette és bevezetővel ellátta: Csizsár Attila) Gartáért Alapítvány, Kapuvár, 2009.

részt venni a kapuvári képviselő-testületi ülésen, így nélküle döntenek Gartáról. Sőt, a második megválasztott gartai képviselő-testületi tag eddig még a képviselői esküt sem volt hajlandó letenni, így ő enélkül be sem tölthette tisztségét. Vámos példaként említette, hogy a templomnál transzformátorházat kívántak kialakítani, mivel azonban Garta nem vesz részt a döntéshozatalban, az ügy vakvágányra futott. A legutóbbi kapuvári képviselő-testületi ülésről szólva azt panaszolta el, hogy az ellenállás miatt már Kapuvár is azon töpreng, hogy jó döntést hozott-e az egyesülés támogatásával, noha a gartaiak és a kapuváriak magánemberként jó viszonyt ápolnak egymással. „*De hivatalos minőségben kapuvári elöljáró nem megy ki Gartára. A végrehajtót tűrik, de elöljárót nem. Ami az én személyemet illeti, engem is szívelelnék. Ügyes-bajos dolgaikkal hozzám fordulnak. De a kapuvári bíróhoz soha. A gartaiak rendesen fizetik az adójukat, nem megyek ki Gartára*” – nyilatkozta. Ez az interjú fényt vet egyfelől arra, hogy a gartaiak megkerülték a hivatalos kommunikációs csatornákat, másfelől arra, hogyan bojkottálták a kapuvári szervek működtetésében való részvételt.

Említést tett továbbá a kapuvári főjegyző arról, hogy a gartaiaknak nincsen pótadója, mégis az „*egyesítés ügye nagyon el van már mérgesítve. Aszfaltunk lenne már régen egészen az állomásig, ha közbe nem jön az egyesítés. Mert kérem valószínűleg az egyesítés korán jött, előkészületlenül. Helyesebb lett volna előbb a közös ügyeket tárgyalni, amely tárgyalásokon Garta és Kapuvár mint egyenrangú és egyenlő jogú felek vettek volna részt*”.⁶⁰ Álláspontja szerint Garta azért passzív a képviselőtestületben, mert lakosságszámának arányánál fogva már eleve kisebbségben van a helyi közgyűlésben. Arra a csapdahelyzetre is kitér, miszerint Kapuvár azért nem nyúlhat keményebb eszközökhöz, mert ezzel csak fokozná az ellentéteket, ami a település(rész)t még inkább elidegenítené. Vámos szavaival szólva: „*Erélyesen fellépni a kapuvári elöljárók nem akarnak, mert Garta és Kapuvár ismeri egymás világát és egymás eszközeit. Megyebiztost ide küldeni és diktatórikus uton elintézni az ügyet? Nem, nem ajánlom szerkesztő ur, Gartában sok a virtus.*” Utóbbival arra utalt, hogy a gartaiak előszeretettel használták bicskáikat radikális konfliktuskezelő eszközként. Az újságcikk végül a hagyományos ellentétpárt melegítette fel, és kétséget sem hagyott afelől, hogy milyen álláspontot vall magáénak: „*Kapuváron keresztül vissza felé tértünk, az állomás felé. Garta locs-pocsos sárban és sötétségben feküdt, hogy az ember azt se tudná, ki ütötte képen.*”

A gartai „dackorszak” az évek múltával is alig látszott enyhülni, és a Sopronvármegye 1925-ben ismét éles szembeállítással jellemezte a kapcsolatot, de most ironikusan megfordította a viszonyt: *A boldog Garta és a boldogtalan Kapuvár viszálya.*⁶¹ A Vámos Ferenc által megfogalmazott vádakra reagálva a volt gartai elöljáróság részéről 1924. december 29-én Szaradics Géza, Szakács István, Göndöcs József és Pászli István küldtek levelet az újságnak. A levélben a békétlenség okait az ő nézőpontjukból vázolták fel: „*De azért sem lehet békés megoldásra szorítani, mert a békés megegyezés útját elzárta a kezdet kezdetén Kapuvárott tartott képv. testületi gyűlésen Vámos főjegyző urnak azon kijelentése, hogy*

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Svm, 1925. január 6.

ha gazdaságilag is nem akarjuk az egyesítést Kapuvárral, akkor Isten velük”. A villanyvilágítás ügyére azt válaszolták, hogy annak elmaradása a szolgáltatóval, a Berg-malommal való tárgyalások miatt fulladt kudarcba. Vámos Ferenc pótadóra vonatkozó kijelentésére pedig azt felelték, hogy az azért nincsen, mert bevételeik túlszárnyalják a kiadásait, ugyanakkor a község széles kereskedő és iparos rétege sok adót fizet be a kasszába. A szerkesztőség burkolt állásfoglalása kapcsán levelük befejezéseképpen sértődötten megjegyezték: „Ami az egész dolognak a végét illeti, nagyon könnyű a megoldás, adják vissza mindkét községnek önrendelkezési jogát és meg fogja látni a t. hatóság, milyen szépen fog fejlődni a locspocsos Garta”.

Néhány hónappal később már arról cikkezett a helyi sajtó, hogy a valódi egyesítés nem sikerült. A vármegye és a község minden szigora sem tudta egyesíteni Kapuvárral Gartát – így a cikk címe.⁶² Ez az írás azért is tanulságos, mert összefoglalja a közelmúltbeli összeolvadás során felmerült legfontosabb problémákat és indokokat. Az újság célozgatott arra, hogy az egyesítés szándéka az volt, hogy a Gartával megnövelt Kapuvárt tízezer lélekszámú településsé duzzasszák, ami a megcsonkított és központját elvesztett Sopron vármegye miatt volt szükséges. Kapuváron örültek a fúzió hírének, míg Gartán elutasításban volt része. Garta a múltra hivatkozva kérte, hogy „ősi önállóságától ne fosszák meg az Árpád-kori (sic!) községet”. A vármegye hatósága azonban ennek ellenére a fúzió mellett határozott, amihez a belügyminisztérium rendeletben járult hozzá. Az újság a gartaiak mostani helyzetét lázadónak tartotta, és függetlenségi harchoz hasonlította. Felidézte, hogy Ghiczy Ödön, a kapuvári járás főszolgabírója oszlatta föl a gartai előljáróságot, majd a községházára hívta a lakosságot, hogy válasszanak maguk közül két tagot a kapuvári képviselő-testületbe. Erre azonban egyetlen gartai sem volt hajlandó, inkább megmaka-csolták magukat. Ezért aztán a főszolgabíró maga vette kezébe az ügyet, és tagnak önhatalmúlag Szakács Istvánt, a volt gartai bírót jelölte ki, aki egyúttal a megyegyűlésnek is tagja volt, mellé pedig második tagnak Biringer Endrét jelölte ki. Ők azonban tudomást sem vettek erről, és bojkottálták a gyűléseket.

Ám nemcsak a volt gartai hivatalos szervek, hanem Gartáról a mezei közvélemény sem volt hajlandó tudomásul venni azt, hogy a fejük fölött döntöttek, és informálisan továbbra is a volt gartai előljárókat ismerték el vezetőjüknek. A gartaiak a Sopronvármegye szerint öntudatos módon a következő álláspontra helyezkedtek: „Hogy mit mond az egyesítés, azzal mi nem törődünk. A mi ügyeinkben a régi előljáróság határoz, nekünk a mi régi biránk parancsol”.⁶³ A valódi egyesítéstől való „nagy félelem” és az önállósághoz való ragaszkodás folytán a publicista megjegyezte: „A legbüszkébb lovag se volt annyira féltékeny neve becsületére, mint Garta az önállóság látszatára”.

A képviselő-testületben való részvétel elutasítása mellett az ellenállás másik forró pontja a gartai nagyvendéglő volt, amelyet akkoriban Salamon Károly üzemeltetett. A gartai kocsmá kérdése azért is kardinális az egyesítés utáni viszony történetében, mert a

⁶² Svm, 1925. április 12.

⁶³ Uo.

passzív ellenállástól a közösségépítés informális csatornáin át az utólagos kompenzációig különféle attitűdökre és taktikákra mutat rá, és a nagykovácsma kérdése egyúttal fordulópontot is hozott Garta és Kapuvár hivatalos kapcsolatában.

Amikor Salamon Károly vendéglőjében 1925 nyarán katonazenével egybekötött bált tartottak, azon kapuváriak is szép számmal megjelentek. A *Sopronvármegye* korábbi pesszimizmusát feladva ebben a kocsmai táncmulatságban szimbolikus aktust látott, benne a két település együttélését ünnepelte. *„Itt a fehér asztalok mellett szépen, barátságosan megfértek az egyébként torzsalkodó kapuváriak és gartaiak. Itt megtörtént igazában az egyesülés”* – írta.⁶⁴

A gartai nagyvendéglőnek Salamon Károly volt a bérlője, amikor a két település egyesítése megtörtént 1923-ban.⁶⁵ Az ő személye egyfajta kontinuitást jelentett Gartának, összekötötte a múltat és a jelent. Minthogy munkáját meglegedéssel nyugtázta a közönség, a kocsmát 1926-tól pályázat nélkül további négy és fél évre neki adta bérbe Kapuvár nagyközség.⁶⁶ Elképzelhető, hogy ebben a döntésben a kapuváriak részéről nemcsak az játszott szerepet, hogy a régi-új bérlő vállalta a kocsmáépület felújítását, hanem az is, hogy nem kívántak a gartaiakkal újabb fronton háborút nyitni. A döntés egyúttal vízvázasztónak is bizonyult, az újság úgy látta, hogy *„Garta megadta magát”*.⁶⁷ A határozat jelentősége a helyi politikai életben különösen azért volt nagy horderejű, mert ez volt Kapuvár nagyközség első olyan intézkedése, amit gartai ügyben hozott, és ellene a gartaiak sem tiltakoztak. A *Sopronvármegye* magyarázata szerint: *„Mivel a gartai illegitim eljárás törvényes erejű szerződést nem köthetett a bérlővel, a gartaiak végre belenyugodtak, hogy azt a kapuvári eljárás szankcionálja”*.⁶⁸

Több mint két évtizeddel később az identitáspolitika szempontjából ismét jelentős változás történt ugyanezen gartai központi vendéglő ügyében. Az 1947. szeptember 18-án tartott kapuvári képviselő-testületi ülésen a gartai nagyvendéglő tulajdonjogát 4 hold földért cserébe a gartai közbirtokosságra ruházták át.⁶⁹ A gazdasági megfontolások mellett a kárpótlás motívuma is szerepet játszhatott a kapuvári közgyűlés döntésében. Nevezetesen az, hogy az elmúlt évtizedek gartaiak által elszenvedett sérelmeit (az önállóság megszüntetése, névvesztés, vagyonvesztés, az eljárás elmarasztalása, a maradiság vádja stb.) valamelyest helyrehozzák, Kapuvár törlesszen valamit ebbéli adósságából. A gartai nagykovácsma azonban nem sokáig lehetett a gartai közbirtokosság tulajdonában, a

⁶⁴ Svm, 1925. július 13.

⁶⁵ A három évre (1923–1926) szóló bérbeadás Garta község egyik utolsó önálló intézkedése volt. Az 1922. július 26-án meghirdetett árverést augusztus 13-ra tűzték ki, és a bérleti szerződés a következő év első napjától volt érvényes. A bérbeadásról szóló hirdetményt lásd: *Vendéglősök Lapja*, 38/15. (1922) 10.

⁶⁶ Svm, 1925. november 18.

⁶⁷ Svm, 1925. december 6.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Magyar Nemzeti Levéltár, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron, V/27. 2. d. Kapuvár nagyközség iratai. Kapuvár nagyközség képviselő-testületi ülésének jegyzőkönyve. 1947. szeptember 18; *Kapuvári Újság* (= KU), 1947. szeptember 25.

sztálinizmus hazai változata nemsokára megszüntette az állami függéstől mentes tulajdonviszonyokat.

Ugyancsak 1947-ben indult mozgalom Gartán, hogy a vasútállomás homlokzatán ismét a *Kapuvár-Garta* feliratot helyezték el.⁷⁰ Ez az elgondolás is a kompenzáció szándékával született meg. Fontos megjegyezni ugyanakkor azt is, hogy a gartaiak láthatóan jelentősen visszavettek követeléseikből, és nem a település nevének módosítását óhajtották (pláne nem az önállóságot), csak az állomásét. Jóllehet ezt nem kapták meg, de érezhetően kezdtek megbarátkozni Kapuvárral történő egyesítésük tényével.

Garta az egyesítés utáni időszak során gyakran hivatkozott a múltra, a történelmet aktuálpolitikai célok érdekében fegyverként használta. A *Kapuvári Ujság* [sic!] szerint a vasútállomás átnevezését azzal az indoklással kérték, hogy a „község sokkal régebb keletű, mint Kapuvár és ma is külön plébániával rendelkezik”.⁷¹ Már a húszas években használták az ösiség argumentumát, a *Sopronvármegye* 1925-ös cikke szerint Garta az önállóság fenntartását a történelmi jogra hivatkozva kérte: „ösi önállóságától ne fosszák meg az Árpád-kori községet”.⁷² Ezek az érvelési típusok tárházát nyújtják annak, hogyan lehet a történelmet politikai célzattal manipulálni, a múltat meghatározott érdekek alapján meghamisítani. Nem nehéz felfedezni, hogy ezek a historizáló érvek és történelmi elsőbbségre való utalások pontosan egybevágznak azokkal, melyekre a kisebbségi komplexusokkal, de legalábbis történelmi sérelmekkel teli nemzetek, régiók és egyéb közösségek szoktak hivatkozni.

A gartaiak okfejtése teljességgel téves, amikor azt állítják, hogy településük ma is külön plébániával rendelkezik. Mint korábban utaltam rá, az önálló gartai plébániát csak 1947 tavaszán hozták létre, és ennek az állításnak a hamissága még nyilvánvalóbb lehetett azon olvasó előtt, aki egykorúan olvasta ezeket az 1947-ben írt sorokat. Garta soha azelőtt nem rendelkezett önálló plébániával, története során egyházügyi szempontból mindig Kapuvárhoz tartozott, és ezt a fentiekben idézett káplánfizetési bonyodalmak „is” igazolhatják.

Másrészt az a kijelentés is merőben koholmány, hogy Garta régebbi lenne Kapuvárnál, és eredete az Árpád-korba lenne visszavezethető. Ezeknek a minden alapot nélkülöző torzításoknak a két világháború közötti előzménye, amikor 1925-ben ezt állították: „Hiszen előbb volt Garta s csak azután alapították Kapuvárt. Azután Gartának privilégiumai vannak, amikről nem mondhat le. A gartaiaknak Lipót császár jogot adott, hogy az egész országban vámmentesen közlekedhetnek. Ilyen privilégiumuk a kapuváriaknak nincs.”⁷³ Mint-hogy a 17. századi események forrástanilag már viszonylag jól dokumentáltak, minden kétséget kizáróan bizonyítható, hogy Garta újkori alapítású település, ráadásul létrejöttét és privilégiumait is Kapuvárnak köszönheti. Ha (teoretikusan) létezett is volna falu a korai középkor évszázadaiban Garta helyén, kontinuitás akkor sincsen a mai településsel,

⁷⁰ KU, 1947. szeptember 25.

⁷¹ Uo.

⁷² Svm, 1925. április 12.

⁷³ Svm, 1925. április 25.

mert a 17. századi alapítás okmányai szerint első lakóit, a kapuvári katonákat *in deserto*, azaz pusztára (lakatlan helyre) telepítették.⁷⁴

Amennyiben ezekben a „bizonyítékokban” nem a történelmi hitelességet nyomozzuk, hanem a történelmi múlthoz való odafordulás funkcióját nézzük, akkor a vélt vagy valós történelmi jogra való hivatkozás egy dolgot mindenképpen bizonyít: azt, hogy a történelmi múlt keresése a gartaiak identitáspolitikájával függ össze. A gartai azonosság-tudat a falu önállóságának elvesztése után is életben maradt, és a történelemben találta meg kifejeződését, márpedig egy „elképzelt közösség”⁷⁵ létét részint a közösségi narratívák identitásképző ereje (a saját történelem elbeszélése és továbbadása), a kollektív emlékezet szilárdítja meg.

Összegzés

A Garta és Kapuvár közötti háborúskodások a dualizmus korában erősödtek fel. A konfliktusok gyakran a máshol felgyülemlett feszültségeket vezették le. Ilyen volt a templom és a papfizetés körüli perpatvar, a két település infrastrukturális különbsége miatt kialakult sajtóvita, a vásári helypénz és a vámfizetési mentesség, vagy a Lakatos köz hovatartozása miatti polémia. A két település egyesítését több tényező együttes hatása segítette elő, a döntő tényező azonban az volt, hogy a vármegyeszékhely Sopron Ausztriának ítéelését követően égetően szükség volt egy lakosság-számban, méretében megfelelő új megyeszékhelyre. A vármegye új központjául Kapuvár jöhetett számításba, Garta Kapuvárhoz való csatolását pedig ez siettette.

A gartaiak Kapuvárhoz fűződő viszonya széles skálán mozog, amelyben a rivalizálás, az ellenségeskedés és a provokáció a mártíromság és a dac formáival ötvöződött. Garta ugyanakkor öntudatosan igyekezett őrizni önállóságát, és azt a narratívát alakította ki magáról, hogy a fúzió akarata ellenére, a feje fölött történt. Az egyesülettől való félelme abból fakadt, hogy benne identitása elvesztésének első lépését látta.

Az asszimilálódás megakadályozása érdekében Garta hosszú éveken keresztül bojkottálta a hivatalos intézményeket, és a passzív ellenállás taktikáját választotta védekezési módként. Az önállóságát elvesztő Garta a történelemben keresett öngazolást és vigaszt, eközben a múltat ugyan gyakran meghamisítva interpretálta, másfelől viszont a történelem elbeszélése a gartai identitás fenntartását is szolgálta. Ellentétben a Kapuvár melletti egykori faluval, Hidással, amely a 16. században előbb a fizikai falut, aztán a 19. században községi önállóságát, végül pedig Kapuvárba olvadva különálló identitását veszítette el, a gartai identitás nem oldódott fel teljesen, és a mai napig sikeresen tudott fennmaradni.

⁷⁴ RMGy-TD, leltározatlan. A gartai bírólada iratai. Gróf Nádasdy (III.) Ferenc telepítő levelének másolata. 1676.

⁷⁵ Benedict Anderson nagy karriert befutott kifejezése: *Benedict Anderson: Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről.* ford. *Sonkoly Gábor.* Bp., 2006. (Atelier füzetek 8)

A történelmi Magyarország északnyugat-dunántúli régiójának két kiemelkedően fontos városa, Sopron és Pozsony között jó ideig nem létezett közvetlen vasúti összeköttetés. Ugyanakkor egyértelműnek tűnt, hogy a két regionális központon túl a köztes vidék is profitálhatna a kötőtpályás közlekedési eszköz kiépítéséből. A vonal első elképzelésének megjelenésétől mind kiélezettebb harc folyt azért, hogy milyen is legyen a végleges vonalvezetés. Amely települést vagy ipari és mezőgazdasági termelőegységet nem érintett, vagy nem közelített meg a vasút, az könnyen kimaradhatott a regionális és országos árucserre forgalomból. E felismerés következtében a vicinális kiépítésének egyre több érdekeltje akadt a vizsgált területen, akik nemcsak morálisan, hanem részvények jegyzésével is támogatták létrehozását. Jelen tanulmányban először bemutatom a Sopron–pozsonyi HÉV megvalósulását, majd ezt követően a vonal azon érdekeltjeit (vármegyék, települések, ipari és mezőgazdasági termelőegységek) ismertetem, amelyek – részvényjegyzéssel – hajlandóak voltak áldozni kiépítéséért. Végül a vicinális funkcióin keresztül annak működését vázolom a jogi megszűnés időpontjáig, 1920-ig.

A Sopron–pozsonyi HÉV

Mind Sopron, mind Pozsony rendelkezett már vasút fővonallal a vicinális építése előtt. Sopron a Pest–Buda központú horizontális hálózatban először a bécsújhelyi, majd a GYSEV Győr–Sopron–ebenfurti összeköttetésén keresztül jelent meg, míg Pozsony Marcheggen át Bécshez, illetve keleti irányba Párkányánán keresztül Budapesthez kapcsolódott.¹ A fővonallal a vasúti közlekedésbe bekapcsolt települések vonzáskörzetei kiterjedtek a kötőtpályás hálózat mentén. Voltak olyan területek, amelyek igényt tartottak a vasútra, de tőkehiányuk és kellő politikai támogatottságuk miatt, vagy éppen kedvezőtlenebb földraji adottságaikból (pl. hegyes, dombos vidék) és elhelyezkedésükből fakadóan, nem tudták ezt elérni. Az 1880. évi XXXI.² és az 1888. évi IV.³ törvénycikk azonban megkönnyítették a vasútépítést. Ezzel új korszak kezdődött a magyar vasút történetében, az „olcsó” vasutak idősza.

¹ Horváth Csaba Sándor: Vasútfejlesztési koncepciók a nyugat-dunántúli régióban. In: XIV. Apáczai Napok 2010 – Nemzetközi Tudományos Konferencia – Konferenciakötet: Európaiság, magyarság Közép-Európában. Szerk. Lőrincz Ildikó. Győr, 2010. 540-545.; Majdán János: A közlekedés története Magyarországon (1700–2000). Pécs, 2014. 38-39.

² 1880. évi XXXI. a helyi érdekű vasutakról szóló törvénycikk. In: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5922> (letöltési idő: 2017.10.19.)

³ 1888. évi IV. a helyi érdekű vasutakról szóló 1880. évi XXXI. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről szóló törvénycikk. In: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6282> (letöltési idő: 2017.10.19.)

A Sopron és Pozsony között megépített vicinális is ilyen volt. A két jelentős regionális központ között már korán felmerült egy transzverzális vonal kiépítésének ötlete. 1866-ban Gróf Esterházy Antal császári és királyi kamarás kapott előmunkálati engedélyt a két település közötti vaspálya kiépítésére.⁴ A kezdeményezés azonban elbukott, leginkább a Monarchiából kiinduló 1873-as gazdasági válság miatt. Ezt követően több engedményes is sikertelenül próbálkozott. Közülük harminc évet kellett még várni arra, hogy a két város között közvetlen vasúti szerelvények közlekedhessenek.

1897-ben nagy érdekharcok és lobbizások után Haller Józsefnek, az Esterházy hercegi uradalom központi igazgatójának és Laschober Mátyás ügyvédnek sikerült a Sopron–Vulkapordány–Kismarton–Nezsider–Pándorfalu–pozsonyi irányt megvalósítani (1. ábra). Ennek legfőbb oka az volt, hogy ez a vonalvezetés bizonyult a „legolcsóbbnak”, hiszen a HÉV ennek egyes részeit péage-szerződéssel⁵ keresztül más vasúttársaságoktól kapta meg használatra.

Sopron és Pozsony vagy az Esterházyak mellett a vonal mentén található városok, községek, (nagy)birtokosok és üzemek is hasznot húzhattak az új vicinálisból. Így mindenki sokat tett azért, hogy a lehető legközelebb épüljön ki hozzá a HÉV. A komoly érdekharcok és viták után megvalósult vonal esetében a gazdasági okok dominánsabbak voltak a végleges irány kijelölésénél, ugyanakkor közforgalmú vasútként társadalmi hasznosságát sem szabad elfelejteni.⁶ Sok más vonallal együtt a Sopron–pozsonyi HÉV-nek is az 1920. június 4-én kötött trianoni békediktátum jelentette a végét. A vicinális a történelmi Magyar Királyság felosztását követően három ország – Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország – területére került, s ez jogi értelemben vett megszűnését eredményezte.

A Sopron–pozsonyi HÉV érdekeltjei

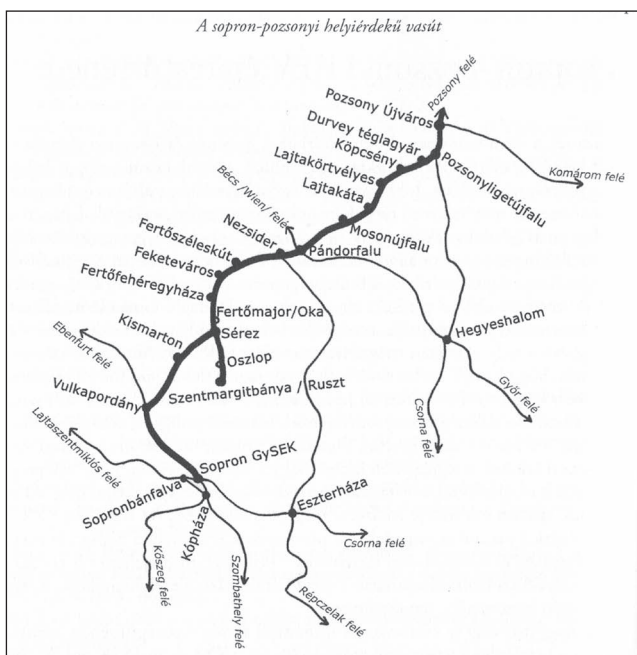
Elsőként azt vizsgálom, milyen érdekeltek támogatták – törzsrészcsoportok jegyzésével is – a Sopron és Pozsony között létrejövő vasútvonalat. Abból a Beluszky Pál által megfogalmazott állításból indulok ki, hogy „nemcsak a vasút épített várost, hanem viszont, a város – magának – vasutat”.⁷ Feltételezésem szerint egy vaspálya lefektetését két dolog ösztönözhet: egyrészt a helyi ipari és mezőgazdasági termelőegységek igénye a vasútra, amely megteremtésére azok nagy hatást gyakorolhattak, másrészt az új közlekedési eszköz gazdasági fejlődést előidéző hatása. Mely, a vonal megépítésében érdekelt vármegyék, települések, (nagy)birtokosok és termelőegységek támogatták a HÉV megnyitását? Kiknek volt igazán fontos a későbbi vicinális? Ez alapvetően meghatározta a vonalve-

⁴ Bewilligung zu den Vorarbeiten für eine Locomotiv. Eisenbahn von Pressburg nach oedenburg, eventuell nach Molnári. Centralblatt, 1866. augusztus 4. 263.

⁵ Közös használatú vonal. Két vasút által – egymás között megállapított feltételek mellett – közösen használt vonal. In: *Urbán Lajos* (főszerk.): *Vasúti Lexikon*. Budapest, 1984. 561.

⁶ Vö. *Horváth Csaba Sándor*: *A Sopron–pozsonyi HÉV építéstörténete*. Korall – Társadalomtörténeti Folyóirat, 2013. 52. szám, (a továbbiakban: *Horváth* 2013.) 43-67.

⁷ *Beluszky Pál*: *Magyarország településföldrajza*. Budapest–Pécs, 2003. 142.

1. ábra. A Sopron–pozsonyi HÉV vonala. Forrás: Horváth 2013. 44.

zetést. A települések szempontjából óriási jelentőséggel bírt, hogy érintse, vagy legalább megközelítse őket a vasút, hiszen ezzel bekerülhettek a közlekedés és – ezen keresztül a gazdaság – modern körforgásába.

A földtulajdonosokat szemlélve e térségben a vizsgált időszakban a nagybirtok dominanciája mutatható ki. Az érintett nagybirtokosok innovatív módon álltak a vasútfejlesztéshez, hiszen az új közlekedési eszköz megkönnyítette az általuk termelt javak szállítását, illetve megnyitotta előttük „a világ kapuját”, ezért anyagi áldozatot is hoztak a területüket átszelő vaspálya lefektetése érdekében. Az ipari egységek esetében is releváns volt, hogy a vasút, illetve a rakodóhely minél közelebb kerüljön hozzájuk, hiszen az is serkentőleg hatott termelésükre, potenciáljukra és fejlődésükre. Ezért a vicinális létrejött e ezen üzemeknek, gyáraknak is érdekében állt.

A Sopron–pozsonyi HÉV az alábbi településeket érintette: Pozsony-Újváros, Pozsonyligetfalu,⁸ Durvay,⁹ Köpcseny, Körtvélyes,¹⁰ Gáta,¹¹ Mosonújfalú, Pándorfalu,

⁸ 1911-től Pozsonyligetfalu

⁹ 1909-től Durvaytéglagyár

¹⁰ 1909-től Lajtakörtvélyes

¹¹ 1909-től Lajtakáta

Nezsider, Nyulas, Sásony,¹² Fertőszéleskút,¹³ Feketeváros, Fertőfehéregyháza, Fertőmajor,¹⁴ Sérc – innen szárnyvonallal Szentmargitbányáig (ruszti irány)¹⁵ –, Kismarton, Vulkapordány,¹⁶ Darufalva, Sopronkertes és Sopron (2. ábra).¹⁷ A vizsgált vonal tehát három vármegyét érintett: Pozsonyt, Mosont és Sopront. Sopron és Vulkapordány viszonylatában a már meglévő GYSEV-es, míg Pozsonyligetfalú és Pozsony-Újváros (3-4. ábra) között a Pozsony–szombathelyi HÉV pályáját használta. A Nezsider és Pándorfalu (5. ábra) viszonylat a Fertővidéki HÉV-vel közös használatú volt, ennek ellenére gazdasági szempontú vizsgálatomat a vonal által átszelt területeket tekintve az egész vaspályára kiterjesztettem, feltételezve, hogy a vasút a már meglévő szakaszok esetében is új perspektívát eredményezett.

A törzsrészvények jegyzőinek áttekintéséből kitűnik, kik támogatták e csoportból részvényjegyzéssel is a vonal kiépítését. A tényleges építési tőke 35 %-át jelentő 997.500 forint törzsrészvényből tevődött össze: a posta ingyenes szállításáért és államsegély címén 267.500 forint; míg Sopron vármegye Törvényhatósága 52.000, Sopron szabad királyi város 50.000, Pozsony szabad királyi város 40.000, Moson vármegye Törvényhatósága 30.000, Kismarton szabad királyi város 40.000, Nezsider 14.000, Fertőszéleskút, Feketeváros, Fertőfehéregyháza, Szentmargitbánya, Vulkapordány, Kismartonhegy 24.000, Esterházy Pál herceg 150.000, illetve több magánember összesen 330.000 forintot jegyzett.¹⁸ Amely településnek és vármegyének valamilyen szempontból fontos volt a vonal kiépítése, az tehát nemcsak morálisan, hanem anyagilag is támogatta létrejöttét.

Északról dél felé haladva vizsgáljuk meg tételesen a (nagy)birtokosokat és a termelőegységeket. Pozsony vármegyében két települést érintett az új HÉV: Pozsonyligetfalú és Pozsonyt. Az első esetében a pozsonyi káptalan volt a területek fő tulajdonosa, míg Pozsonyban maga a város és a Walterskirchen család birtokolta a földek legnagyobb részét, és a vasút ezt érintette a Pozsony–szombathelyi HÉV-en keresztül.¹⁹ Moson várme-

¹² 1902-től megállóhely

¹³ 1907-től Fertőszéleskút

¹⁴ 1907-től Fertőmajor-Oka

¹⁵ *Kubinszky Mihály – Nagy Tamás – Turóczy László*: Ez a vonat elment. Adatok és képek a régi magyar vasúti mellékvonalak történetéhez. Budapest, 2009. 99.

¹⁶ Vulkapordányban volt a GYSEV-nek állomása, de volt egy Alsófalú megállóhely is, amelyet 1907-től Vulkapordány megállóhelyként használtak.

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának Mosonmagyaróvári Fiókleveletára, (a továbbiakban: MmL), Alispáni Iratok IV.B/906. 366. doboz.

¹⁸ Budapest Főváros Levéltára. VII. 2. e. 783. doboz. Budapesti Királyi Törvényszék Cégbírói iratok 1876–1949. Sopron–pozsonyi HÉV (A továbbiakban: BFL SP), Függelék a Sopron–Pozsonyi helyi érdekű vasut részvénytársaság alapszabályaihoz.

¹⁹ *Bellusi Baross Károly*: Magyarország földbirtokosai. Az összes 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban lévő földterületek művelési ágak szerinti feltüntetésével. Budapest, 1893. (A továbbiakban: *Baross* 1893.) 540.; A Magyar Korona országainak Mezőgazdasági statisztikája. II. kötet, Gazdaczimtár. Budapest, A Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1897. (A továbbiakban: *Gazdaczimtár* 1897.) 54.

**A sopron-pozsonyi helyi érdekű vasút
MENETRENDJE**
érvényes a megnyitás napjától.

Oda			POZSONY-UJVÁROS - SOPRON.			Vissza		
V.év	V.év	V.év				V.év	V.év	V.év
4412	4414	4416				4411	4413	4415
I. III.	I. III.	I. III.				I. III.	I. III.	I. III.
			4					
3 ²⁵	12 ³⁵	4 ⁰⁵	Pozsony-Ujváros	↓(2,3)	érk.	8 ⁴⁴	3 ⁵⁵	8 ²²
3 ³⁵	12 ⁴⁷	4 ¹⁵	Ligetfalu (3)		érk.	8 ⁵⁴	3 ⁵⁵	7 ²²
3 ⁴⁷	12 ⁵⁸	4 ²⁵	Darvas		érk.	8 ⁵⁷	3 ⁵⁸	7 ²²
3 ⁵³	12 ⁵⁸	4 ³⁵	Köpcsény		érk.	8 ⁵⁷	3 ⁵⁸	7 ²²
4 ⁰¹	1 ⁰⁷	5 ⁰⁴	Körtvélyes		érk.	8 ⁵⁷	3 ⁵⁸	7 ²²
4 ⁰⁵	1 ¹⁰	5 ⁰⁷	Gáta		érk.	7 ⁴⁵	2 ⁵⁶	6 ²²
4 ¹⁰	1 ¹⁵	5 ¹²	Mosony-Ujfalú		érk.	7 ⁵⁰	2 ⁵⁸	6 ²²
4 ¹²	2 ⁰¹	5 ¹⁴	Pándorf	↓(1)	érk.	7 ⁵⁰	2 ⁵⁸	6 ²²
5 ²⁵	4 ³⁸	6 ²²	Győr (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
5 ³⁰	4 ⁴³	6 ²⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
5 ³²	4 ⁴⁵	6 ²⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
5 ³⁵	4 ⁴⁸	6 ³²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
5 ³⁸	4 ⁵¹	6 ³⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
5 ⁴⁰	4 ⁵³	6 ³⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
5 ⁴²	4 ⁵⁵	6 ³⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
5 ⁴⁵	4 ⁵⁸	6 ⁴²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
5 ⁴⁸	5 ⁰¹	6 ⁴⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
5 ⁵⁰	5 ⁰³	6 ⁴⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
5 ⁵²	5 ⁰⁵	6 ⁴⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
5 ⁵⁵	5 ⁰⁸	6 ⁵²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
5 ⁵⁸	5 ¹¹	6 ⁵⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ⁰⁰	5 ¹³	6 ⁵⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ⁰²	5 ¹⁵	6 ⁵⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ⁰⁵	5 ¹⁸	7 ⁰²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ⁰⁸	5 ²¹	7 ⁰⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ¹⁰	5 ²³	7 ⁰⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ¹²	5 ²⁵	7 ⁰⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ¹⁵	5 ²⁸	7 ¹²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ¹⁸	5 ³¹	7 ¹⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ²⁰	5 ³³	7 ¹⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ²²	5 ³⁵	7 ¹⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ²⁵	5 ³⁸	7 ²²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ²⁸	5 ⁴¹	7 ²⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ³⁰	5 ⁴³	7 ²⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ³²	5 ⁴⁵	7 ²⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ³⁵	5 ⁴⁸	7 ³²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ³⁸	5 ⁵¹	7 ³⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ⁴⁰	5 ⁵³	7 ³⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ⁴²	5 ⁵⁵	7 ³⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ⁴⁵	5 ⁵⁸	7 ⁴²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ⁴⁸	6 ⁰¹	7 ⁴⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ⁵⁰	6 ⁰³	7 ⁴⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ⁵²	6 ⁰⁵	7 ⁴⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ⁵⁵	6 ⁰⁸	7 ⁵²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
6 ⁵⁸	6 ¹¹	7 ⁵⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ⁰⁰	6 ¹³	7 ⁵⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ⁰²	6 ¹⁵	7 ⁵⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ⁰⁵	6 ¹⁸	8 ⁰²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ⁰⁸	6 ²¹	8 ⁰⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ¹⁰	6 ²³	8 ⁰⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ¹²	6 ²⁵	8 ⁰⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ¹⁵	6 ²⁸	8 ¹²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ¹⁸	6 ³¹	8 ¹⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ²⁰	6 ³³	8 ¹⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ²²	6 ³⁵	8 ¹⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ²⁵	6 ³⁸	8 ²²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ²⁸	6 ⁴¹	8 ²⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ³⁰	6 ⁴³	8 ²⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ³²	6 ⁴⁵	8 ²⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ³⁵	6 ⁴⁸	8 ³²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ³⁸	6 ⁵¹	8 ³⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ⁴⁰	6 ⁵³	8 ³⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ⁴²	6 ⁵⁵	8 ³⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ⁴⁵	6 ⁵⁸	8 ⁴²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ⁴⁸	7 ⁰¹	8 ⁴⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ⁵⁰	7 ⁰³	8 ⁴⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ⁵²	7 ⁰⁵	8 ⁴⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ⁵⁵	7 ⁰⁸	8 ⁵²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
7 ⁵⁸	7 ¹¹	8 ⁵⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ⁰⁰	7 ¹³	8 ⁵⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ⁰²	7 ¹⁵	8 ⁵⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ⁰⁵	7 ¹⁸	9 ⁰²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ⁰⁸	7 ²¹	9 ⁰⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ¹⁰	7 ²³	9 ⁰⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ¹²	7 ²⁵	9 ⁰⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ¹⁵	7 ²⁸	9 ¹²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ¹⁸	7 ³¹	9 ¹⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ²⁰	7 ³³	9 ¹⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ²²	7 ³⁵	9 ¹⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ²⁵	7 ³⁸	9 ²²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ²⁸	7 ⁴¹	9 ²⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ³⁰	7 ⁴³	9 ²⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ³²	7 ⁴⁵	9 ²⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ³⁵	7 ⁴⁸	9 ³²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ³⁸	7 ⁵¹	9 ³⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ⁴⁰	7 ⁵³	9 ³⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ⁴²	7 ⁵⁵	9 ³⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ⁴⁵	7 ⁵⁸	9 ⁴²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ⁴⁸	8 ⁰¹	9 ⁴⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ⁵⁰	8 ⁰³	9 ⁴⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ⁵²	8 ⁰⁵	9 ⁴⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ⁵⁵	8 ⁰⁸	9 ⁵²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
8 ⁵⁸	8 ¹¹	9 ⁵⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
9 ⁰⁰	8 ¹³	9 ⁵⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
9 ⁰²	8 ¹⁵	9 ⁵⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
9 ⁰⁵	8 ¹⁸	10 ⁰²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
9 ⁰⁸	8 ²¹	10 ⁰⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
9 ¹⁰	8 ²³	10 ⁰⁷	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
9 ¹²	8 ²⁵	10 ⁰⁹	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
9 ¹⁵	8 ²⁸	10 ¹²	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
9 ¹⁸	8 ³¹	10 ¹⁵	Bécs-Szab. (1)		érk.	5 ²²	1 ³⁹	5 ²⁵
9 ²⁰	8 ³³	10						

Foglatat.

Laszú Magyar	1.	Cantabile (Wanhal)	60.
Fris	3.	Don Juan Men.	61.
Pósta újvárosi Magyar	4.	Cadence in B (Wanhal)	62.
Fris	5.	Cantabile	63.
Reglerich kedves Aoraja	6.	Allegro	64.
Miskolczi v. v.	8.	Moururo (Haydn)	65.
Fris Magyar	9.	Allegretto	66.
Magyar d. f. (Palab Ditrani)	10.	Andante (Mozart)	67.
v. (Salkóczy)	12.	Andante (Haydn)	68.
Fris Magyar	13.	Magyar (Czerny)	69.
Hesegző Notta (Rósvárdi)	14.	Fris Magyar	70.
Laszú Magyar (Czerny)	15.	Mania (Mozart)	71.
v. (Czerny)	16.	Mania (Kromer)	72.
v. (Ruiska)	18.	Magyar (Kromer)	73.
v. (Lassota)	20.	Hoffnungs-Horaklen	74.
Fris Magyar	21.	Waller (Lanner)	75.
v.	22.	Quadrille (Fr. Kesslerich Kad)	78.

3. ábra. Pozsony-Újváros pályaudvara az 1910-es évek elején (Forrás: Bognár Béla gyűjteménye)

Tanító képzési Bizonyítvány.
Lehrprüparanden-Zeugniß.

 II.

Barabas Georg von Sopron in Ungarn i születésii
gebürtig
vallásu Evangelisch éves, az 18 18 és 18 18 években a tanító képzési két évi tan-
folyamot a Religion 10 Jahre alt, hat in den Jahren 1818 und 1818 dem zweijährigen
képzésében végezván, következő bizonyít-
prüparanden Unterrichte an der Lehrprüparanden Prüparandie in Nedeburg beigewohnt,
ványt nyert:

und folgendes Zeugniß erhalten:

Erkölszi viselete a fegyelmi szabályokkal allegro megegyezett.

Das sittliche Betragen war den disciplinar Vorschriften allegro gemäß.

Tanoda látogatása. Der Schulbesuch allegro

Alkalmazása. Die Verwendung allegro

A gyermekekkel bánásmódja. Das Benehmen gegen die Schulfugend allegro

Kiejtése. Die Aussprache allegro

Előadása. Der Vortrag allegro

Sorozat — Classification.

4. ábra. Sopron GYSEV-pályaudvar (forrás: Bognár Béla gyűjteménye)

A járásban fennmaradó települések esetében, Nyulason és Nezsiderben, Albrecht halála után Frigyes főherceg rendelkezett a vasút által átszelt földekkel. Frigyes mintauradalmanak volt része e terület is, amelyet apja 1895. évi halála után irányított.²² Sásonyban a Szent-Kereszti Ciszterci Szerzetesrend volt a fő tulajdonos.²³

A vonal fennmaradó szakasza már Sopron vármegye részét képezte, és ezen belül minden település – kevés kivétellel – a Kismartoni járáshoz tartozott.²⁴ Szinte az összes község és város érintett területei az Esterházy Hitbizomány részét képezték. Sopronban a város, Darufalván – a később gyártulajdonosi minőségben a vasútépítésben érdekelt – Patzenhofer Konrád cukorgyáros volt még a földek birtokosa, a többi érintett terület az Esterházyakhoz tartozott. A család Sopron vármegye mezőgazdasági területeinek közel negyedével bírt.²⁵ Az uradalmat a vasútépítést különösen kiemelt módon kezelő Miklós és Pál hercegek képviselték. Ennek több bizonyítéka volt. Az első, hogy Pál 150.000 forintnyi törzsrészt is jegyzett a társaság alaptökejéből, és ezzel magánszemélyként a legnagyobb támogatónak számított. A második, hogy a kisajátítások alkalmával is számtalan területet vett meg tőlük a társaság Sopronkertesen, Vulkapordányban, Kismartonban, Szentgyörgyön, Oszlopon, Sércen, Fertőfőhegyregházán, Feketevárosban és Fertőszéleskúton.²⁶ A harmadik, hogy Esterházy Miklós herceget a Sopron–pozsonyi HÉV alakuló ülése megválasztotta elnökének.²⁷

A helyi nagybirtokosok tehát – természetesen a kistulajdonosok és a földterülettel bíró községek mellett – feltétlenül érdekeltek voltak a tárgyalt vasút létesítésében. Terményeiket vasúton keresztül könnyebben és olcsóbban tudták szállíttatni akár bel-, akár külföldre. Közülük is kiemelkedett az Esterházy család, mivel a vonal a birtokaiknak nagy részén áthaladt, így nem véletlen, hogy ők jelentették a mérleg nyelvét a végleges irány kijelölésénél.

Ha a vonal létrejöttében komolyan érdekelt ipari egységeket, üzemeket és cégeket vizsgáljuk, akkor a Pozsony és Sopron viszonylat még inkább értelmezhető a Vulkapordány–Pozsonyligetfalu szakasz helyett, hiszen a vicinális korábban már meglévő szakaszainak körzetében is voltak a HÉV létrejöttét támogató vállalatok. Joggal feltételezhetjük, hogy a vasútépítéseknek nemcsak a mezőgazdasági termékek későbbi szállítása volt az egyetlen mozgatórugója. Pozsonyban a vonal megépülését kifejezetten támogatta például – az 1882-es alapításától kezdve Pozsonyban gőzmalmot üzemeltető – Gottfried Ludwig, aki napi 6 vagon lisztet termelt, amelynek piaca Magyarország és Ausztria vol-

²² *Ivánfy* 1896. IV. fejezet, Frigyes cs. és kir. főherceg magyaróvári mintauradalma. 1-3.

²³ *Baross* 1893. 433.

²⁴ Kismarton és Ruszt azonban rendezett tanácsú városként a vármegyéktől külön szerepeltek a statisztikákban.

²⁵ *Baross* 1893. 587-589.; *Berényi Pál*: Sopron megye. Budapest, 1895. (A továbbiakban: *Berényi* 1895.) 25.

²⁶ *Baross* 1893. 586-589.; A Sopron–pozsonyi h.é. vasút részvény-társaság alapszabályai. Budapest, 1900. 5.; Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Irattára. Vasutak és Csatornák Központi Telekkönyvének iratai. Sopron–pozsonyi h.é.v.

²⁷ *Horváth* 2013. 65.

5. ábra. Pándorfalu állomása 1915 körül (forrás: Bognár Béla gyűjteménye)

tak.²⁸ Bár külön iparvágányt nem építtetett, de az alakuló közgyűlésen is részt vett, és 500 forint értékben jegyzett értékpapírokat.²⁹ Ebből arra lehet következtetni, hogy érdekelt volt a vonal kiépítésében, mivel az főként dél felé nyitotta meg számára a piacot.

A következő említést érdemlő, törzsrésztvényeket jegyző, szintén pozsonyi illetőségű személy Angermeyer Károly nyomdász volt.³⁰ A magánszemélyeken kívül előfordult, hogy az ipari létesítmények önmagukban is vásároltak részvényeket.³¹ Így a pozsonyi Dinamit Nobel Rt. 3.000 forinttal járult hozzá a vasútépítéshez. A cég piacának további bővülését várta a vicinálistól, annak ellenére, hogy a település északi részén, tehát nem közvetlenül a vonal mellett helyezkedett el.³² A gyár 1873-tól üzemelt a városban, több mint 500 embert foglalkoztatott, és dinamitot, biztonsági, hadi és vadászati célokra szánt robbanóanyagot, valamint különféle kémiai vegyületeket gyártott. A vállalat rendkívül nagy területen terítette a készterméket, hiszen – belföldön kívül – Ausztriába és a Balkánra is szállított.³³

²⁸ *Borovszky Samu* (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye. Budapest, 1895., elektronikus kiadása: Arcanum Adatbázis Kft., 2002. Letöltési idő: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/17.html> 2017.06.15. (a továbbiakban: *Borovszky* 1895.)

²⁹ BFL SP, Jegyzőkönyv, 1897. február 10.

³⁰ Uo.

³¹ BFL SP, Jelentés, 1897. február 10.

³² E következtetésemet a *Borovszky* 1895. kötetben mellékelte Pozsony vármegye térkép alapján hoztam meg, amelyen a gyár helyét egyértelműen jelölik. In: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/17.html> (letöltési idő: 2017.06.15.)

³³ *Borovszky* 1895 <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/17.html> (letöltési idő: 2017.06.15.)

A Sopron–pozsonyi HÉV Pozsonyligetfalutól délre elhelyezkedő Durvay megálló-rakodóhelye³⁴ kifejezetten az ipari igények kielégítése céljából jött létre, amelyhez Durvay Antal később egy iparvágányt is építtetett a saját telepéig.³⁵ A korábban ácssteleppel, épület-, szer- és tűzifa kereskedéssel is rendelkező pozsonyi ácsmester és építési vállalkozó 1883-ban téglagyárat alapított, ahol a közönséges építési téglá mellett burkolati és finomtéglákat is gyártott.³⁶ Durvay egyértelműen érdekelt volt a vasút kiépítésében, hiszen az mind dél, mind észak felé megnyitotta a termékei előtt a piacot, így nem meglepő, hogy a társasági alaptőke egyik törzsrészvényesének is számított 10.000 forint jegyzésével.³⁷

A nezsideri gőztéglagyár a Sopron–pozsonyi HÉV létrejötte után, de a vele szinte egy időben átadott Fertővidéki HÉV-re is támaszkodva, 1897-ben újáalakult. A létesítmény új telepét közvetlenül a vonal szomszédságában nyitotta meg, és kihasználta azt, hogy a kész tégláit két HÉV-en keresztül a Fertőzugba és Kismarton felé olcsóbban és könnyebben szállíthatta.³⁸ Az üzem 1918-ban kezdeményezte egy, a telepükre vezető iparvágány létesítését is. Ez a kiágazás a Nezsider és Pándorfalu közötti vonalrészéből indult, és egészen a gyárig húzódott, amely termékeinek vasútra való könnyebb rakodását segítette elő.³⁹

Albrecht főherceg halála után fia, Frigyes is hasznot húzott a különben édesapja által rendkívüli módon támogatott vasútból. A magyaróvári mintauradalom üzemi egységéből nagy mennyiségben került ki tej és különféle tejtermék, de a fő profilt a sajt készítés jelentette. A vasút ezek elszállításához is kiváló volt;⁴⁰ termékeinek korábbi, vasúton keresztül elérhető bécsi piacát bővíthette ki a főherceg dél felé a vonal segítségével.⁴¹

A Sopron–pozsonyi HÉV Sércből kiágazó, Szentmargitbányáig (6. ábra) húzódó szárnyvonala kifejezetten az ott található kőbánya miatt vezetett végpontjáig. A ruszti szárnyvonal elnevezése ellenére nem ért el a volt szabad királyi városig. Szentmargitbányán a vájárok keményebb, tömöttebb és finomabb köveket bányásztak a 19. század végén, és nem mellékesen az Esterházy Hitbizományhoz tartozott. Átlagban több mint 100 ember dolgozott akkortájt itt, és a bánya a vasút kiépüléséig sok fuvarost is foglalkoztatott. A jó minőségű kövek háromnegyed részét Bécsbe szállították, és híres középületeket emeltek belőle.⁴² A fennmaradó egynegyed Linzbe, Pozsonyba, Sopronba és Szombathelyre ke-

³⁴ 1909-től Durvaytéglagyár.

³⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Z1527, 58. doboz, Kisvasút, HÉV részvénytársasági gyűjteményes iratok, 1871–1950.; Sopron–pozsonyi HÉV 1896–1918. (A továbbiakban: MNL OL, SP HÉV), 1914. január 7.

³⁶ *Borovszky* 1895 <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/17.html> (letöltési idő: 2017.06.15.)

³⁷ BFL SP, Jegyzőkönyv, 1897. február 10.

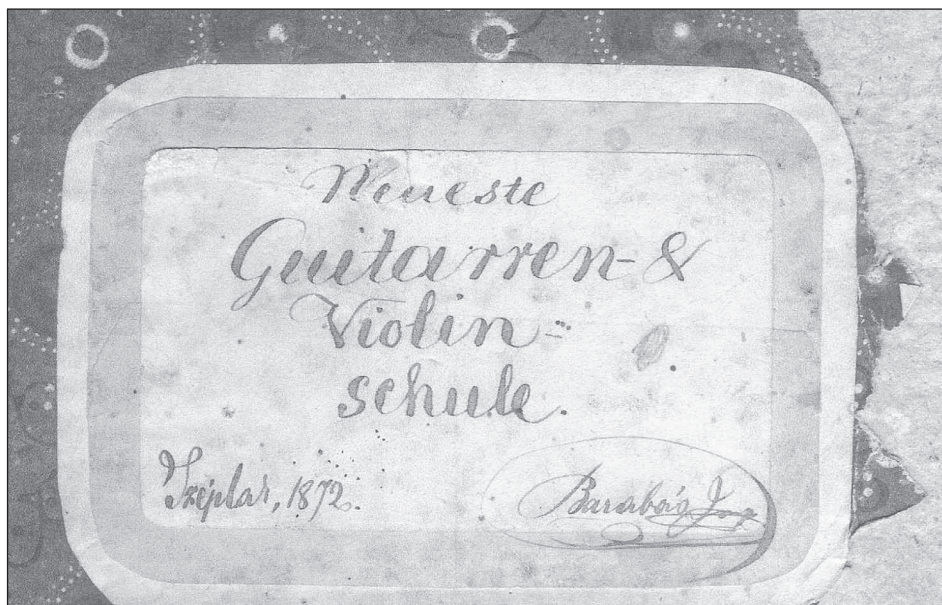
³⁸ *Zwickl, Ludwig*: GYSEV die Raaberbahn. Brücke zwischen Ost und West. Betriebsgeschichte der österreichischen Linien. Wien, 2011. 46-47.

³⁹ MOL, SP HÉV, 1918. január 16.

⁴⁰ *Ivánfy* 1896. IV. fejezet, Frigyes cs. és kir. főherceg magyaróvári mintauradalma. 10-11.

⁴¹ *Ivánfy* 1896. 15.

⁴² *Ivánfy* 1896. 44.

6. ábra. Szentmargitbánya (forrás: Bognár Béla gyűjtése)

rült.⁴³ A kitermelt kövek e vasúti összeköttetéssel még könnyebben szállíthatóvá váltak, főleg akkor, amikor Esterházy Miklós egy, az állomásból kiágazó iparvágányt is megépíttetett.⁴⁴ Ez az új infrastruktúra nem is feltétlenül új piacokat nyitott meg a kitermelő előtt, hanem inkább megkönnyítette és meggyorsította a nehéz anyagok szállítását, és ennek termelésnövelő hatása a gyárra nézve már 1897 végén érződött.⁴⁵

A cégek sorában kiemelendő az európai híru és rendkívül gazdag, Alsó-Kismarton-hegyen és Ruszton is amerikai szőlőtelepet fenntartó Wolf Lipót és Fiai borkereskedő társaság, ahonnan a helyi szőlőtermelők hozzájuthattak a nemesített szőlőtőkékhez.⁴⁶ Mindemellett Wolfék bort is termeltek, és 10.000 forintos törzsrészesvényjegyzéssel vették ki a részüket a vicinális létrehozásából.⁴⁷ A későbbiek során egy Kismartonból kiágazó iparvágányt is létesítettek saját borrakodójukig.⁴⁸ Az ő esetükben egyértelműen arra lehet következtetni, hogy kiváló minőségű boroknak e vasúton keresztül kívántak még na-

⁴³ A Soproni Kerületi Kereskedelmi és Iparkamara évi jelentése. A kamarai kerület kereskedelmi, ipar- és forgalmi viszonyairól az 1895. évben. Sopron, 1896. 100.

⁴⁴ MOL, SP HÉV, Szerződés, 1909. június 8.

⁴⁵ *Baán Endre* (szerk.): Évi jelentés Sopronvármegye állapotáról 1897. Sopron, k. n., IV: fejezet, Mezőgazdaság, ipar és kereskedelem, 1898. o. n.

⁴⁶ *Ivánfy* 1896. 26.; *Berényi* 1895. 35.

⁴⁷ BFL SP, Jelentés, 1897. február 10.

⁴⁸ MOL, SP HÉV, Szerződés, 1912. szeptember 3.

gyobb piacot teremteni, főképp azért, mert Kismartont és Rusztot (amelyet most is végül csak megközelített) a Sopron–pozsonyi HÉV-et megelőzően nem szelte át vaspálya.

Patzenhofer Konrád és Rottermann Rudolf is hasonlóan nagy jelentőséggel bíró részvényjegyzők voltak, akik ketten 30.000 forintnyi törzsrészvényt vásároltak meg.⁴⁹ Patzenhofer 1853-ban építtette cinfalvi cukorgyárát. Itt 1859-ig csak nyerscukrot gyártott, majd fehércukor készítésre rendezte át az üzemet. A gyáros több mint 400 embert foglalkoztatott a 19. század végén, akik évenként átlagban 59.000 métermázsa⁵⁰ cukrot állítottak elő. Rottermann 1850-től Felsőszéplán üzemeltetett cukorgyárát. A 19. század végére a feljegyzések szerint már több mint 500 munkást foglalkoztatott, és éves szinten átlagban 62.000 métermázsa cukrot produkált. E települések nem közvetlenül a vonal mentén feküdtek, de a már korábban megépült GYSEV-es vonalból kiágazóan mindkét üzem felé külön iparvágány vezetett.⁵¹ A későbbiek során a Patzenhofer és Fiai cég szerződést kötött az üzemeltetővel, a MÁV-val a Sércből kiágazó, Oszlópig vezető rakodóvágány használatával kapcsolatban is.⁵² Támogatásuk és a rakodóvágány használatba vétele azt jelezte, hogy a vasúton keresztül bővíteni kívánták már meglévő bel- és külföldi piacaikat, főként északi irányba.

Megállapítható tehát, hogy a Sopron–pozsonyi HÉV kiépítésében érdekelt személyek és ipari vagy mezőgazdasági termelőegységek meglehetősen tarka képet mutatnak. Minden vármegyében volt olyan közülük, amely részvényjegyzéssel is segítette a vonal kiépülését. Ebből kifolyólag innovatív módon álltak annak létesítéséhez, gazdasági fellendülést és piacaik bővülését várták tőle. Érdekes azonban, hogy Sopronban nem akadt ilyen minőségben a pozsonyi vasutat támogató részvényjegyző. Ennek oka abban kereshető, hogy a város nem kapott közvetlen összeköttetést Pozsonnyal, hanem a vicinális Vulkapordánynál ágazott be a GYSEV pályájába, így a helyiek nem láttak ebben akkora lehetőséget. Pozsonyban a hasonló helyzet ellenére – az új társaság a már meglévő Pozsony–szombathelyi HÉV egy rövid szakaszát használta – nagyobb érdeklődés mutatkozott az új vasút irányába. A településeket megvizsgálva pedig látható, hogy az támogatta anyagilag is a vonalat, amelyet az később érintett.

A Sopron–pozsonyi HÉV funkciói 1920-ig

A Sopron és Pozsony között közlekedő közforgalmú vicinális már a kezdetektől személyes teherszállítást is lebonyolított, még akkor is, ha az engedélyeztetési eljárás alatt a – várható – gazdasági előnyeit hangsúlyozták leginkább. 1897-es megnyitása után már első héten mind a személy-, mind az áruforgalma nagy volt.⁵³ Vegyesvonatok közlekedtek a

⁴⁹ BFL SP, Jelentés, 1897. február 10.

⁵⁰ métermázsa = 100 kg

⁵¹ *Berényi* 1895. 57-58.

⁵² MOL, SP HÉV, Szerződés, 1917. december 19.

⁵³ *Hahnenkamp, Hans*: Die Eisenbahnen im Burgenland zur Zeit der Habsburgmonarchie. Eisenstadt, 1994. (A továbbiakban: *Hahnenkamp* 1994.) 114.

két város között mindvégig.⁵⁴ Időközben funkciói és igénybevétele egyre inkább specializálódtak. A teherszállítást illetően a vasút 1898-ban kedvezményt adott azoknak a gabonakereskedőknek, akik áruikat Németországba szállították és erre Soprontól Pozsonyig a vasutat vették igénybe. Pozsonyban a szállítmányt hajóra pakolták és a rakomány így folytatta útját az eladás helyéig. A gabonakereskedők örömmel éltek e lehetőséggel.⁵⁵ Hasonlóan nagy forgalmat generált – a személyforgalomban a késéseket és fennakadásokat okozó – répszállítást is, ezért a répaszezonban külön erre kialakított tehervonatok továbbbővítették a terményt.⁵⁶ A vonal ipari és kereskedelmi funkciója hamar megnyilvánult.

A másik alapfunkció, a személyszállítás is gyorsan specializálódott. A sajtó 1898 nyarán már arról számolt be, hogy a forgalom növekedő félben van, és ebben a személyszállítás is komoly szerepet játszik.⁵⁷ Ez még akkor is igaz, ha a Fertő tó környékének 28 fokos jódos, kénes tartalmú vízzel rendelkező ruszti gyógyfürdője és strandja ennek ellenére vajmi keveset profitált a vasútból. Nemcsak amiatt, mert kevesen ismerték a település e kincsét, hanem azért is, mert e vasúti szárnyvonal az Esterházy család kőfejtőjénél véget ért, és az utasoknak innen a fürdőig még gyalogolniuk kellett, vagy bérkocsival tethették meg a fennmaradó utat.⁵⁸ Így bár turisztikai funkciója is volt a Sopront Pozsonnyal összekötő HÉV-nek, erre minden bizonnyal kedvezőbb hatást gyakorolt volna egy közvetlen ruszti vonalvezetés. Ugyanakkor egyértelműen bizonyítható, hogy a vicinálist a turisták is használták kirándulásaikra, amelynek ékes bizonyítéka a Thirring Gusztáv által írt útikalauz is. Ebben az író szisztematikusan felsorolta a Sopron–pozsonyi HÉV által érintett településeket a helyi nevezetességekkel, étkezési és szálláslehetőséggel, és egy túrához szükséges mindennemű információval.⁵⁹ A sajtó cikkezett arról is, hogy a helyi korcsolyatársaság négy tagja Sopronból Ruszton át egészen Nezsiderig korcsolyázott el a befagyott Fertőn, majd ott vonatra ültek és így utaztak vissza a városba.⁶⁰ A vasút a munkába vagy éppen a rokonokhoz utazók mellett állandóan szállított kofákat és vásárlókat is a különböző, a vonal mentén található vásárokból. Ezek közül a soproni hetivásárok a legjelentősebbek, de tartottak országos vásárokat Nezsiderben és Kismartonban is.⁶¹ Látható tehát, hogy a vizsgált HÉV két alapfunkciója (személy- és teherszállítás) hamar specializálódott. Külön kiemelendő, hogy turisztikai funkciója is volt, amely társadalmi hatását tükrözi.

⁵⁴ Pammer László: A sopron–pozsonyi HÉV. In: Kövér István (szerk.): Százéves a vasútigazgatás Szombathelyen. Szombathely, 1995. (A továbbiakban: Pammer 1995.) 433.

⁵⁵ A Sopron–Pozsonyi vasút. Soproni Hírlap, 1898. június 29. 146. szám, 3.

⁵⁶ Vonatkésések. Soproni Napló, 1908. március 24. 70. szám, 3.

⁵⁷ A Pozsony–soproni vasút tarifái. Soproni Hírlap, 1898. július 20. 163. szám, 3.

⁵⁸ Rusztról. Soproni Napló, 1905. augusztus 9. 95. szám, 4.

⁵⁹ Thirring Gusztáv: Sopron és a magyar Alpok. Úti kalauz. Sopron, 1911. 83–122.

⁶⁰ A Fertőn át Nezsiderig. Soproni Napló, 1909. január 31. 25. szám, 4.

⁶¹ Külön vonatok a hetivásárokról. Soproni Napló, 1907. április 25. 33. szám, 3.; Országos vásárok. Soproni Napló, 1902. augusztus 19. 190. szám, 3.

Az első menetrend (2. ábra) szerint Pozsony és Sopron között napi három vonatpár közlekedett 4 óra 24 perc és 5 óra 39 perc közötti menetidővel. A szárnyvonalat illetően az utasoknak Szentmargitbányától Kismartonig 40 perces utazással kellett számolniuk. Ez – az akkoriban is hosszúnak számító – menetidő mindenki, de leginkább a kismartoniak részéről folyamatosan vita tárgyát képezte. Bécset a városból a legjobb délutáni összeköttetéssel 3 óra, a többi vonattal 4–5 óra alatt lehetett elérni Pándorfalun keresztül, míg Győrig 4–5, Budapestig 7 órás úttal lehetett számolni.⁶² Meg is lett ennek az eredménye: a helyiek Bécsbe való utazásuk alkalmával továbbra is Szárazvámon szálltak vonatra, nem pedig az új vicinálist vették igénybe.⁶³ A soproniak is tettek lépéseket azért, hogy a HÉV közlekedése a város érdekeit jobban kiszolgálja, de ezt a miniszter ekkor a közvetlenül Sopronból Pozsonyba irányuló személyforgalom csekély volta miatt elutasította.⁶⁴ Az 1898. május 1-jén életbe lépő új menetrend sem igazán vette figyelembe a társadalmi igényeket. Hiányozott egy járat a déli órákban Sopron irányába, és este Pozsonyba. Ezen felül a menetidő csökkentése is folyamatosan a viták tárgyát képezte.

A következő évtől sokkal kedvezőbb körülmények között utazhattak már az utasok. Emelkedett a szerelvények sebessége (eredetileg 40 km/h volt),⁶⁵ jobb lett a csatlakozás Bécs irányába, aminek következtében az osztrák fővárost 3 óra alatt el lehetett már érni délután Pándorfaluból. Egy közvetlen – reggel 6 óra 5 perckor induló – vonatot helyeztek forgalomba Szentmargitbányáról (Rusztól) Sécen át Sopronig, amely visszafelé 12 óra 25 perckor indult.⁶⁶ Ennek ellenére továbbra is voltak panaszok a menetrendre nemcsak a lassú közlekedés, hanem a gyakori késések miatt is.⁶⁷ A menetrendek módosítása is mutatja, hogy a vasúttársaság a társadalmi igényeknek is próbált megfelelni a menetidő csökkentésével és a rugalmasabb csatlakozások biztosításával.

Érdeemes megvizsgálni a rendelkezésre álló statisztikákat is a személy- és a teherszállítással kapcsolatosan. Ezekből megállapítható, hogy a vonalon az üzembe helyezése utáni időszakról kezdve 1915-ig – kisebb hullámvölgyekkel – folyamatosan emelkedett az utasszám és a szállított teher mennyisége is (1., 2. táblázatok). Ezt összehasonlítva a Sopront érintő másik két helyi érdekű (Fertővidéki és Sopron–kőszegi HÉV) vasút kimutatásaival (3–6. táblázatok) összevetve megállapítható, hogy a teherszállítást illetően Pozsony felé kiegyensúlyozott volt a forgalom, és hozzávetőlegesen hasonló volumenű,

⁶² MmL, IV.B/906. 366. doboz, Alispáni iratok, Pozsony–sopron közötti (fertővidéki) vasút. A sopron–pozsonyi helyi érdekű vasút menetrendje.

⁶³ Pammer 1995. 433.

⁶⁴ Az új vasutak menetrendje. Sopron, 1898. március 6. 53. szám, 2.

⁶⁵ A sopron–pozsonyi helyi érdekű vasutnak és sércz–szenzmargiti szárnyvonalának kiépítésére és üzleti berendezésére vonatkozó feltételek. Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1896. december 16. 151. szám, 1355-1356.; A sopron–pozsonyi helyi érdekű vasutnak és sércz–szenzmargiti szárnyvonalának kiépítésére és üzleti berendezésére vonatkozó feltételek. Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1896. december 18. 152. szám, 1361-1362.

⁶⁶ Menetrend-változás. Sopron, 1899. április 23. 93. szám, 2.

⁶⁷ Hahnenkamp 1994. 115-116.

1. táblázat: A Sopron–pozsonyi
HÉV utasszáma

Év	Utasszám
1897	11532
1898	229294
1899	281353
1900	297895
1901	312150
1902	315152
1903	305506
1904	283162
1905	289287
1906	284054
1907	313296
1908	350415
1909	379287
1910	374129
1911	407998
1912	446027
1913	448463
1914	488821
1915	548005

2. táblázat: A Sopron–pozsonyi
HÉV-en szállított teher

Év	Tonna
1897	1543
1898	87584
1899	196665
1900	104324
1901	87747
1902	77884
1903	101221
1904	107165
1905	107064
1906	119418
1907	123803
1908	131270
1909	133050
1910	122740
1911	156398
1912	177008
1913	174008
1914	121961
1915	166621

3. táblázat: A Fertővidéki HÉV utasszáma

Év	Utasszám
1897	5678
1898	159326
1899	173881
1900	165927
1901	161759
1902	170331
1903	189660
1904	215670
1905	225076
1906	231946
1907	231946
1908	230218
1909	253117
1910	261587
1911	260387
1912	267135
1913	273038
1914	301547
1915	352774

4. táblázat: A Fertővidéki HÉV-en szállított teher

Év	Tonna
1897	1954
1898	70287
1899	95067
1900	92448
1901	92469
1902	98683
1903	116270
1904	98236
1905	115288
1906	121679
1907	121002
1908	103857
1909	113052
1910	130058
1911	154157
1912	221898
1913	283340
1914	183422
1915	160737

5. táblázat: A Sopron–kőszegi HÉV utasszáma

Év	Utasszám
1908	33854
1909	265524
1910	274793
1911	295396
1912	341219
1913	379633
1914	366381
1915	367428

6. táblázat.: A Sopron–kőszegi HÉV-en szállított teher

Év	Tonna
1908	6412
1909	36614
1910	51406
1911	55902
1912	61642
1913	75987
1914	58825
1915	75094

mint a fertővidéki vonalon. A személyszállítást illetően viszont kijelenthető, hogy e vonalnak volt a legnagyobb kihasználtsága. A vicinálison továbbított áruk listáján kiemelkedett a nagy mennyiségben szállított bor, építőanyag, cukor, petróleum, csont, rongy és toll, továbbá megemlítendő még a kő- és barnaszén, a nyers- és feldolgozott vas, az ércek, a szilva, a szerszámfa, a liszt, a só, a dohány, az élőállat, a sör, a kőolaj és a szesz.⁶⁸ Az áruk tágas spektruma egyértelműen bizonyítja a vasút komoly ipari és kereskedelmi funkcióját is, míg az utasszám emelkedése a vonal egyre nagyobb mértékű társadalmi használatára utal.

Az első világháború alatt a vasutat a csapatok és az utánpótlás szállítását gyorsan és koncentráltan lebonyolító, stratégiaileg fontos eszközként kezelték. A Sopron–pozsonyi HÉV földrajzi elhelyezkedése miatt nem szerepelt a kiemelt fontosságú vonalak között, így komoly stratégiai funkciója nem volt. Az első világháborút lezáró trianoni békediktátum azonban végleg megpecsételte a vonal sorsát, hiszen három ország területére került, a legnagyobb rész Ausztriához, de kapott belőle egy kis szakaszt Magyarország mellett Csehszlovákia is.⁶⁹

Következtetések

Mindent összegezve megállapítható, hogy a Sopron–pozsonyi HÉV kiépítése nagy jelentőséggel bírt az északnyugat-dunántúli térséget tekintve. A vonal létrejöttében és működtetésében érdekeltnek meglehetősen heterogén képet mutatnak. Az érintett településeken és vármegyéken túl a vidék (nagy) birtokosai és számos ipari és mezőgazdasági termelőegysége is támogatta kiépítését. Ők mindannyian gazdasági és mobilizációs lehetőségeik növekedését, piacaik bővülését látták ebben. Az Esterházy-család 150.000 forintos részvényjegyzése egyértelműen mutatja, hogy számukra fontos volt a vasúti és áruforgalmi vérkeringésbe való bekapcsolódás. Ez egyúttal azt is érzékelteti, hogy a vonalvezetést leginkább mi határozta meg, illetve, hogy mennyien és mennyit áldoztak egy – számukra kedvező irányú – regionális vasút megteremtésére. A közforgalmú vicinális sokrétű használatát gyorsan megmutatta kereskedelmi és ipari funkciója, de emellett személyforgalma sem volt elhanyagolható. Egyre több utas vette igénybe a vonalat vásárba járásra vagy éppen turisztikai céljaik elérése érdekében, amely sokrétű társadalmi használatát bizonyítja. Mind áru-, mind személyszállítás terén a vizsgált vonal bizonyult a legnagyobb forgalmúnak a többi Sopron környéki HÉV-vel összehasonlítva.

⁶⁸ E következtetésemet A Magyar Statisztikai Közlemények A Magyar Szent Korona országainak vasútjaira 1897-től 1899-ig vonatkozó kötetekből és az Adatok a vasutak 1915. évi állapotáról és üzleti eredményeiről, valamint az 1891–1915. évi összesített eredményekről című munkák erre vonatkozó részeinek összehasonlításával vontam le. In: A Magyar Szent Korona országainak vasútjai 1897, 1898. és 1899. évben Budapest, A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, é. n.; Adatok a vasutak 1915. évi állapotáról és üzleti eredményeiről, valamint az 1891–1915. évi összesített eredményekről. Budapest, Kereskedelemügyi m. kir. minister, 1917. E forrásanyag azonban csak 1915-ig készült el, a Monarchia felbomlása után illet már nem adtak ki.

⁶⁹ Hahnenkamp 1994. 118.

A Soproni Szemle 2005/1., valamint 2006/1. számában hasonló címmel jelentek meg bevezető tanulmányokkal egybekötött forrásközléseink.¹ Az első közleményben előbb a soproni zsidóság anyagi kisémmizésének, javaitól való megfosztásának történetét mutatuk be kronológiai időrendbe helyezve. Ennek kapcsán szoltunk az 1944 márciusában-áprilisában született rendeletekről, azok alapján tett intézkedésekről, a hatóságoknak a zsidók vagyonának megszerzéséért tett erőfeszítéseiről, megfélemlítő lépéseiről. A soproni zsidóság július 5-én végrehajtott deportálását követően a nyilas hatalomátvételig, 1944. október 16-ig áttekintő tanulmányunkban még írtunk a „zsidó vagyon” leltározásáról, valamint a – közkeletű korabeli kifejezéssel élve – „nacionalizált” zsidó vagyon sorsáról. A második közleményben pedig a helyi zsidóság tulajdontól történő megfosztásának két fontos alapidokumentumát tettük közzé szerkesztett formában, egyik az elvett házakról készített, 185 lakóingatlant tartalmazó lista, a másik pedig a zár alá vett üzletekről felvett jegyzék volt. Az 1944. május 1-ei keltezésű lista 159 üzlet adatait tartalmazta. E két lista közzétételével nem csupán a politikatörténethez – a soproni zsidóság üldöztetésének, vagyona elvételének dokumentálását gyarapítva – kívántunk hozzájárulni, hanem kihasználva e dokumentumok komoly forrásértékét, illetve a további jó forrásadottságot,² azokat társadalomtörténeti vizsgálat és elemzés alá is helyeztük.

A korábban feltárt levéltári források, valamint az egykorú soproni hírlapok híradásai alapján már az előbb említett tanulmányok írásakor, 2005-ben, 2006-ban ismert volt előttünk, hogy az elvett zsidó házak, valamint a zár alá vett zsidó üzletek mellett – annak rendje és módja szerint – elkészült a zsidó iparosok listája is, de ez az akkori kutatás legfőbb bázisául szolgáló korabeli soproni városi iratok köréből³ nem került elő. Hanem csak egy-pár évvel később, de akkor azonban nem is egy lista, és nem is egy helyről. Előbb levéltári munkáink során bukkantunk az egyik személyi anyagban egy dátum nélküli dokumentumra, amely a *Kimutatás A Sopron thj. városban bejelentett megszüntetethető zsidó ipartelepekről*⁴ címet viseli, majd a Sopron Város és Vidéke Ipartestület 1944. évi, töre-

¹ Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944.március 19.–1944. október 16. In: Soproni Szemle 59 (2005), 27–45.; Csekő Ernő: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről 1944-ben II. (Elvett házak, zár alá vett üzletek). In: Soproni Szemle 60 (2006), 35–53.

² Itt részben az egykorú, zsidó házakra vonatkozó bejelentőlapokra (152 db) gondolunk, amelyek 90 %-ban átfedésben állnak az említett házlistával. A kettő alapján 199 db, 1944-ben elvett zsidó házról, lakóingatlanról lehet beszélni.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL), IV.B.1404. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai.

⁴ SL, XIV.55. Schmidt Ferenc soproni városi tanácsos iratai, Zsidótörvénnyel kapcsolatos ügyek.

dékes iratanyagában, az iktatott iratok között egy másik, azonban már dátummal (1944. június 1.) ellátott listára. Amint az előbb említett lista, úgy a „*Kimutatás a Soproni városi ipartestület működési területén lévő zsidó kézművesiparosokról*” című jegyzék is géppel íródott. Ez utóbbi jegyzék keletkezéstörténete is ismert, legalábbis annyiban, hogy azt a Soproni Ipartestület állította össze a M.kir Iparügyi Minisztérium felszólítására. Az 1944. május 26-i leírta a város területén lévő „*összes zsidó kézműiparosokról*” kért jegyzéket, amelynek a következő adatokat kellett tartalmaznia:

- 1., az iparúzó nevét és cégét,
- 2., iparának megnevezését,
- 3., üzemének vagy telepének helyét,
- 4., alkalmazottainak számát.⁵

Az alábbi forrásközlés alapjául ezen, amúgy 105 iparos nevét tartalmazó listát vettük, tekintettel mindenekelőtt arra, hogy annak keletkezése egyértelműen datálható, és a zsidók gazdasági ellehetetlenítését, ipari működésük teljes beszüntetését célzó 1944. áprilisi, májusi intézkedésekhez köthető. Ugyanakkor ezen közlemény második felében található forrás- és adatközlésünkben kiegészítettük a rendelkezésünkre álló másik lista adataival is, elsősorban azért, mert ugyan jelentős az átfedés, de több név csak az egyik, vagy másik listán van meg, ráadásul a másodsor említett listán nagyobb számban szerepel olyan név, amely az alaplokumentumnak említett listánkon nem található. Az utóbb említett listán egyébként 123 sorszámozott név szerepel, azonban két név kétszer került a listára⁶, két másikat pedig kihúztak, s a listához mellékeltek különjegyzéken tüntették fel.⁷ Így érdemben e listán 119 helyi iparos szerepel.

A két listát egybeszerkesztő forrás- és adatközlésünk egy-egy név kapcsán alapesetben két sorban közli az adatokat, az alábbi módon.

Felső sorban: a Soproni Ipartestület 1944. június 1-ei listájának adatai					
Ssz.*	Név	Ipara (szakma)	Az összeköltöztetés előtti lakás	Al.sz.**	Helyes névalak
<i>Alsó sorban: dr. Schmidt Ferenc soproni városi tanácsos iratai közt található, évszám nélküli lista adatai</i>					
Ssz.*	Név (cége)	Foglalkozása	Telephelye	--	Helyes névalak

* Ssz. = Sorszám

** Al.sz. = Alkalmazottak száma

⁵ M.kir. Iparügyi Miniszter 25700/IX./1944. sz., 1944. május 26-án kelt leirata, SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 866/1944.; A helyi ipartestület fennállásának 120. éves évfordulójára megjelent kötet a soproni iparosság II. világháború alatti történetét a 66–67. oldalon tárgyalja. *Krisch András – Mechle Károly – Mizser Gyula – Tóth Imre: Sopron és Vidéke Ipartestület. 120 év története.* Sopron, 2012.

⁶ B. Zsigmond és K. Izidor.

⁷ Ez a Gellis Testvérek papírzacskó-készítőikkel, valamint Jacobi Adolf és Sándor szivarkapapír-gyárosokkal történt meg, akiket a „*Sopronban bejelentett, üzemben tartandó zsidó ipartelepekről*” felvett 2 sorszámozott különjegyzékre vették fel. Rajtuk kívül a szóban forgó géppel írt jegyzéken még két iparos nevét (L. Testvérek, illetve K. Jenő) húzták át kézzel, de mivel azok a különjegyzékre nem kerültek, forrásközlés során adataikat leközöljük, megjegyzésbe téve, hogy nevüket a listán tollal áthúzták.

Fontos kiemelnünk, hogy a listákon szereplő személyek adatainak közlésénél, adatvédelmi megfontolások miatt, családnevüknek csak a kezdőbetűjét adtuk meg. (Ettől a bevezető tanulmányban részben eltértünk: a 2005. és 2006. évi tanulmányok főszövegében már említettek, illetve Tárkányi Sándor 2014. évi kötetében tárgyalt családok, témánk szempontjából érintett tagjainak nevét itt teljesen kiírtuk.) A közlés során szinte minden esetben megőriztük a forrásokban szereplő adatokat, amely szabályt a tulajdonnevekre, így az utca- és egyéb közterület elnevezésekre – bármily hibásan is szerepeltek – szintén érvényesítettük. Ezen elnevezések helyes alakját egy külön oszlopban, a táblázat végéhez csatolva közöltük. A források nyilvánvaló hibával, elírással történő közreadását azért választottuk, hogy az visszaadja a két zsidó iparosokról készült forrás pontosságának mértékét. Ugyanis ebből számunkra világosan kiderül, hogy a helyi ipartestület által készített, 1944. június 1-ei keltezésű lista sokkal pontosabb, míg a másik lista tele van a soproni utca- és térnevekkel kapcsolatos bántó tévedésekkel, elírásokkal. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ez utóbbit listát nem helyben készítették, vagy legalábbis nem helybéli, illetve mélyebb helyi ismeretekkel nem rendelkező készítette, vagy gépelte le. Így bár ezen utóbbi lista dr. Schmidt Ferenc városi tanácsos személyes irathagyatékában található, valószínűsíthetőn elkészítéséhez neki kevés köze lehetett. Dr. Schmidt Ferenc több mint három évtizeden keresztül, 1907-től 1940. szeptember 1-ei nyugdíjazásáig dolgozott Sopron város kötelékében, 1911 és 1918 közt rendőrkapitány, míg 1918 és 1922 közt a város aljegyzője is volt. 1922-től a polgármesteri hivatal IV. ügyosztályának vezetőjeként többek közt az iparügyek is hozzá tartoztak.⁸ Tehát kívül-belül ismerhette a várost, s annak lakóit. A két lista tartalmát illetően még további fontos különbség, hogy míg a megbízhatóbbnak tűnő június 1-jei ipartestületi jegyzék az *iparos lakhelyét* közli, addig a Schmidt Ferenc irathagyatékában található a *telephely* címét adta meg.

A zsidó származású iparosokkal szemben a német megszállás (1944. március 19.) után életbe léptetett intézkedéseket a következőkben tekintjük át. A pár hét, hónap alatt a helyi zsidóság koncentrációs táborokba történő deportálásáig elvezető intézkedések a faji törvények szerint minden zsidó származásúnak minősülő, mentesítésben nem részesülő személyt⁹ egységesen érintettek. Azonban az egyes foglalkozások ellenében életbe léptetett intézkedések időbeli dinamikájában minimális eltérés azért kimutatható. A hazai zsidóság teljes jogfosztását hozó, 1944 tavaszán sorra születő rendeletek özönében a zsidóság tulajdonaira, vagyonára, gazdasági tevékenységére vonatkozó, végeredményben

⁸ A IV. ügyosztály hivatalosan az elsőfokú ipari, köz- és állategészségi és kihágási ügyek hatósága volt, de hozzá tartozott a vásárrendészet is. Az 1940-ben még osztályvezető dr. Schmidt Ferencet nyugdíjba menetelet követően 1941-ben dr. Szenczi Vilibáld követte a tisztségben. Magyarország Tiszti Cím-és Névtára 1940. évi 118., illetve 1941. évi 128., illetve SL, XIV.55.Schmidt Ferenc soproni városi tanácsos iratai, raktári jegyzék

⁹ A Soproni Hírlap 1944. március 31-i száma a címdalton közölte a honi zsidósággal szemben meghozott kormányrendeleteket, közte azokat is részletezve, hogy kikre érvényesek a kormányintézkedések, azaz „Kiket kell zsidóknak tekinteni?” Soproni Hírlap 1944. március 31. 1.

gazdasági megsemmisítésüket megalapozó jogszabály a 1600/1944.ME. sz. miniszterelnöki rendelet képében, 1944. április 14-én látott napvilágot.¹⁰ Az április 16-ával hatályba lépő rendelet, a bizonyos értékhatár alatt bejelentés alá nem eső személyes-és lakberendezési ingóságok kivételével, az ingó és ingatlan vagyon pénzügyi hatóságok felé tett bejelentését írta elő.¹¹ Ezen felül a banki széfek lefoglalását, a betétek, számlák bejelentését, a készpénzmeztakarítások esetében a 3000 pengő feletti összegek befizetését tette kötelezővé.¹²

A jogszabály az üzletek, valamint kereskedelmi, illetve ipari vállalatok esetében a zár alá vétel lehetőségéről is rendelkezett. Alig telt csak el néhány nap, és az üzletekre vonatkozóan megjelent az azok zár alá vételét kimondó újabb rendelet. Az újabb rendelkezés szerint – amint az azt ismertető Soproni Hírlap az 1944. április 21-ei rövid cikkében fogalmazott – „a kereskedő, aki további eladásra közvetített, köteles üzletét lezárni és a kulcsokat a város polgármesteréhez, illetve a községi elöljárósághoz beszolgáltatni. Az üzlethelyiség lezárásával az üzlethelység és árukészlet zár alá vétetik.”¹³ Fontos kiemelnünk, hogy az erről szóló 50500/1944. sz. kereskedelmi és közlekedésügyi miniszteri rendelet, illetve a helyi ipartestületnek is megküldött magyarázó leirat szerint a zár alá vétel az iparosokra nem volt érvényes, azaz a zsidó iparosok a tevékenységüket továbbra is zavartalanul folytathatták. Az egyértelmű elbírálás érdekében a rendelet külön nevesítette azon ipari tevékenységeket, amelyek akár kereskedelmi tevékenységet folytató üzleteknek is minősülhetnének más megközelítésben. Eszerint iparosoknak számítottak és a fentebb említett rendelet nem érintette a „vendéglőket és kocsmákat, szállodákat, kávéházakat, kávémérőket, tejívókat, fodrász és kozmetikus ipari üzemeket.”¹⁴ Ugyanakkor a drogisták és a gyógyszer-nagykereskedők már ekkor nem folytathatták tevékenységüket.

A kereskedelmi és ipari tevékenység elválasztása még képlékenyebb volt olyan esetben, ha egy személynek két engedélye volt, azaz az iparendély mellett kereskedői engedéllyel is rendelkezett. A rendelet szerint az ipari tevékenységét tovább folytathatta, még akkor is, ha az ipari és kereskedői tevékenységet ugyanabban a helyiségben gyakorolta. „Az ilyen esetben – szólt a szabályozás – azonban köteles a zsidó kereskedő a kereskedelmi forgalmú árucikkeit elkülöníteni és az elkülönített részt a fentiekben ismertetett felirattal ellátni. [Mármint az 50500/1944.KK.M. sz. rend. alapján a zár alá vétel megtörténtét rögzítő

¹⁰ Kádár Gábor – Vági Zoltán: Hullarablás. A magyar zsidó gazdasági megsemmisítése. Budapest, 2005. 223–226.

¹¹ Kádár – Vági 2005. 224–225.

¹² Soproni Hírlap 1944. április 16. 1.

¹³ Soproni Hírlap 1944. április 21. 1.; A rendelet szerint az így lezárt üzlet bejáratára, jól látható helyre a helyi közigazgatási hatóság pecsétjével ellátott következő feliratot kellett elhelyezni: „A m. kir. kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter 50500/1944. K.K.M.sz. rendelete alapján az árukészlet és az üzleti berendezkedés zár alá vétetett.” Az Ipartestületek Országos Központja 2752/1944. sz., 1944. április 21-én kelt leirata, SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 821/1944

¹⁴ Az Ipartestületek Országos Központja 2752/1944. sz., 1944. április 21-én kelt leirata, SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 821/1944.

felirat; Cs.E.] A zsidó iparos nemcsak saját termelvényeit, hanem meglévő iparigazolványa alapján, minként a múltban is tette, továbbra is ugyanezeket a mások által előállított cikkeket árusíthatja. A kereskedelemügyi minisztérium illetékes osztályától azt a felvilágosítást nyertük, hogy az olyan iparosok, akik nemcsak a saját, hanem mások termelvényének eladásával is foglalkoznak, csak akkor mentesülnek a fent idézett rendeletnek a kereskedői üzlethelyiségek bezárására vonatkozó rendelkezéseitől, ha árusításuknak legalább a felét a saját termék árusítása képezi.¹⁵

E fenti eset pedig gyakran előfordult, így az ipartestület által összeállított listán szereplők közül sokak neve megtalálható a zár alá vett üzletek tulajdonosai között is.¹⁶ Így például a bevezető tanulmányunkat követően közölt listán 7. B. Zsigmond villanszerelő – villanszerelési cikk-kereskedő, a 9. D. Jakab üveges – üveggereskedő, 11. D. Irén női kalapkészítő – bőrkereskedő, 13. D. Jenő műszerész – bútor-, villanszerelési cikk kereskedő, vagy épp a lista 23. helyéről G. Márkus köszörűs és késes – acélárúkereskedő, míg a jegyzék második feléről a 48. K. Lipót asztalos – bútorkereskedő, 62. M. Sarolta esernyőkészítő – esernyőkereskedő, a 82. S. Ignácné sütő/pék – vegyeskereskedő, a 93. S. Emil órás – órás- és ékszerkereskedő. És a sor még hosszan folytatható.

A rendeletek ugyanekkor lehetővé tették, sőt előírták a honvédelmi szempontból, illetve a hadigazdaság számára szükséges üzletek, vállalatok további nyitva tartását, működését. Példa erre a Gellis Testvérek papír-nagykereskedése, amely április végével, május elejével szintén zár alá került, de az így kialakult papírhiány már a helyi lapok (Új Sopronvármegye, Soproni Hírlap, Felsődunántúli Hétfő) megjelenését veszélyeztette. Ezért dr. Kamenszky Árpád polgármester a kirendelt Radnai János vezetésével annak újrainvitását hagyta jóvá.¹⁷ A Gellis Testvérekkel hasonló történhetett a zsidó iparosok listázása alkalmával is. A dr. Schmidt Ferenc városi tanácsos irataiban fennmaradt jegyzék tanúsága szerint a papírzacskógyártással foglalkozó vállalkozás előbb felkerült a megszűnésre ítélt ipartelepek listájára, de arról később – kézzel – kihúzták, s az előbbi mellékletét képező, az üzemben tartandó ipartelepek rövid jegyzékére vették fel. A Gellis Testvérek mellett, hadigazdasági megfontolásból, kirendelt vállaltvezető irányításával tovább működhetett az Oláh-féle fakereskedés, Goldschmied Sándor nyomdája, a Steiner József-féle téglagyár, és a Jacobi fivérek szivarkapapírgyára is.¹⁸ Kivételes eset volt, amikor a hadigazdasági szempontok miatt tovább működő üzem családi kézben maradhatott. Szinte csak Füredi Oszkárnt tudjuk erre példaként említeni, akit férje betonkészítményeket gyártó üzeméhez rendelt ki a polgármester vezetőül.¹⁹ Jacobi Adolffal és Sándorral egyébként ugyan-

¹⁵ Uo.

¹⁶ Ld. *Csekő* 2006. 50–55.

¹⁷ Az újrainvitást a helyi kereskedelmi és iparkamara mellett a Soproni Sajtóvállalat Rt. is sürgette. Soproni Sajtóvállalat Rt. 1944. április 27-i levele, Soproni Kereskedelmi és Iparkamara 5491/1944. (V.3.) sz. átirata, ill. 8897/1944. (V.5.) sz. polgm. i., SL, IV.B.1404. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai IX. 100/1944. 150–154. pag.

¹⁸ *Csekő* 2005. 30.

¹⁹ Soproni Hírlap 1944. szeptember 26. 3.; *Csekő* 2005. 38.

az történt, mint a Gellis testvérekkel. Előbb listára kerültek, majd az üzemben tartandó telephelyek különjegyzékére vették fel üzemüket. A papírzacskógyártással foglalkozó Gellis Testvéreket, valamint a Jacobi-féle szivarkapapírgyárat a június 1-ei ipartestületi jegyzék ugyanakkor nem említi, amiképp további 33 zsidó iparos nevét is csak a Schmidt Ferenc irathagyatékában található listán találjuk meg. Az okokat – jelenlegi tudásunk szerint – csak találgathatjuk. Elképzelhető, hogy a Schmidt Ferenc irathagyatékában található lista korábbi, mint az ipartestületi (jún. 1.), így az utóbbira azok már nem kerültek fel, akik további működését, mint pl. a Gellis Testvérekét engedélyezték. Ez véleményünk szerint csak néhány esetben lehetett így. Egy másik magyarázat lehet, hogy az ipartestületi jegyzékhez képest a másik listára az iparosok mellett több, üzemszerűen működő ipari vállalkozás is felkerült.

Az időrendi áttekintéshez visszatérve, a Soproni Hírlap április 25-ei száma már a zsidó származásúak foglalkoztatási tilalmáról számolt be. Az újabb kormányrendelet szerint nem csak tisztviselőként, hanem „*ipari, kereskedelmi, vagy gazdasági vállalkozásnál bármilyen kereső személyként alkalmazni nem lehet.*”²⁰ A kormányrendelet utasítása szerint 25 %-ukat még áprilisban, további 25 %-ukat május 31-ig kell elbocsátani, s legkésőbb szeptember 30-ig minden, a rendeletek szerint zsidónak minősülőt el kell mozdítani állásából. Tudjuk, az események felülírták e rendelet ütemezését. Miközben a helyi sajtóbból kiderült, hogy a városháza három zsidó származású dolgozóját ekkor bocsátották el²¹, a helyi ipartestület Soproni Levéltárban megmaradt korabeli iratai szerint a Soproni Ipartestület tisztségviselői, alkalmazottai közt ekkor már nem volt zsidó személy.²²

Időközben a Soproni Hírlap előbb 118, majd április 29-ei számában 145 zsidó tulajdonú üzlet bezárásáról, zár alá vételéről számolt be.²³ Az iparendéssel rendelkező zsidó származású iparosok számáról azonban csak május első napjaiban jelent meg az első tudósítás. A Soproni Hírlap 1944. május 5-ei cikkének címében közölte, miszerint „Sopronban 114 zsidó iparos működik”.²⁴ Amint a cikk fogalmaz: „*a soproni ipartestület kebelében 114 képesítéshez kötött zsidó kézműiparos van, mint ipartestületi tag nyilvántartva, ezeknek valamennyije zsidó.*”²⁵ Mint látható, a helyi lapban május elején közölt szám is eltér a Soproni Levéltárban fellelhető, s általunk most közlésre kerülő egykorú listákon szereplők számától. A helyi ipartestületre hivatkozó újságcikkben szereplő számhoz (114 fő) képest a szűk egy hónappal későbbi ipartestületi lista kilenc névvel kevesebbet tüntet fel (105 fő). A Schmidt Ferenc soproni városi tanácsos irataiban található lista pedig ötlet többet (119 fő).

²⁰ Soproni Hírlap 1944. április 25. 1.

²¹ Soproni Hírlap 1944. április 22. 2.; *Csekő* 2005. 29.

²² A Soproni Ipartestületnek az Ipartestületek Országos Központjának címzett 1944. április 18-án kelt válaszlevele, SL IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 602/1944.

²³ Soproni Hírlap 1944. április 29. 4.; A Polgármesteri Hivatal 1944. május 1-i névjegyzéke 157 sorszámozással 159 zár alá vett üzletet tüntet fel. *Csekő* 2005. 30; *Csekő* 2006. 50–53.

²⁴ Soproni Hírlap 1944. május 5. 3

²⁵ Uo.

Bár mint láttuk, az üzletek zár alá vételével, bezárásával egyidőben, tehát április második felében a zsidó iparosok további működését még engedélyezték, a zsidósággal szemben sorra születő korlátozó és jogfosztó rendeletek nem csupán diszkriminatív helyzetbe juttatták annak tagjait, de a sokasodó rendeletek dinamikája a kortársak számára is megelőlegezte a teljes jogfosztottság közelgő állapotát. Mi sem jelzi ezt jobban, mint a helyi ipartestület május 5-ei levele, amelyben a zsidósággal szembeni rendeletek miatt iparosmester nélkül maradó tanoncok ügyében járt el. A helyi ipartestület a budapesti központnak címzett megkeresése már „*a mostani zsidótörvénnyel (sic!, hisz rendeletről van szó!, Cs.E.) kapcsolatosan előreláthatóan több tanonc fogja kérni a tanoncszerződés felbontását azért, mert zsidó iparosnál a tanviszonyt folytatni nem akarja. Az így tanoncszerződés nélkül maradó tanoncok további kiképzése szükségessé teszi, hogy eddig tanonctartó és tanoncnevelő mestereknél nyerhessenek elhelyezést.*”²⁶ Hogy ez mennyi tanoncot érintett, csak hozzávetőlegesen tudjuk megadni, hiszen a tanoncszámra vonatkozóan rendelkezésre álló forrás, a jelen közleményünkben közlésre kerülő, június 1-ei keltezésű zsidó iparos jegyzék majd egy hónappal később, a fentebb idézett levél kelte után készült. Így ezen iparos jegyzéken feltüntetett, összesen 133 főnél akár jelentősen többen lehetnek még május elején a zsidó iparosok mellett foglalkoztatott tanoncok.

A helyi ipartestületnek a Soproni Levéltárban megmaradt egykorú iktatott iratai közt 1944. június 1-je és július 11-e közt több tucat tanoncszerződés felbontásait tanúsító ügyirat²⁷ található. Ezekből is egyértelműen kiviláglik, hogy a zsidóság személyi szabadságának további korlátozásával, illetve gettósításával értelemszerűen együtt járt a zsidó iparosok gazdasági tevékenységének ellehetetlenülése is. A tanoncszerződések felbontása ügyében több esetben a zsidó iparos jelent meg az ipartestület helyiségében, kérve tanonca érdekében a szerződés felbontását. De az is előfordult, hogy minderre a helyi zsidóság deportálását követően, az alábbi lakonikus tömörségű indoklással került sor: xxx iparos „*iparát Sopronban jelenleg nem gyakorolhatja, és így tanoncának kiképzése lehetetlen*”²⁸ A tragikus végkifejlet azonban nem csupán a fenti, tanoncszerződést felbontó dokumentumban sejlik fel, hanem még drámaiban az iparügyi minisztériumnak a „zsidó iparüzőkről adatszolgáltatás” tárgyú leiratában. Az 1944. június 30-án kelt utasítás az Üzemi bejelentőlapok kitöltése kapcsán a következőképp rendelkezett: „*Amennyiben zsidó iparos bármilyen oknál fogva nincs a lakhelyén, vagy a telephelyén, ha kell hatósági segítséggel is, az alkalmazottak, szomszédok stb. bevonásával, vagy egyébként rendelkezésre álló*

²⁶ SL, Az Ipartestület 1944. május 5-én kelt levele az Ipartestületek országos Központjának, Budapestre. SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 713/1944.

²⁷ Az Ipartestület iktatott iratai között, a 867/1944. és az 1116/1944. iktatószámok közt találhatóak ezek az iratok. SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai

²⁸ Így az idő szerint egyik utolsóként felvett és fennmaradt tanoncszerződést felbontó ügyirat tanúsága szerint az július 11-én a soproni ipartestület helyiségében megállapították, hogy „*Etler József soproni villanyszerelő-mester iparát Sopronban jelenleg nem gyakorolhatja és így tanoncának kiképzése lehetetlen, s ezért Plötl Frigyes nevű tanoncának 74/1945. t.l. szám alatt kötött tanoncszerződését július 1-vel hivatalból felbontjuk.*” SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 1116/1944.

adatok felhasználása útján töltendők ki a bejelentő lapok.”²⁹ A Soproni Ipartestület 1944. július 13-ai válaszejelentését valóban csak külső segítséggel tudta elkészíteni. A bejelentőlapokat saját nyilvántartásán túl a rendőrség bejelentő hivatala, illetve az Országos Társadalombiztosító Intézet adatai alapján készítette el. Amint az Ipartestület írta „mind a zsidó iparosokat, mind a segédeket és tanoncokat előbb gettóba tömörítették, majd Sopronból elszállították, tehát Sopronban egyetlen zsidó sincs. A zsidóknál alkalmazott keresztény segédek és tanoncok személyi bejelentőlapjain feltüntettük, hogy jelenleg hol vannak alkalmazásban, illetőleg nem dolgoznak.”³⁰ A soproni zsidóságnak gettókból gyűjtőtáborba tömörítésére 1944. június 29-én került sor, majd onnan egy-pár nappal később, július 5-én történt meg bevonásuk, illetve Auschwitzba szállításuk, ahova július 7-én, reggel érkeztek. Minden a két héttel korábbi, június 22-én, Siófokon zajlott tanácskozáson történt eligazítás tervei szerint zajlott.³¹

Ha a soproni iparosok ellenében, 1944 első felében életbe léptetett intézkedések áttekintését követően magát a zsidó iparosok jegyzékét szemrevételezzük, több fontos következtetés elég hamar levonható. Mindenekelőtt megállapítható, hogy az ipartestület által összeállított június 1-ei jegyzéken szereplő 105 fő jelentős hányada nő (39 fő, 37,14%). Ez pedig például egybevetve a zsidó üzletek tulajdonosaival, az ott előforduló nők részarányánál jóval jelentősebb, hiszen a 159 üzlettulajdonosnak „csak” 23,89%-a, 38 fő volt nő.³² Még ennél is jelentősebb a különbség, ha a férjezett névvel, illetve a leánykori névvel szereplők számát, arányát vetjük össze. Amíg az üzlettulajdonosok közt csak 6 nőt találunk leánykori névvel (a női tulajdonosok 15,78%-a, az összes tulajdonos 3,77%-a), addig az iparos listán 18 nő szerepel leánykori nevével, amely a női iparosok 46,15%-át, míg az összes iparos 18,09%-át teszi ki! A nőknek az iparosok közt megfigyelhető ilyen jelentős reprezentációja egyfajta emancipációs folyamatra hívja fel a figyelmünket. Mindezekon túl pedig a leánynéven szereplők jelentős száma és részaránya pedig az önálló egzisztenciateremtés egy járható, működő útjának meglétét is felvillantja előttünk. E jelenséggel természetesen összefügg, illetve ebből következik, hogy a helyi zsidó iparosok közt meghatározó arányban találhatjuk meg a könnyűipar képviselőit, hiszen az ipart folytató nők szinte kivétel nélkül a könnyűipar területén működtek. Köztük messze legnagyobb számban a női szabók voltak megtalálhatóak (18), őket a kalapkészítők (5 fő), fehérnemű-készítők (4 fő), fűzőkészítők (3 fő) követték, s mellettük még egy-egy aszúrozó és esernyőkészítő is előfordult. A könnyűiparon kívül csak hét nő folytatott további iparos tevékenységet. Kettő a korban relatíve újnak számító, modernebb

²⁹ M. Kir. Iparügyi Minisztérium 27500/1944. sz. leirata, SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 1117/1944.

³⁰ Az ipartestület 1117/1944. sz. válasza, SL, IX.259. Sopron Város és Vidéke Ipartestület iratai, Iktatott iratok 1117/1944.

³¹ A nyugat-dunántúli zsidóság deportálásának tervét egy 1945-ben publikált tanulmányában Horváth Zoltán ismertette. *Horváth Zoltán: Soprontól Auschwitzig. (A nyugat- és dél-dunántúli soproni zsidóság deportálásának terve)*. In: Soproni Szemle 1995. 38–46.

³² Ld. ehhez a Sopronban zár alá vett üzletek jegyzékét Csekő 2006.

technológiát megtestesítő, technikai felszereltséget feltételező iparos szakmát folytattak: B. Gyuláné fényképész, míg dr. G. Sándorné fogműves. Nagyobb tradícióval bíró mesterséggel őt asszony került fel a zsidó iparosok jegyzékére, három sütő, illetve két mészáros. Esetükben valószínűsíthető, s a vizsgált jegyzékek adatai is részben ezt igazolják, hogy e nehéz, férfias mesterségeket az asszonyok férjeik elhunytát követően vitték tovább.

A nőkkel szemben a férfiak körében nem voltak többségben a könnyűipar képviselői, egyúttal jóval kiegyensúlyozottabb is volt a szakmák megoszlása, hiszen a 66 férfi iparos 22 mesterség művelője volt. A legtöbben itt is a szabók voltak, de a listán közölt adatok szerint számuk megoszlott a férfi szabók (7 fő), illetve a női szabók (4 fő) között, egy pedig csak egyszerűen szabóként szerepelt a listán. Őket az óráskok (8 fő), asztalosok (6 fő), villanszerelők (6 fő), valamint a cipészek (5 fő) követték. Kárpitosok, fogművesek és műszerészek 3-3 fővel, míg a többi iparos mesterség, köztük a szűcs, kosárfonó, felsőrész készítő, bádogos, üveges, kőműves és építőmester 1-2 fővel található a jegyzéken.

Tárkányi Sándor és Tárkányi Eszter soproni zsidó családok emlékezetéről 2014-ben megjelent kötetét lapozva, az 1944-ben zsidó iparosok jegyzékére kerültek közül többekkel találkozhatunk. Így Drach Jenő műszerésszel (kerékpár- és varrógép szaküzlet) és Drach Egonnal, Dr. Hernfeld Pál fogorvossal, akit az iparos jegyzék fogművesként említ, illetve a Neufeld-fivérekkel, Spitzer Ignác aranyművessel és Kopstein Ferenc műbútorasztalossal. Rajtuk kívül még két órás- ékszerésszel, Weiler Gyulával, Werndorfer Józseffel, valamint a város híres építészeivel, a listán építőmesterként szereplő Füredi Oszkárral. A velük kapcsolatban a kötetben olvasható adatokból, s főképp a közölt családi fényképekből tisztességes jólét, polgári életmód olvasható ki. A zsidótörvények, rendeletek nem csak ennek vetettek véget, hanem többük életének is. Deportálták és a holokauszt áldozataivá vált közülük Drach Jenő és neje, Dr. Hernfeld Pál, Weiler Gyula és családja, Spitzer Ignác és szintén ékszerész neje. Viszont Neufeld József Auschwitzból tért vissza, míg Neufeld Imre és Jenő, valamint Werndorfer József, Kopstein Ferenc munkaszolgálatosként éltek túl a holokauszt borzalmaikat.³³

Az iparosok vagyoni helyzetére vonatkozóan nem végeztünk olyan részletes feltáró kutatásokat, mint a 2006. évi tanulmányunkban közölt elvett zsidó házak tulajdonosaira vonatkozóan, ahol az állami adófőkönyveket is bevontuk a kutatásba, elemzésbe. De épp a zsidó házak jegyzékének adataival összevetve szembevetendő, hogy az iparosok közt elenyészőnek mondható a háztulajdonosok száma.³⁴ Az 1944. június 1-ei keltezésű iparos jegyzéken 9. D. Jakab, 36. H. Zsigmond, 43. K. Márkus, 48. K. Lipót/Lipótné, 62. M. Sarolta 69. P. Józsefné/József, 81-82. S. Ignác és Ignácné és a 85. S. Mórné neve található csupán meg. Az órás K. Márkus, az esernyőkészítő M. Sarolta, illetve a S. Ignác és Ignácné-házaspár egyúttal 2-2 ház tulajdonosai voltak. Az 1943. évi

³³ Tárkányi Sándor – Tárkányi Eszter: Elfeledett soproniak. Arcok, sorsok, áldozatok. Fejezetek a soproni zsidóság történetéből. Sopron, 2014. 198–204, 217–220, 225–226, 245–248, 263–284. 296–298, 396–398.

³⁴ vö. Csekő 2006. 45–49.

adófkönyvek adatai szerint – és a 2006. évi tanulmányomban közölt³⁵ – 32 legnagyobb egyenes állami adót fizető zsidó háztulajdonos közé mégis a szabómester Holczer Zsigmond és a mészáros iparos Stadler Mórné sorolható. Természetesen ebben a házingatlanok nagysága, értéke, az utánuk fizetett jelentős mértékű adó is szerepet játszott, hiszen az előbbi Színház utca 31. alatti házában 10 lakás és 1 üzlet, míg az utóbbi Kőfaragó tér 3. alatti házában 13 lakás és 2 üzlet volt.³⁶ Az írásunk első felében megemlítettük azokat, akiknek iparendélye mellett kereskedelmi tevékenységre is volt engedélyük. Az ipartestület által összeállított zsidó iparos jegyzéken hozzávetőleg kéttucatnyian voltak ilyenek, akiknek ráadásul a kereskedelmi forgalmat bonyolító üzletét 1944. május elején zár alá vették.³⁷ Az előbb említett háztulajdonnal rendelkező iparosok közül D. Jakab, K. Lipót, M. Sarolta, S. Ignác és Ignácné tulajdonában lévő üzletek is erre a sorsra jutottak. Az üzleteik saját házaikban voltak és általában műhelyeik, ipari tevékenységük telephelyei is szintén ugyanott.

Ha az ipartestület által készített jegyzék jóvoltából az iparosok lakhelyének topográfiáját vizsgáljuk, figyelemre méltó térbeli koncentrációról számolhatunk be. Ha azt az 1944-ben zsidó tulajdonban lévő házak elhelyezkedésével vetjük egybe, megállapítható, hogy az iparosok lakhelyeinek topográfiája szinte leképezi a háztulajdonok elhelyezkedését.³⁸ Az iparosok lakhelyeinek közel 2/3-ada Sopron központi városmagjában volt található, a történeti belvárosban (15), valamint az azt körülölelő Várkerület, Ógabonátér, Színház u. ívében, azaz a Várkerület övében (49). Ehhez jött egy-egy nyúlványszerű csáp-ként a Várkerületről kelet felé kiágazó négy utca (Torna u., illetve Ötvös u.-Magyar-Kis u.), illetve a Széchenyi tér és az attól délre eső Deák térig fekvő egy-két utca. Itt tizenhároman, illetve tizenketten laktak. (ld. 1. táblázat!) Hogy mennyire hasonlóak voltak a zsidó tulajdonban lévő házak esetében ezek az adatok? A 199 ház- és lakóingatlan kapcsán a városnak ugyanezt a négy részét lehetett kiemelni: ott is a Várkerület öve emelkedett ki 44 házzal, amelyet a Széchenyi tér-Deák tér közti rész (30³⁹), a történelmi belváros (17), valamint a Torna u. – Ötvös u. – Magyar u. – Paprét követett (15).⁴⁰

³⁵ Csekő 2006. 49.

³⁶ Holczer Zsigmond 1943 évi egyenes adója 4052 pengő, míg özv. Stadler Mórné 2115 pengő volt. Csekő 2006. 43.

³⁷ A zár alá vett üzletek 1944. május 1-én kelt jegyzékének szerkesztett formában történt közlését ld. Csekő 2006. 50–53.

³⁸ vö. Csekő 2006. 39. oldalon található térképpel.

³⁹ Az itt szereplő 30 értékből 21 volt ház, további 9 pedig az e városrészben a két háború közti időszakban épült társasházakban található társasházi lakás.

⁴⁰ Csekő 2006. 38–40.

1. táblázat: Az 1944. június 1-ei ipartestületi jegyzékre felvett zsidó iparosok lakhelyeinek térbeli eloszlása

Városrész / közterület elnevezése	lakhelyek száma
Történelmi belváros	15
Szent György u.	5
Templom u.	3
Kolostor u.	3
Orsolya tér	2
Új u.	1
Müller Paulin u.	1
Várkerület öve	49
Várkerület	36
Színház u.,	6
Ógabona tér	4
Petőfi tér	2
Előkapu	1
Széchenyi tér - Deák-tér közti negyed	12
Széchenyi tér	5
Erzsébet u.	3
Mátyás kir. u.	3
Kisfaludy u.	1
Torna u.-Ötvös u.-Magyar u.	13
Ötvös u.	9
Torna u.	2
Kis u.	1
Magyar u.	1
Egyéb	16

Az 1. táblázatra pillantva, látható, hogy utcák, közterek szintjén a messze legnagyobb számban a Várkerületen laktak jegyzéken szereplő iparosok. A Várkerületet, jelentősen alacsonyabb értékkel, az Ötvös utca követte kilenc lakhellyel. Az egyéb rovatba tizenegy további utca sorolható, amelyek közül a Balfi utca (3), Halász u. (1), Rákóczi u. (2), Sas tér (2), Artner u.⁴² (1) még a történelmi külvárosban, vagy annak határán, mint a Kőfaragó tér (2) található. A Frankenburg út (1), a Flandorffer u. (1), a Patak u. (1), Győri u. (1) és a Rozália u. (1) pedig már egyaránt az akkori külső városrészekben feküdt. Az iparosok telephelyeire vonatkozóan a Schmidt Ferenc irathagyatékában található jegyzék

⁴¹ A Kis utca ma a Pócsi utca nevet viseli. Az egykori utcaelnevezésekkel való összevetésre Heimler Károly: Sopron topográfiáját használtuk (Sopron, 1936.), illetve annak egyik térképmellékletét, a Marikovszky Zoltán okleveles mérnök által készített 1:12500 méretarányú várostérképet.

⁴² Ma Damjanich nevet viseli ez az utca.

szolgál adatokkal. Mivel közel 80 esetben található meg az adott iparos neve mindkét jegyzéken, s ezen alkalmakkor a lakás, illetve telephely, műhely lakcíme mintegy 70%-ban pontos egyezést mutat, az iparosok telephelyeinek városon belüli elhelyezkedése részben megfelelt az előbb elmondottaknak.

FORRÁSKÖZLÉS

A következőkben a főszövegben már bemutatott két forrást, a Soproni Ipartestület által összeállított 1944. június 1-ei keltezésű listát, valamint a dr. Schmidt Ferenc városi tanácsos iratai közt megtalálható, dátum nélküli jegyzéket együtt adjuk közre. A forrásközlés alapjául a soproni ipartestület jegyzékét vettük. A „*Kimutatás a Sopron szab.kir.thj. Város és Vidéke Ipartestület működése területén lévő zsidó kézművesiparosokról*” elnevezésű ipartestületi jegyzék adatait az annak megfelelő sorszám rendjében közöljük. Azonban minden egyes sorszám után nem csupán e jegyzék adatait, hanem ugyanazon személynek a másik, dr. Schmidt Ferenc iratai közt található listán („*Kimutatás A Sopron thj. városban bejelentett megszüntetethető zsidó ipartelepekről*”) megtalálható adatait is feltüntettük, ha erre volt lehetőségünk. Így egy-egy sorszám után általában egy személy két neve, illetve a hozzájuk tartozó adatok szerepelnek. A június 1-ei ipartestületi lista adatait vastag betűvel szedtük. Amint a bevezető tanulmányban említettük, a két jegyzék adatain semmit nem változtattunk. Így a hibás utca- és közterület elnevezéseket is meghagytuk, azok helyes alakját a táblázat végéhez csatolt oszlopban adtuk meg. Adatvédelmi megfontolások miatt a listákon szereplő személyek esetében a családnevüknek csak a kezdőbetűjét adtuk meg.

Felső sorban: a Soproni Ipartestület 1944. június 1-ei listájának adatai					
Ssz.*	Név	Ipara (szakma)	Az összeköltöztetés előtti lakás	Al. sz.**	Helyes névalak
<i>Alsó sorban: dr. Schmidt Ferenc soproni városi tanácsos iratai közt található, évszám nélküli lista adatai</i>					
<i>Ssz.*</i>	<i>Név (cége)</i>	<i>Foglalkozása</i>	<i>Telephelye</i>	<i>--</i>	<i>Helyes névalak</i>
1. 86.	B. Leóné <i>B. Leóné</i>	nőikalap-készítő <i>kalapos</i>	Várkerület 8. <i>Várkerület u. 24.</i>	-	
2. 10.	B. Gyuláné <i>özv. B. Gyuláné</i>	fényképész <i>fényképész</i>	Várkerület 119. <i>Várkerület 119.</i>	3	
3.	B. Sámuel	kosárfonó	Várkerület 36.	1	
4.	B. Betty	fűzőkészítő	Várkerület 74	-	
5. 52.	B. Hugóné <i>B. Hugóné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Kis u. 1. <i>Magyar u. 9.</i>	1	

6. 58.	B. Zsigmondné <i>B. Zsigmondné</i>	nőikalap-készítő <i>kalapos</i>	Torna u. 2. <i>Torna u. 2</i>	2	
7. 3.	B. Zsigmond <i>B. Zsigmond</i>	villanyszerelő <i>villanyszerelő</i>	Torna u. 2. <i>Torna u. 2.</i>	2	
8.	B. Margit	nőiszabó	Várkerület 24.	-	
9. 121.	D. Jakab <i>D. Jakab</i>	üveges ?	Ötvös u. 13. <i>Eötvös u. 15</i>	1	<i>Ötvös u.</i>
10. 95.	D. Lajos <i>D. Lajos</i>	cipész <i>cipész</i>	Ötvös u. 13. <i>Ötvös u. 15.</i>	1	
11. 60.	D. Irén <i>D. Irén</i>	nőikalap-készítő <i>kalapos</i>	Várkerület 81. <i>Színház u. 25.</i>	2	
12. 114.	D. Jenő <i>D. Jenő</i>	műszerész <i>műszerész</i>	Várkerület 12. <i>Várkerület 20.</i>	2.	
13.	D. Egon	villanyszerelő	Várkerület 119.	-	
14. 79.	D. Jenő <i>D. Jenő</i>	műszerész <i>műszerész</i>	Várkerület 119. <i>Várkerület 119.</i>	5	
15. 77.	E. József <i>E. József</i>	villanyszerelő <i>villanyszerelő</i>	Rákóczi u. 53. <i>Rákóczi út 53.</i>	2	<i>Rákóczi u.</i>
16. 53.	F. Ignác <i>F. Ignác</i>	férfiszabó <i>szabó</i>	Széchenyi tér 15. <i>Széchenyi u. 15.</i>	-	<i>Széchenyi tér</i>
17.	F. Imre	asztalos	Patak u. 21.	-	
18.	F. Árpád	nőiszabó	Várkerület 121.	4	
19. 24.	F. Karolin <i>F. Karola</i>	fűzőkészítő <i>fűzőkészítő</i>	Előkapu 13. <i>Előkapu u. 13.</i>	1	<i>Előkapu</i>
20. 48.	F. Oszkár <i>F. Oszkár</i>	férfiszabó <i>szabó</i>	Széchenyi tér 15. <i>Széchenyi u. 15.</i>	1	<i>Széchenyi tér</i>
21. 12.	F. Oszkár <i>F. Oszkár</i>	építőmester <i>építőmester</i>	Várkerület 84. <i>Várkerület 74.</i>	2	
22. 83.	G. Sándor <i>G. Sándor</i>	felsőrészkészítő <i>cipész</i>	Várkerület 50. <i>Várkerület 50.</i>	3	
23. 75.	G. Márkus <i>G. Márkus</i>	köszörűs és késes <i>koszorús</i>	Várkerület 74. <i>Várkerület 72.</i>	1	
24. 92.	G. Hugó <i>G. Hugó</i>	cipész <i>cipész</i>	Ógabona tér 6. <i>Ógabona tér</i>	-	
25. 40.	G. Jenőné <i>G. Jenőné</i>	fehérnemű-készítő <i>fehérnemű-készítő</i>	Ötvös u. 11. <i>Ötvös u. 11.</i>	-	
26.	G. Alfrédné	nőikalap-készítő	Várkerület 88.	2	

27. 5.	G. László <i>G. László</i>	kaptafakészítő <i>kaptafakészítő</i>	Győri út <i>Győri u. 3.</i>	2	
28. 2.	G. Zsigmond <i>G. Zsigmond</i>	műszerész <i>műszerész</i>	Ötvös u. 10. <i>Ötvös u. 2.</i>	3	
29 118.	Dr. G. Sándorné <i>Dr. G. Sándorné</i>	fogműves <i>fogtechnikus</i>	Rákóczi u. <i>Rákóczi út 2.</i>	-	
30. 11.	H. Miksa <i>H. Miksa</i>	építőmester <i>építőmesterek</i>	Frankenburg út <i>Franzenberg u. 13.</i>	3	<i>Frankenburg út.</i>
31. 44.	B. Sándorné: H. Edit <i>B. Sándorné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Várkerület 14. <i>Várkerület u. 14.</i>	2	
32. 23.	H. Jenőné <i>H. Jenőné</i>	fehérnemű-készítő <i>fehérnemű-készítő</i>	Színház u. 10. <i>Színház u. 16.</i>	3	
33.	Dr. H. Pál	fogműves	Széchenyi tér 13.	-	
34. 33.	H. Adolfné <i>H. Adolfné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Ógabona tér 6. <i>Ógabona tér 6.</i>	4	<i>Ógabona tér</i>
35. 94.	H. Bertold <i>özv. H. Bertholdné</i>	cipész <i>cipész</i>	Balfi u. 24. <i>Balti u. 14.</i>	-	<i>Balfi u.</i>
36. 26.	H. Zsigmond <i>H. Zsigmond</i>	férfiszabó <i>szabó</i>	Színház u. 31. <i>Színház u. 31.</i>	7	
37. 32.	H. Erzsébet <i>H. Erzsébet</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Új u. 25. <i>Új u. 20.</i>	5	
38. 38.	H. Ágnes Lídia <i>H. Ágnes</i>	aszúrozó <i>---</i>	Várkerület 8. <i>Várkerület u. 74.</i>	-	<i>Várkerület</i>
39. 81.	H. Károly <i>H. Károly</i>	üveges <i>üveges</i>	Várkerület 42. <i>Várkerület u. 42.</i>	-	<i>Várkerület</i>
40.	K. Dóra	nőiszabó	Kisfaludi u. 2.	4	<i>Kisfaludy u.</i>
41. 28.	K. Sándor <i>K. Sándor</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Magyar u. 10. <i>Magyar u. 10.</i>	2	
42. 30.	K. Livia <i>K. Livia</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Erzsébet u. 5. <i>Erzsébet u. 5.</i>	1	
43. 67.	K. Márkus <i>K. Márkus</i>	órás <i>órás</i>	Várkerület 35. <i>Várkerület 35.</i>	-	
44.	K. Imre	fehérnemű-készítő	Mátyás kir. u. 17.	5	
45. 13.	K. Artúr <i>K.</i>	kárpitos <i>kárpitos</i>	Ötvös u. 10. <i>Magyar u. 14.</i>	-	
46.	K. Leó	bőröndös, gyermekkocsi-készítő	Várkerület 90.	6	

47. 66.	K. Ernő <i>K. Ernő</i>	órás <i>órás</i>	Várkerület 91. <i>Várkerület 97.</i>	1	
48. 113.	K. Lipót <i>K. Lipót</i>	asztalos <i>asztalos</i>	Várkerület 62. <i>Várkerület 62.</i>	1	
49. 97.	K. Oszkár <i>K. Oszkár</i>	kárpitós <i>kárpitós</i>	Várkerület 46. <i>Várkerület u. 56.</i>	-	<i>Várkerület</i>
50. 109.	K. Ferenc <i>K. Ferenc</i>	asztalos <i>asztalos</i>	Várkerület 64. <i>Új u. 18.</i>	-	
51. 41.	K. Hermann <i>K. Herman</i>	férfiszabó <i>szabó</i>	Kolostor u. 3. <i>Kolostor u. 3</i>	4	
52. 62.	K. Izidor <i>K. Izidor</i>	órás <i>órás</i>	Várkerület 49. <i>Várkerület 49.</i>	1	
53. 72.	K. Géza <i>K. Géza</i>	kőműves <i>műkőmunkák</i>	Kőfaragó tér 3. <i>Kőfaragó u. 2.</i>	-	<i>Kőfaragó tér</i>
54. 56.	K. Imréné <i>K. Imréné</i>	fűzőkészítő <i>fűzőkészítő</i>	Erzsébet u. 7. <i>Erzsébet u. 7.</i>	-	
55. 112.	L. Henrik <i>L. Henrik</i>	asztalos <i>asztalos</i>	P. Müller u. 2. <i>P. Müller u. 8.</i>	1	<i>Müller Paulin u.</i> ⁴³
56. 16.	L. Márton <i>L. Márton</i>	fogműves <i>fogtechnikus</i>	Erzsébet u. 12. <i>Erzsébet u. 14.</i>	1	
57. 51.	L. Oszkárné <i>L. Oszkárné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Várkerület 71. <i>Várkerület u. 71.</i>	3	<i>Várkerület</i>
58. 29.	L. Mária <i>L. Mária</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Színház u. 10. <i>Színház u. 16.</i>	6	
59. 25.	L. Pál <i>L. Pál</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Kolostor u. 13. <i>Kolostor u. 13.</i>	2	
60. 74.	L. Dezső <i>L. Dezső</i>	bádogos <i>bádogos</i>	Várkerület 74. <i>Várkerület u. 74.</i>	1	<i>Várkerület</i>
61.	L. Jenőné	mészáros	Várkerület 9.	-	
62. 96.	M. Sarolta <i>M. Sarolta</i>	esernyőkészítő <i>esernyőkészítő</i>	Várkerület 91. <i>Várkerület u. 95.</i>	-	<i>Várkerület</i>
63. 47.	M. Irén <i>M. Irén</i>	fehérenmű- készítő <i>fehérenmű-készítő</i>	Színház u. 27. ---	1	
64. 107.	N. Imre <i>N. Imre</i>	sütő <i>pék</i>	Kolostor u. 3. <i>Kolostor u. 3.</i>	1	
65. 84.	N. Jenő <i>N. Jenő</i>	szűcs <i>szűcs</i>	Mátyás kir. u. 5. <i>Mátyás kir. u. 5.</i>	2	

⁴³ A Hátsókapu egykori elnevezése

66. 61.	N. József <i>N. József</i>	órás <i>órás</i>	Várkerület 115. <i>Várkerület u. 119.</i>	1	<i>Várkerület</i>
67. 1.	N. Dávid <i>N. Dávid</i>	bádogos <i>bádogos</i>	Várkerület 121. <i>Várkerület 121.</i>	3	
68. 21.	N. Izabella <i>N. Izabella</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Petőfi tér 2. <i>Petőfi u. 2.</i>	-	<i>Petőfi tér</i>
69. 106.	P. Józsefné <i>P. József</i>	sütő <i>pék</i>	Balfi u. 26. <i>Balfi út 104.</i>	-	<i>Balfi u.</i>
70. 49.	P. Frida <i>P. Friderika</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Templom u. 24. <i>Templom u. 24.</i>	-	
71.	R. Ilona	nőiszabó	Széchenyi tér 14.	1	
72. 34.	R. Imréné <i>R. Imréné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Artner u. 1/a.⁴⁴ <i>Artner u. 1/a.</i>	-	
73.	R. Ignác	felsőrészkészítő	Ötvös u. 9.	-	
74. 91.	S. Henrik <i>S. Henrik</i>	cipész <i>cipész</i>	Sas tér 3. <i>Laster u. 1</i>	-	<i>Sas tér, esetleg. Lackner u.</i>
75. 54.	S. Jónás <i>S. Jónás</i>	férfiszabó <i>szabó</i>	Szent György u. 21. <i>Szent György tér 21</i>	-	<i>Szent György u.</i>
76. 64.	S. Ignác <i>S. Ignác</i>	aranyműves <i>aranyműves</i>	Ötvös u. 13. <i>Ötvös u. 11.</i>	-	
77. 76.	S. Miklós <i>S. Miklós</i>	villanyszerelő <i>villanyszerelő</i>	Széchenyi tér 14. <i>Széchenyi u. 14</i>	1	<i>Széchenyi tér</i>
78. 68.	S. Sándor <i>S. Sándor</i>	aranyműves <i>órás</i>	Várkerület 90. <i>Várkerület 90/a.</i>	-	
79.	S. Géza	férfiszabó	Színház u. 1.	1	
80. 15.	S. Oszkár <i>S. Oszkár</i>	kárpitos <i>kárpitos</i>	Várkerület 41. <i>Várker 45.</i>	4	<i>Várkerület</i>
81. 93.	S. Ignác <i>S. Ignác</i>	cipész <i>cipész</i>	Várkerület 33. <i>Újteleki u. 50.</i>	-	
82. 101.	S. Ignácné <i>özv. S. Ignácné</i>	sütő <i>pék</i>	Balfi u. 8. <i>Póda Endre u. 2.⁴⁵</i>	-	
83. 50.	S. Miklósné <i>S. Miklósné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Petőfi tér 5. <i>Színház u. 35.</i>	-	

⁴⁴ A Damjanich utcát hívták 1944-ben így.

⁴⁵ A Híd utcának a Balfi utca és Pozsonyi utca közti részét nevezték Póda Endre utcának.

84. 111.	S. Sándor <i>S. Sándor</i>	kőműves <i>ács</i>	Flandorffer u.⁴⁶ <i>Kárpitos u. 2.⁴⁷</i>	1	
85. 102.	S. Mórné <i>özv. S. Mórné</i>	mészáros <i>mészáros</i>	Kőfaragó tér <i>Kőfaragó tér 3.</i>	-	
86. 31.	S. Margit <i>S. Margit</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Mátyás kir. u. 1. <i>Mátyás kir. u. 1.</i>	1	
87. 70.	S. Károly <i>S. Károly</i>	órás <i>órás</i>	Rozália u. 2. <i>Rozália út 2.</i>	-	<i>Rozália u.</i>
88. 85.	S. S. kisk. unoka <i>S. Sándor</i>	szűcs <i>szűcs</i>	Várkerület 84. <i>Várkerület u. 84.</i>	2	<i>Várkerület</i>
89. 55.	S. Rezső <i>S. Rezső</i>	szabó <i>szabó</i>	Ötvös u. 14. <i>Eötvös u. 14.</i>	-	<i>Ötvös u.</i>
90.	S. Sándorné	kalapos	Várkerület 107.	3	
91. 46.	S. Erzsébet <i>S. Erzsébet</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Orsolya tér 5. <i>Orsolya u. 5.</i>	4	<i>Orsolya tér</i>
92. 37.	S. Gyuláné <i>özv. S. Gyuláné</i>	fehérnemű- készítő <i>fehérnemű-készítő</i>	Orsolya tér 5. <i>Orsolya tér 5.</i>	-	
93. 71.	S. Emil <i>S. Emil</i>	órás <i>órás</i>	Várkerület 69. <i>Várkerület u. 69.</i>	-	<i>Várkerület</i>
94. 27.	S. Sámuel <i>S. Samuné</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Szent György u. 2. <i>Szt. György u. 2.</i>	1	
95. 120.	T. Ernő <i>T. Ernő</i>	villanyszerelő <i>villanyszerelő</i>	Templom u. 24. <i>Templom u. 5.</i>	-	
96. 4.	T. Zsigmond <i>T. Zsigmond</i>	fogműves <i>fogtechnikus</i>	Templom u. 24. <i>Templom u. 27.</i>	1	
97. 110.	T. Rezső <i>T. Rezső</i>	asztalos <i>asztalos</i>	Ógabona tér 6. <i>Ógabona út 6.</i>	3	<i>Ógabona tér</i>
98.	T. Samu	asztalos	Ógabona tér 6.	-	
99. 22.	V. Márta <i>N. Márta</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Színház u. 25. <i>Színház u. 25.</i>	-	
100. 122.	W. Gyula <i>W. Gyula</i>	órás <i>féregirtó</i>	Szent György u. 21. <i>Szent György u. 4.</i>	-	
101. 108.	W. Izidor <i>W. Izidor</i>	sütő <i>pék</i>	Szent György u. 5. <i>Szent György u. 5.</i>	-	
102. 45.	W. Sarolta <i>W. Sarolta</i>	nőiszabó <i>szabó</i>	Szent György u. 18. <i>Szent György tér 10.</i>	-	<i>Szent György u.</i>

⁴⁶ A mai Táncsics utca korabeli elnevezése.

⁴⁷ A Kárpitos utcát nem sikerült beazonosítanunk.

103.	W. József	óráás	Ötvös u. 14.	-	
104.	W. Zsigmondné	kenyérsütő	Halász u.	-	
105. 73.	Z. Andor Z. Andor	villanyszerelő ---	Sas tér 3. Sas u. 1.	-	Sas tér
Csak dr. Schmidt Ferenc soproni városi tanácsos iratai közt található, évszám nélküli listán szereplő személyek:					
6.	K. Márkus	papírzacskókészítő	Kismartoni sor 2.		
7.	R. Testvérek	papírzacskókészítő	Újteleky u. 3.		Újteleky u.
14.	W. László	kárpitos	Színház u. 27.		
17.	G. Gyula	ablaktisztító	Templom u. 24.		
18.	Z. József	tolltisztító	Szt. György u. 21.		
19.	D. Lenke	seprűkészítő	Ötvös u. 15.		
20.	L. Testvérek	képfestő	Sopronbánfalva		Tollal az egész sor áthúzva
35.	S. Vilmosné	fehérműhímző	Várkerület u. 81.		Várkerület
36.	S. Jenőné	kézimunka előnyomda	Torna u. 10		
39.	R. Miklósné	előnyomda kézimunka	Erzsébet u. 9.		
42.	F. Ernőné	szabó	Széchenyi u. 14.		Széchenyi tér
43.	R. Lászlóné	szabó	Kisfaludy u. 2.		
57.	G. István	kézimunka kötött munka	Mátyás kir. u.3.		
59.	K. kalapszalón	kalapos	Várkerület u. 88.		Várkerület
69.	M. Simonné	---	Előkapu u. 9.		Előkapu
78.	B. Zsigmond	villanyszerelő	Torna u. 2.		
80.	M. László	---	Kurucdomb-sor 3.		
82.	S. Simonné	kalapos	Várkerület 107/a.		
87.	K. Béla	művirág szemfedők	Ógábona tér 38.		
88.	L. Jenő	szabó	Színház u. 5		
89.	L. Gyuláné	kalapos	Bécsi u. 8.		
90.	G. Alfréd	kötőüzem	Torna u. 2.		
98.	S. Simon	---	Paprétt u. 10.		
99.	D. Győző	szíjimpregnáló	Csengery u. 63.		
100.	F. Ödön	féregirtó váll.	Rákóczi u. 1.		
103.	N. László	szikvízgyártó	Szt. György u. 10.		
104.	S. Zsigmond	szikvízgyártó	Bécsi u. 14.		
105.	L. Ernő	szikvízgyártó	Ötvös u. 14.		Ötvös u.

115.	K. Jenő	bőröndös	Várkerület 90.		Tollal az egész sor áthúzva
116.	B. Andor	fényképész	---		
117.	V. Vilmos	bélyegzőgyáros	Színház u. 5.		
119.	Z. Károly	rum, likörgyár	Ötvös u. 1.		
123.	E. Manó	féregirtó	Újteleki u. 7.		
Kimutatás a Sopronban bejelentett, üzemben tartandó zsidó ipartelepekről:					
1.	G. Testvérek	papírzacskógy[ártás]	Patak u. 45.		
2.	J. Adolf és Sándor	szivarka papír, stb.	Nándor fasor 3. ⁴⁸		

Magyarázat: --- = Nincs kitöltve
Rövidítések: *S.sz. = Sorszám
**Al.sz. = Alkalmazottak száma

Fischer Karolin fűzőkészítő üzlete az Előkapuban. Fotó: Diebold Károly, 1936.
(Soproni Múzeum, Fotótár)

⁴⁸ Mai elnevezése Ady Endre utca.

Magyarország a második világháborút a vesztes Németország oldalán fejezte be. A vereségért és a megszállás hátrányaiért nem azok a felelősek, akik az összeomlás után vagy a megszállás kényszere alatt politizáltak, de elszenvedői azok az egyszerű emberek lettek, akik a döntésekben nem kaptak szerepet.¹ Amikor 1945. január 20-án Moszkvában aláírták a fegyverszüneti egyezményt, a Dunántúlon még folytak a fegyveres harcok. A fegyverszünet nem vetett véget a háborús állapotnak, ezért a szerződő felek között továbbra is a nemzetközi jognak a háborúra vonatkozó szabályai maradtak érvényben – természetesen a fegyverszüneti egyezménybe iktatott módosításokkal. A fegyverszüneti egyezmény a háborúban vesztes ország kötelezettségeit foglalta össze. Végrehajtását a szovjet vezetéssel létrehozott Szövetséges Ellenőrző Bizottság (a továbbiakban: SZEB) felügyelte. Feladatai megvalósításáról a központi szervei és a vármegyei teljhatalmú megbízottjai révén gondoskodott. Az újjászerveződő közigazgatás mellett, a mindennapi élet számos területére közvetlenül is hatást gyakorló szervezet, meghatározó szerepet töltött be a Vörös Hadsereg (VH) ellátására és a jóvátételre történő szállítások koordinálásában.

A jelen dolgozatban a VH ellátásából Sopron vármegyére, ezen belül a Csepregi járásra háruló kötelezettségeket, illetve a teljesítésük körülményeit kívánjuk bemutatni. Elsősorban levéltári források alapján azt igyekszünk összegyűjteni, hogy ez a két kötelezettség milyen súlyos terheket rakott a termelőkre. Arra is rámutatunk, hogy a VH ellátása mezőgazdasági termékek felhasználása szempontjából gyakran megelőzte a közellátás feladatait, de mindenképpen és jelentősen rontotta annak eredményességét. E kötelezettségek teljesítése számos nehézséggel járt, jelentős anyagi kárt okozott a termelő gazdáknak, továbbá megnehezítette a gazdálkodás háborút követő újjászervezését, a gazdálkodás stabilizálására irányuló törekvéseket.

Témánk szempontjából a fegyverszüneti egyezmény 11. és 12. §-ában foglaltak a meghatározóak. Előbbi a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokságnak és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szükségleteinek (üzemanyag, élelmiszer, stb.) kielégítéséhez szükséges javak biztosításáról intézkedett, utóbbi a jóvátétel 300 millió dolláros összegéről szólt, amelyből 70 m\$ Jugoszláviát, 30 m\$ Csehszlovákiát és 200 m\$ a Szovjetuniót illette. Ez utóbbi kötelezettség tartalmát az 1945. június 15-én aláírt magyar–szovjet jóvátételi egyezmény váltotta át árucikkeké. A teher súlyát jól mutatja, hogy 1945 első tíz hónapjában az államháztartás közel 6,5%-át, októberben 7,2%-át kellett erre fordítani. Az

¹ *Glatz Ferenc*: Magyarország a szovjet zónában és a rendszerváltásban, 1945–1990. Történelmi Szemle, 2010. 1. sz. 1-11. p. 1. p. Ő a rendszerváltás előtti időszak meghatározó tényezőinek a háborús vereséget, a szovjet megszállást és a kisállamiságot tekinti.

1946–1947. gazdasági évben a jótételi és a megszállási költségekből 26% esett a VH ellátására. Ez több, mint kétszerese volt az adott időszakra eső mezőgazdasági jótételi tehernek.²

Míg a háborús károkkal és a jótétellel számos publikáció foglalkozik, addig a VH ellátásával kapcsolatban igazán kevés forrás, feldolgozás található a szakirodalomban. A jótétellel foglalkozó tanulmányokban a szerzők főképp értékelemzéssel, ennek hatásaival, valamint az ipart, közlekedést érintő kötelezettségekkel foglalkoznak, a mezőgazdaság területét alig érintik.³ A fenti két kötelezettség a gazdálkodókra nehezedő terhek szempontjából összefügg, ezért együttes tárgyalásuk indokolt. A témát hármas tagolásban kívánjuk bemutatni. Az ún. *hadszintéri* igénybevétel után a *VH ellátására* szabályozott módon megvalósuló, azt követően pedig a *jótételre* történő beszolgáltatásokat ismertetjük.

A hadszintéri igények

Sopron vármegye területén március 28-tól április 1-jéig haladt át a front.⁴ A Vörös Hadsereg Bécs felé támadó csapatai átlagosan egy-egy nap alatt jutottak túl a vármegye községein, míg országos átlagban ez 11 napra tehető. Ugyanakkor a kárt szenvedett épületek 14,98%-os aránya alig marad el az országos 16,56%-os értéktől.⁵

A Vörös Hadsereg ellátásáról a frontvonal 100 km-es sávjában, az ún. hadművelési területen, a hadtápszolgálat közvetlenül gondoskodott. Így 1945 áprilisában még az egyes katonai parancsnokságok foglalmazták meg az igényeiket, illetve részben ki is fizették a számukra leszállított árukat. A vármegyét és a járást érintő ilyen igénybevételeket a háborús károk közé kell sorolnunk.

A Csepregi járás községeiben az 1944. október 1. és 1945. március 1. közé eső időszak alatt a szarvasmarha állományban 2160 db (11,7%-os), a loállományban 587 db (23,2%-os), a sertésállományban pedig 4522 db (30,8%-os) csökkenés következett be.

² 1945-re: *D. Molnár Erzsébet*: A jótétel hatása a magyar mezőgazdaságra. A magyar mezőgazdaság helyzete a második világháború végén. Századok, 1996. 6. sz. 1505–1524. p. 1523. p. 1946-ra: *Gábor Péter*: Jótétel és külkereskedelmi orientációváltás Magyarországon, 1945–1949/51. Pécs, 2013. 53. p.

³ A VH ellátásával kapcsolatban: *Bálint József*: Magyarország nemzeti vagyonszerzése 1941–1947. Agroinform Kiadó, Bp. 2003. és *Gábor* 2013. említhető. A jótételi kötelezettséget *Honvári János*: Magyar jótétel a II. világháború után. Rubicon, 2012. 11. sz., *D. Molnár* 1996., *Gábor* 2013. elemzi a mezőgazdaság oldaláról is.

⁴ *Papp István*: Magyarország felszabadításának kronológiája helytörténeti adatokkal (1944–1945). Soproni Szemle, 1970. 1. sz. 3–16. p. 14. p.

⁵ Tájékoztató gyorsfelvétel a községek, városok közérdekű viszonyairól. Magyar Statisztikai Szemle, 1946. 1–6. sz. 9–20. p. 14–15. p. Az itt közölt adatokból országos átlagban 11 napra tehető az egyes településeknek a földi harcoktól való érintettsége. A Bálint József által közölt 1946-os adatok alapján Sopron vármegye lakóházainak a kára 7,1%-os arányúra tehető, ezen belül a Csepregi járásban 5,6%; a Csornaiban 7,4%; a Kapuváriiban 9,0% és a Soproniban 5,0%-a sérült meg a lakóházaknak. Ezek a sérülések értékarányosan 1,3%, 2,6%, 1,9% és 1,5%-os károkat jelentettek az egyes járásokban, 1,8%-ot a vármegyében. (*Bálint* 2003. i.m. 72. p.) Az épületkárok 10 %-a járt együtt a tetőszerkezet rongálódásával is. Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban: SL) IV. 409. Sopron megye alispánjának iratai 1945–1950. a) Közigazgatási iratok 1945–1950.3479/1945. (okt. 31.). (A továbbiakban: SL Alisp.)

Ezt követően 1945. április 28-ig az orosz katonaság 2763 db szarvasmarhát, 1046 db lovat, 1265 db sertést, 1730 juhot, kecskét, 13 647 db baromfit és 202 009 P készpénzt vitt el. Az állatállományt ért veszteségek június elejéig 2774 db szarvasmarhára, 1756 db lóra, 1275 db sertésre és 18 647db baromfira növekedtek. A június 5-i főszolgabírói jelentés szerint a VH alakulatai falunként, egységesen fizették ki a szarvasmarhák 2 P/kg-os árát. A többi állatért sem térítést, sem elismervényt nem adtak.⁶

A termények veszteségeiről nem maradt fenn összesítő kimutatás. A főispán április végi jelentésében úgy ítélte meg, hogy a március 20-án meglévő készletek 60%-át a németek szállították el. A raktárakat a bevonuló Vörös Hadsereg lezárta, a terményeket részben felhasználta.⁷

A vármegyében júliusban készült kimutatás a közellátási minisztérium részére a háborús cselekmények folytán igénybe vett mezőgazdasági javokról. Az 1. táblázat adatait a főszolgabírák és az orosz beszerző osztagok parancsnokai szolgáltatták. A búzát pl. 40 P/q, a marhákat pedig 1,50-2,0 P/kg áron, azaz a március végi hivatalos árakon fizették ki a VH átvevő egységei. A táblázatban – a vármegyei adatok részeként – feltüntettük a Csepregi járásra vonatkozó előírásokat és a június elejéig történt teljesítéseket is.⁸ A leadott vármegyei kenyérgabona mennyisége az 1945. évben betakarítottak 30%-át tette ki, a szarvasmarhák 22 800 db-os, ilyen értelmű vesztesége a májusi létszám 40%-ára, míg a járásban 28,5%-ára tehető.

1. táblázat: A Vörös Hadsereg hadszíntéri ellátási igényei 1945. április–május hónapban

Sopron vármegye				Csepregi járás		
Megnevezés	Kivetés	Teljesítés térítéssel	Teljesítés térítés nélkül	Előírás ápr. 22.	Előírás ápr. 24.	Teljesítés térítéssel
Kenyérgabona (q)	75 000	75 000	5 000	20 000	10 000	4 160
Árpa, zab (q)	22 000	22 000		4 000	2 000	
Kukorica (q)	14 000	13 000		2 000	2 000	
Hüvelyes (q)	10 000	8 000		8 000	1 000	12
Olajosmag (q)	5 000	5 500	1 000	1 000		
Burgonya (q)	5 500	6 000		1 000	1 500	

⁶ IV. 417. Csepregi járás főjegyzőjének iratai 1945–1949.1146/16/1945. (okt. 1.) (A továbbiakban: SL Főj.); SL Főj.1502/1945. (máj. 7.); A főszolgabíró jelentése a községi kimutatások alapján az április 28-i állapotot tükrözi. A június 5-i állapot: SL Főj.1502/1945. (jún. 5.).

⁷ SL IV. 401. Sopron megye és Sopron város főispánjának iratai 1945–1949. c.) Közellátási kormánybiztosi iratok 1945–1949.21/1945.K. (ápr. 30.). (A továbbiakban: SL Kkb.) Az már kevésbé lehet helytálló a közellátási miniszternek írt levélből, hogy a megmaradt készletekből fedezik az orosz hadsereg ellátását, hiszen a raktárakat a megszálláskor lefoglalták, zárolták. Futura raktárak: SL Kkb.664/1945.K. (aug. 30.).

⁸ A vármegyei kivetés (SL Kkb.22/1945.K.): 1945. máj. 5-i, a teljesítés júl. 21-i (uo. 371/1945.K.), a járási kivetések ápr. 22-i (uo. 1/1945.K.), az ápr. 24-i, a teljesítés: jún. 6. (SL Főj.1502/1945). A VH ellátására az 1945 II. negyedévi szarvasmarha szállításokat 6,16 P/kg értékben térítették meg (uo. 3781/1945. nov. 10.). A járásból a tej átadása folyamatosan, a széna-szalma szállítása pedig a szükségletek szerint történt.

Zöldség (q)	300	280	30		
Szarvasmarha, 2 éves feletti (db)	15 000	15 300	5 000	4 000	4 000 3 936
Szarvasmarha, 1-2 év között (db)	500	500		500	
Bika (db)	4 000	2 000			
Sertés (db)	2 500	3 600	2 000	500	600 420
Baromfi (db)	3 500	6 500	4 000	500	
Tej (liter)	350 000		410 000	20 000	280 000
Tojás (db)	200 000		320 000	10 000	40 000
Paprika (q)	10	10			
Dohány (q)	150	750			
Széna (q)	7 500	46 500		5 000	3 000
Szalma (q)	5 000	13 000		10 000	5 000
Cukor (q)			10 000		

A gazdaságokat a front áthaladásával kapcsolatban a fentiekén túl a nem számszerűsíthető, ún. *jogtalan igénybevételek*, valamint a VH állatállományának a *legeltetéséből* származó károk is sújtották.⁹

A harcok miatt elmaradt őszi vetési és betakarítási munkákból sem a vármegyét, sem a Csepregi járást nem érte kár. Ugyanakkor a tavaszi szántóföldi munkákat jelentősen hátráltatta a fogatok, kevesebb helyen a vetőmag hiánya, illetve a VH közmunkaigényének a teljesítése, továbbá a földreformmal kapcsolatos eljárások, bizonytalanságok. Mindezek ellenére, május elejéig a vetésterületeknek a járásban csak 6,5%-a, a vármegyében pedig a 4,7 %-a maradt ugaron. A gazdasági felügyelő szerint az elmaradások a volt nagybirtokok területeire jellemzőek, míg „A kisgazdák saját földjeiket erejükön felüli erőfeszítéssel elvetették”.¹⁰

A Vörös Hadsereg ellátása

A fegyverszüneti egyezményt kihirdető kormányrendelet a szakminisztereket hatalmazta fel az egyezmény egyes rendelkezéseinek végrehajtásával. Ennek megfelelően a VH ellátásához szükséges mezőgazdasági termények és termékek biztosítása a Közellátásügyi Minisztérium (a továbbiakban: KM) feladatkörébe került. Az igényeket a VH hadtápszolgálat fogalmazta meg, ezeket negyedéves bontásban a SZEB közvetítette az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak vagy szerveinek. Az igényelt javak mennyiségét a KM leiratokban,

⁹ Részletesen ld. *Horváth Antal*: Az irányított gazdálkodás hatása a gazdatársadalomra Sopron vármegye, Csepregi járás. Szülőföld Kiadó, Szombathely 2017. 120–146. p.

¹⁰ SL Főj.1502/1945. (jún. 5.). SL IV. 401. Sopron megye és Sopron város főispánjának iratai 1945–1949.1436/1945. (szept. 3.) (a továbbiakban: SL Főisp.). Az adat az 1945–1946-os gazdasági év tervezésének tényadatoként szerepel, alig tér el az előzetes becsléstől (uo. 72/1945. ápr. 30.), amit a gazdasági felügyelő április végén készített.

körrendeletekben vetette ki a vármegyékre. Az egyes vármegyékben a főispán, aki egyúttal a közellátási kormánybiztosi (a továbbiakban: kormánybiztos) feladatokat is ellátta, határozta meg és az alispán vetette ki az egyes járásokra érvényes kötelezettségeket. Ezeket a járásra szóló kivetéseket a járásokat vezető (előbb: főszolgabírók) főjegyzők osztották fel az egyes községek között. A községre kivetett beszoigáltatási kötelezettségből a jegyző, az előjárósággal közösen, határozta meg az egyes gazdálkodókra eső mennyiségeket. A községek közötti felosztást az áprilisi vetésterület- és állatállomány-összeírásokra alapozták. A vármegyei és a járási elosztásoknál a gazdasági- és közellátási felügyelők, a községi döntéseknél pedig a termelési bizottságok működtek közre. A VH ellátására beszoigáltatott termékek árának kifizetéséről először a kormánybiztos június eleji utasítása szólt, hogy ti. „a kifizetésről a magyar Kormány a hivatalos ármegállapítás szerint fog gondoskodni.”¹¹

A fent ismertetett eljárás szerint a SZEB az 1945. II. negyedévére szóló igényeit április 20-án küldte meg a Kormánynak. Ebből az átiratból derült ki az is, hogy az igényelt javak átvételét a főintendánsi hivatal intézi.¹² Sopron vármegyében a június 4-én kiadott főispáni körlevél még csak azt tisztázta, hogy ettől kezdve a szovjet haderő számára bármilyen beszoigáltatást kizárólag a főispánon keresztül, az ő utasítása alapján lehet érvényesíteni. Megengedte ugyanakkor, hogy a községekben tartózkodó, vagy az átvonuló katonaság élelmiszert vásárolhasson, de ezekről hetente jelentést kért a főszolgabíróktól. Ugyanezen a napon az alispán már ki is vetette az egyes járásokra lebontott beszoigáltatási kötelezettséget a szarvasmarha, árpa, széna és vaj termékekre.¹³ Ettől kezdve a vármegyében a kivetési eljárás a fent ismertetett rendszert követte. Az áttekinthetőséget nagymértékben rontotta, hogy az egyes negyedévekre esedékes kivetések sohasem egy utasítás keretében jelentek meg, hanem a SZEB és a KM megállapodásainak függvényében, több részletben.

Témánk szemléletmódjához főképp ennek az eseménysornak a gazdálkodásra, a gazdálkodókra gyakorolt hatása tartozik. A hiányosan fennmaradt iratok birtokában nincs lehetőség arra, hogy a VH ellátására a Csepregi járásból történt beszoigáltatások teljességét feltárjuk. A meghatározó adatok birtokában szándékunk a gazdálkodás és a közellátás szempontjából legfontosabb területek kiemelésére, elemzésére irányul, valamint arra, hogy a VH ellátására történt begyűjtések milyen jövedelmi károkat okoztak – mások mellett – a Csepregi járás gazdatársadalmának. Miközben a témánkat a VH ellátására szűkítettük, persze nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezen idő alatt a gazdáknak a közellátás érdekében ugyancsak jelentős mennyiségű termények, termékek beszoigáltatását kellett teljesíteniük.

¹¹ SL Kkb.565/1945.K. (jún. 3). Ez a körlevél arról szólt, hogy a VH által lefoglalt készletek az állam tulajdonába mennek át, és a kivetett mennyiségbe ezek is beszámíthatók – ami persze nem így történt. A községi döntéseknél a termelési bizottságok novembertől működtek közre.

¹² *Bálint* 2003. i.m. 283., ill. 304. p.

¹³ SL Főj.1485/1945. (jún. 4.); SL Kkb.129/1945.K. (jún. 1.). A széna beszoigáltatását már jún. 1-én elrendelték (uo. 117/1945.K.).

A súlyos terhet jelentő április–májusi – még a hadműveleti területhez tartozó hadtápigények kielégítésére szolgáló – közvetlen beszolgáltatások után alig csökkenő terhet jelentett a június elején visszamenőlegesen, de már az eljárási rend betartásával kivetett, II. negyedévi beszolgáltatás (2. táblázat). A táblázat adatai az összes II. negyedévi kivetést tartalmazzák, tehát többet, mint amit a főispán június elején megfogalmazott.¹⁴

2. táblázat: A Csepregi járás községeinek a beszolgáltatása a Vörös Hadsereg 1945. II. negyedévi ellátására

S. sz.	A község neve	Kivetés					Leadás			
		Szarvasmarha	Árpa	Széna	Vaj	Burgonya	Friss zöldség	Szarvasmarha	Árpa	Vaj
		q	q	q	kg	q	q	q	q	kg
1 Bő		180	17	300	60	30	18,4	179,45	19,17	60
2	Chernelházadamonya	90	8	200	25	25	12,5	91,90	7,71	25
3	Mesterháza	69	5	150	15	20	11	56,97	1,57	15
4 Bük		192	21	320	45	35	30,8	209,65	20,08	45
5 Csepreg		270	31	400	70	50	39,2	200,10	29,67	70
6 Egyházaskölyök		159	12	250	35	25	16,8	189,55	11,59	35
7	Keresztény	90	8	200	25	20	13	60,40	7,94	25
8 Horvátzsidány		120	8	130	15	25	16,3	39,05	7,54	15
9	Németzsidány	54	5	100	5	20	12,1	20,10	0,00	5
10	Ólmod	60	4	90	5	25	16,8	10,45	3,83	5
11	Peresznye	105	4	90	20	25	16,8	110,75	3,61	20
12	Iván	150	10	130	35	30	21	88,48	9,88	21
13	Nagygeresd	120	10	140	35	30	21	122,05	9,47	35
14	Tompaládony	111	10	160	40	30	19,4	102,45	9,74	40
15 Répceszemere		105	7	220	25	30	21	102,70	6,69	25
16	Csér	45	3	170	10	20	7,6	24,40	3,00	10
17	Csáfordjánosfa	90	8	180	20	20	8,7	96,50	7,67	20
18	Sajtoskál	78	5	180	5	25	17,3	84,70	4,87	5
19	Iklanberény	45	3	100	5	20	9,8	29,20	2,87	5
20	Lócs	105	8	130	25	20	8,7	109,40	5,97	25
21	Nemesládony	105	14	110	30	20	11,7	105,35	13,39	30
22	Simaság	116	16	170	40	25	17,3	107,15	15,32	40
23	Szakony	170	22	180	50	25	18,9	199,40	21,00	50
24	Gyalóka	66	7	100	20	25	13,8	50,00	6,70	20
25 Újkér		110	13	180	25	25	12,7	102,20	12,28	25
26	Alsópor	66	7	130	15	20	8,7	66,90	6,70	15

¹⁴ A kivetés: SL Kkb.129/1945.K. (jún. 4.); a beadás: SL Főj.2454/1945. (júl. 1.). A friss zöldségek között 121 q hagymát, 60 q szóját, 30 q céklát, 250 q káposztát, 25 q salátát és uborkát kértek. Ezeket a VH alakulatai közvetlenül gyűjtötték be.

27 Felsőpor	90	7	80	15	20	8,7	90,50	6,70	15
28 Zsira	150	10	180	35	30	19,9	150,90	9,45	35
29 Répcevis	99	10	130	30	25	18,9	97,30	10,00	30
30 Und	90	7	100	20	25	16,8	80,90	6,77	20
Összesen:	3 300	300	5 000	800	765	485,6	2 978,85	281,18	786

A szarvasmarhák kivétele előbb darab szerint történt, de hamar kiderült, hogy csak a súly szerinti kivétel a megfelelő, hiszen az átvétel is ez alapján, kg-os pontossággal, 2-5-8 %-os súlylevonás mellett történik. A darab szerint kivetett szarvasmarhákat átlagosan 300 kg-mal számolták át súlyértékre. A főjegyző a II. negyedévi kivetéssel kapcsolatban felmentést szeretett volna elérni az újabb 1110 db állat beszolgáltatása alól. Tekintve, hogy a kivetésig már 6710 db szarvasmarhát elvittek a járásból, az újabb beadás a mezőgazdasági munkák és a helyi tejellátás rovására fog menni – indokolta a kérését. A vaját a járásban leadott tejből fokozatosan állították elő (1 kg vaj= 28 liter tej). A 2. táblázat adataiból azt láthatjuk, hogy júliusig a kivétel teljesítése 90% feletti lett.¹⁵

A II. negyedévi kivetésekkel kapcsolatos körlevelek még fogalmi problémákat mutattak, hiszen a VH ellátásra szóló begyűjtéseket a főispán jóvátételként említette, illetve a beszolgáltatott termékeket a jóvátételi kötelezettségbe beszámíthatónak tekintette.¹⁶

A Csepregi járás községeit terhelő II. negyedévi kivétel, mint bevezető példa után vizsgáljuk meg a kötelezettség alakulását tágabb horizonton. Az országos adatokkal összevetve, Sopron vármegyére az országot terhelő kötelezettségből többségében az élelmiszerek 1,15–1,20 % közötti aránya jutott. Jelentősen e felett alakult az arány a hús (4,88%), a széna (4,73%), a zab (3,14%) és a szalma (2,68%) esetében. Az összehasonlító adatokhoz fontos tudni, hogy az 1941-es népszámlálásnál Sopron vármegye lakossága az országosnak 1,97%-a, mezőgazdasági népessége annak 2,29%-a, mezőgazdasági termőterülete 2,0%-a, a szántó pedig 2,1%-a volt.¹⁷

A VH ellátására történő, a vármegyét terhelő beszolgáltatások mértékét célszerűen az egybegyűjtött negyedéves adatok ismertetésével tehetjük meg. A 3. táblázatban az egyes negyedévek kivételeinek összegét járásonként, a Csepregi járás leadásait a legutolsó állapotot tükröző adatokkal, a vármegyei leadásokat pedig a 1946. február 20-ig beszolgáltatott mennyiségekkel tüntettük fel.¹⁸ A táblázat adatai között nem közöltük a

¹⁵ SL Főj.2033/1945. gyűjtő (a továbbiakban: gy.). A szénát (összesen 3000 q-át) és a burgonyát közvetlenül a községekből vitték el.

¹⁶ SL Kkb.259/1945.K. (jún. 22.); uo.468/1945.K. (júl. 31.).

¹⁷ *Bálint* 2003. i.m. 310. és 319–320. p.

¹⁸ Az adatok: II. negyedév: SL IV. 409. Sopron megye alispánjának iratai 1945–1950. a) Közigazgatási iratok 1945–1950.904. és 918/1945. (jún. 4.) (a továbbiakban: SL Alisp.); SL Kkb.117/1945. (jún. 1.), uo. 129/1945. (jún. 18.), uo. 153/1945. (jún. 8.); SL Főj.1634/1945. (jún. 8.), uo. 3781/1945. (gy.); III. negyedév: SL Kkb.268/1945.K. (jún. 24.); SL Alisp.2375/1945. (júl. 21.), uo.2993/1945. (aug. 13., szept. 7., 15., 27.), uo. 3196/1945. (szept. 7.), uo. 3682/1945. (szept. 15.), uo. 4381/1945. (szept. 23.); SL Főj.2356/1945. (jún. 22.), uo. 2998/1945. (aug. 10.), uo. 2713/1945. (aug. 25.), uo. 3168/1945. (szept. 27.); IV. negyedév: SL

húskivetéseket, mert ezeket kétszeres súly beszámításával, élőállat leadással kellett teljesíteni. Hasonló helyettesítést jelentett az árpagyöngy helyett az árpa, a kukoricaliszt egy része helyett a kukorica leadása. Miután a gazdaságok többségének zöldségtermesztése önellátásra rendezkedett be, emiatt az erre szóló kötelezettségeket nem engedték ugyan el, de lehetőség volt azokat burgonyával kiváltani. 1946-ban jelentősen lecsökkentek az igények. Az év első negyedévére nem is történt kivetés, mindössze az 1945. IV. negyedévi behajtására törekedtek.

3. táblázat: Sopron vármegye beszolgáltatásai a Vörös Hadsereg ellátására, 1945–1946

Negyed- év	Megnevezés Járás	Mér- ték- egység	Kivetés					Leadva	
			Csepregi	Csornai	Kapu- vári	Soproni	Várme- gye	Csepregi	Várme- gye
1945. II. negyedév	Szarvasmarha	q	3 300	2 400	3 000	3 300	12 000	3 029	12 659
	Széna	q	5 000	6 000	6 000	3 000	20 000	4 700	9 917
	Árpa	q	300	350	400	300	1 350	243	1 299
	Vaj	q	8	9	9	6	32	8	34
	Burgonya	q	800	900	1 500	800	4 000	765	1 443
	Zöldség, gyümölcs	q	170	400	800	1 220	2 590	426	1 176
1945. III. negyedév	Szarvasmarha	q	2 100	3 200	3 500	1 500	10 300	1 691	8 400
	Széna	q	1 260	5 240	2 520	1 480	10 500	1 260	1 812
	Szalma	q	140	140	170	80	530	140	370
	Árpagyöngy	q	5	7	9	4	25	6	416
	Árpa	q	20	30	35	15	100	20	
	Zab	q	450	800	600	150	2 000	450	812
	Kukorica	q	1 000	2 000	2 000	1 000	6 000	886	1 350
	Tej	q	25	40	40	20	125	25	117
	Vaj	q	116	85	90	57	348	8	35
	Sajt	q	0,2	0,4	0,4	0,2	1,2	0	0
	Burgonya	q	900	1 200	1 400	1 500	5 000	650	5 420
	Liszt	q	920	980	1 500	600	4 000	920	2 564
	Zöldség, gyümölcs	q	400	400	670	650	2 120	400	3 440
	Tojás	db	5 000	7 500	7 500	3 000	23 000	5 000	22 898
	Baromfi	q	19	30	30	21	100	19	60
Sertés	q	145	185	310	110	750	130	195	

Alisp.5395/1945. (okt. 29.), uo. 5723/1945.(nov. 11., 24., 27., 28.), uo. 5782/1945. (nov. 24.), uo. 6070/1945. (nov. 2., 22., 28.), uo. 6953/1945. (dec. 17.); SL Kkb.842/1945.K. (okt. 29., nov. 27., dec. 14.); SL Főj.2002/1945. (nov.13., 28.), uo. 3671/1945. (gy.) uo. 3781/1945. (gy.), uo. 808/1946. (márc. 19.), uo. 1520/1946. (jan. 20.), uo. 1844/1946. (ápr. 17.); 1946. II. negyedév: SL Kkb.294/1946.K. (máj. 27.), SL Főj.2356/1946. (okt. 1.).

1945. IV. negyedév	Szarvasmarha	q	1 320	1 780	1 980	920	6 000	1 376	6 243
	Széna	q	5 000	8 250	8 250	3 500	25 000	5 420	10 123
	Szalma	q	500	620	720	260	2 100	500	7 357
	Árpagyöngy	q	350	700	700	250	2 000	350	1 936
	Zab	q	300	650	550	120	1 620	351	3 211
	Kukorica	q	810	1 060	750	380	3 000	892	2 213
	Zöldség, gyümölcs	q	800	500	700	1 000	3 000	1 060	2 263
	Liszt	q	490	530	770	320	2 110	588	2 394
	Tengeri liszt	q	100	160	180	70	510	95	0
	Köles	q	8	15	8	0	30	2	8
	Bab	q	80	540	480	70	1 170	110	478
	Borsó	q	50	20	60	0	130		
	Étolaj	q	20	35	35	10	100	3	20
	Zsír	q	25	80	80	15	200	24	210
	Tarhonya	q	10	10	10	5	35		0
Tojás	db	1 000	1 000	1 000	500	3 500	1 000	3 500	
1946. II. negyedév	Szarvasmarha	q	98	73	78	51	300	96	
	Zöldség, gyümölcs	q	1 220	750	1 250	2 000	5 220	1 212	
	Tojás	db	5 000	7 500	7 500	3 000	23 000	5 000	
	Széna	q	4 000	5 600	6 800	3 600	20 000	3 226	

A KM a kormánybiztosoknak és a közellátási felügyelőségeknek írt 1946. július 8-i körrendeletében azt az értesítést küldte, hogy „az 1946. június – július – augusztus havi kivetések elrendelésével a Vörös Hadsereg ellátására korábban kivetett élelmiszerek beszolgáltatási kötelezettsége meg szűnt. Amennyiben a Vörös Hadsereg ellátására a korábbi évnegyedekből bárminemű hátralék állott volna fenn, azt fenthivatkozott rendelettel töröltnek kell tekinteni.” Ezt követően az 1946. évi IV. negyedévi és az 1947. évi I. negyedévi igényeket a KM a „beszerző szervek” útján biztosította. A Jóváételi Hivatal decemberi körrendelete ismételten tisztázta, hogy a VH ellátását a továbbiakban központilag, a kötelező beszolgáltatásokból biztosítja. Ezzel lényegében véget ért a VH ellátásának a külön beszolgáltatásra épülő rendszere. A további ellátást felvásárlással és a közellátási beszolgáltatások készleteiből történő utalással biztosították. A magyar államot anyagilag terhelő ellátás véglegesen a békeszerződéssel szűnt meg.¹⁹

¹⁹ *Bálint* 2003. i.m. 338. p. A Gazdasági Főtanács ekkor úgy rendelkezett, hogy az 1947. évi szeptember hó 15. napján hatályba lépett békeszerződés minden tekintetben az 1945. január 20. napján kelt Fegyverszüneti Egyezmény helyébe lépett, így ettől kezdődően a megszálló szovjet haderő részére az ország nem tartozik ellenérték nélkül tovább teljesíteni a Fegyverszüneti Egyezmény 11. pontjában előírt szolgáltatásokat. Így a Főparancsnokság minden további igényét csak ellenérték megtérítésével lehetett kielégíteni. A VH kivonásáról és a térítésekről folyó államközi egyeztetések nyomán 1948 áprilisában az idézett utasítás úgy módosult, hogy „a Vörös Hadsereg vonalbiztosító alakulatai által 1947. december 16-a után igénybe

Közellátás

A táblázat adatai első ránézésre is súlyos beszolgáltatási kötelezettséget jeleznek. Ezek értékeléséhez azonban fontos figyelembe venni a háborút követő körülményeket is. A legsúlyosabb helyzetet a szarvasmarha beszolgáltatások jelentették, ezért ennek részletes elemzésére a későbbiekben visszatérünk. A termékek nagyobb része az élelmiszerek készleteit, a közellátás lehetőségeit csökkentette. Ezek közül a liszt- és a burgonyaleadási kötelezettség számít a legsúlyosabbnak. A kormánybiztos szeptember 10-i levelében azt kérte, hogy a 4000 q lisztleadást a vármegye a kötelező beszolgáltatásba történő beszámítással teljesítse. Indoklásában rámutatott, hogy kenyérgabonából a tervezett 61 254 kh-dal szemben csak 48 500 kh-at vetettek el és csak 39 722 kh-ról tudták a termést learatni. Az időjárás, a háborús és a földosztással járó termés kiesés miatt csak 5-6 q-s átlagtermést sikerült betakarítani. A 208 863 q termésmennyiségből a vetőmag (61 000 kh-ra 61 000 q), az önellátók szükséglete (121 171 főnek évi 180 kg, azaz 218 107 q), a vármegye ellátatlanjainak fejadagja (57 412 főnek napi 30 dkg, azaz 62 866 q) és a beszolgáltatás (16 200 q) után 149 310 q hiány mutatkozik. A hiányt más terménnyel nem látta pótolhatónak, ráadásul a burgonya 50 q-ás gyenge átlagtermése is több vagonnyi termék más megyékből történő megvásárlását teszi szükségessé – indokolta a kérést. Ennek ellenére november végéig újabb 1340 q liszt és 450 q kukoricaliszt kivetésére került sor, december 17-én pedig további 770 q liszt beadási kötelezettséget írtak elő a vármegyének.²⁰

A burgonya beszolgáltatása elsősorban a Csepregi járásban okozott gondot, hiszen a járás községei az erre kiírt kötelezettségeken felül a zöldség-beszolgáltatást is többségében burgonyában tudták csak teljesíteni. Novemberben a főjegyző határozottan azt kérte az alispántól, hogy a járás területére egyáltalán ne adjon ki zöldségutalványt az oroszoknak, hiszen: „a járás a zöldségtermesztést csak a házi szükséglet erejéig űzi... A Vörös Hadsereg által követelt zöldségmennyiség annyira komolytalan, hogy a legtöbb képviselőtestület a kérdéssel, mint teljesíthetlennel, nem is foglalkozik.” Történt ez annak ellenére, hogy a főispán már az augusztusi kivetés alkalmával jelezte a KM-nek, hogy a 4000 q zöldség, 1000 q gyümölcs és az 5000 q burgonya beszolgáltatása lehetetlen lesz. Már a II. negyedévi 5000 q zöldségfélét sem tudta a vármegye teljesíteni, „minthogy a vármegyében tartózkodó nagyszámú orosz haderő, hadi kórházak és fogolytáborok ellátását sem tudja biztosítani és zöldségféléség a polgári piacokra is alig kerül fel. Ezen tényeket a SZEB helyi megbízottjának is jelentettem és ezen ügyben ő is felirattal fog

vett és a jövőben kívánt... igazolt szolgáltatások ellenértékét a [Jóvátételi] Hivatalhoz benyújtott számlák alapján az eddigi gyakorlatnak megfelelően a Hivatal előlegezheti.” SL Főj.1116/1948. (1947. nov. 5), 11.101/1947. sz. alispáni körlevél. A bevezetőben: „Értesítem Jegyző Urakat, hogy a békeszerződés hatályba lépése következtében Magyarország területéről 90 nap alatt visszavonuló Vörös Hadsereg által kívánt szolgáltatások a Gazdasági Főtanács állásfoglalása szerint ellenszolgáltatás megtérítése nélkül már nem vehető igénybe.” Uo. 1948. apr. 3. SL Kkb.671/1946. (dec. 17.).

²⁰ SL Alisp.690/1945. kormánybiztos jelentése a KM-nek (szept. 10.). A mérséklés 3385 q-ra megtörtént, de a tényleges beszolgáltatás az itt közöltnél 2120 q-val nagyobb volt. Az újabb előírások: SL Kkb.842/1945.K. (nov. 28. és dec. 17.).

élni a saját felsőbb hatóságához.” A táblázatból ugyanakkor látható, hogy jelentős mennyiségű zöldség és burgonya beszoigáltatására került sor. 1946. augusztusától a burgonya beszoigáltatása már beszámított a közellátáshoz szükséges, általános beszoigáltatási kötelezettségbe.²¹

Takarmányozás

A VH ellátására előírt beszoigáltatások a takarmánybázis szempontjából szintén komoly gondokat okoztak. Háttérében a VH-nek a hadi eseményekkel kapcsolatos nagyszámú állat-igénybevételei, illetve az élelmezési ellátásra begyűjtött állomány átmeneti takarmányozási igénye húzódnak meg. Az így birtokolt állatoknak szükséges takarmány, különösen a széna, összegyűjtését ugyanakkor akadályozta ezeknek az állományoknak a legelőn és a réteken folytatott legeltetése. Nem véletlen, hogy erről a járásból az első jelzés Nagygeresdről érkezett, hiszen ott komoly állományt tartott a VH. „A község rétbirtokának legnagyobb részét az itteni orosz katonai alakulat lovakkal, birkanyájjal, tehén- és ökörscordákkal, sertéscsordával már hasznavehetetlenné tette. 100 kh hold termését pedig most kaszálják napi 20 kaszással és a szénát elszállítják; a megmaradt kb. 1/3 rész rétbirtok termése oly csekély, hogy abból a legszükségesebb takarmány nem fedezhető és nagyon sokan maradnak takarmány nélkül. Tehát szénát nem tud a község leadni, illetve beszoigáltatni, csak úgy, ha a saját szükségletét veszélyezteti.” – foglalta össze a körjegyző. Az 1946. évi ugyancsak tekintélyes mennyiségű kivetés kapcsán a főispán már júliusban jelezte a minisztériumnak, hogy a kivetést nem tudják teljesíteni. A Hanság ugyanis „a Vörös Hadsereg alakulatai által van megszállva”, a Csornai és a Kapuvári járásból 10 026 kh-as területet legeltetnek, illetve kaszálnak, azaz erről kb. 212 021 q szénát vesznek igénybe, a kisebb réteken pedig a szárazság miatt a szükséglet sem termett meg. A Csepregi járásra vonatkozóan a főjegyző jelezte, hogy a járásban összesen 68 852 q széna termett, a tavaszi szalmával együtt 137 092 q áll rendelkezésre az állatok takarmányozására. A szükségletekhez képest 75 088 q hiány van, aminek 70 %-át pótolja a jó csalamádétermés és a kukoricaszár felhasználása.²² Az árpa és a kukorica beszoigáltatása a szénáénál kisebb gondot okozott, ugyanakkor jelentősen csökkentette a közellátásra történő beszoigáltatási előírások teljesíthetőségét, valamint a gazdáknál maradt hizlaló takarmány mennyiségét.

Szarvasmarha-beszoigáltatás

Mint jeleztük, a VH ellátása a szarvasmarha-beszoigáltatás szempontjából okozta a legtöbb problémát. Ennek részleteit a Csepregi járás községeinek példáján mutatjuk be. A 4. táblázat első oszlopában az áprilisban elrendelt hadszíntéri beadásokat, az utolsó adat-

²¹ SL Főj.3627/1945. (nov. 10.). A kormánybiztos felterjesztése: SL Főisp.468/1945.K. (aug. 3.). A beszámítás: SL Kkb.294/1946. (aug. 21.).

²² SL Főisp.202/1945. (jún. 7.). Kérték, hogy a szénát takarmányszalmával pótolhassák; SL Kkb.294/1946.K. (júl. 10.); SL Főj.2621/1946. (aug. 14.). A VH csak a Csornai járáshoz tartozó Földsziget-majorban 11 000 db szarvasmarhát tartott (SL Kkb.118/1945. (jún. 1.).

oszlopban pedig az 1946-ban elrendelt jóvátételi szállításokat is feltüntettük. A táblázat adatai – kiegészítve a háborús kár 2774 db-os veszteségével – ilyen módon egy év leadásait foglalják össze. A táblázatból hiányzik az 1946. évi 213 q, azaz 71 db-ra szóló kivetés, miután erre nem maradt fenn községek szerinti kimutatás.²³

4. táblázat: A Csepregi járás községeinek szarvasmarha beszolgáltatásai

S. sz.	A község neve	1945. jún. 20.	1945. jún. 25.	1945. aug. 6.	1945. aug. 25.	1945. szept. 15.	1945. szept. 27.	1945. dec. 28.	1946. ápr. 8.	Összesen	Letétség 1945. ápr. 13.	Beszolgáltatás aránya
		db	db	db	db	db	db	db	db	db	db	%
1	Bő	178	53	4	2	3	19	30	32	322	865	37,2
2	Chernelháza-damonya	80	25	3	3	3	9	12	10	145	439	33,0
3	Mesterháza	78	21	2	2	1	6	9	7	125	258	48,4
4	Bük	485	63	7	6	2	15	36	39	654	1 171	55,8
5	Csepreg	291	84	13	8	10	26	39	39	510	1 494	34,1
6	Egyházaskalu	123	64	4	3	3	10	25	21	253	808	31,3
7	Keresztény	111	21	2	1	1	7	9	10	163	343	47,6
8	Horvátzsidány	135	14	7	2	5	8	12	14	196	425	46,0
9	Németzsidány	64	8	2	2	1	4	4	5	90	179	50,0
10	Ólmod	71	5	2	1	1	5	6	6	96	277	34,6
11	Peresznye	116	28	8	2	7	7	11	10	188	417	45,1
12	Iván	222	33	5		3	15	30	36	344	944	36,5
13	Nagygeresd	172	33	4	2	3	10	17	13	254	523	48,7
14	Tompaládony	179	27	5	4	5	12	20	13	265	519	51,1
15	Répceszmere	97	34	5	2	3	8	15	8	172	398	43,1
16	Csér	48	9	2	1		5	6	7	78	178	43,7
17	Csáfordjánosfa	67	29	4	1	3	7	8	9	128	417	30,7
18	Sajtoskál	114	26	2	2	1	4	8	9	165	273	60,4
19	Iklanberény	45	9	2			2	4	4	66	108	61,1
20	Lócs	100	32	7	1	7	8	6	8	169	442	38,1
21	Nemesládony	142	32	6	4	5	7	12	11	219	398	55,0
22	Simaság	186	25	7	4	7	9	15	15	268	517	51,8
23	Szakony	200	76	9	7	8	15	29	28	372	846	44,0
24	Gyalóka	80	17	2	2	1	4	7	6	119	241	49,4
25	Újkér	96	36	4	2	3	9	16	14	179	447	40,1

²³ Az oszlopok sorrendjében: SL Főj.1502/1945.; uo.2033; 2033; 2234; 2713; 2548; 3168; 3627/1945.; SL Kkb.200/1946.K. 1945. ápr.13-i: SL Főj.1147/17/1945. A súly alapján kivetett mennyiségeket 300 kg/db szerint váltottuk át.

26	Alszipor	60	21	2	2	1	3	7	6	101	230	44,0
27	Felszipor	81	30	2	2	1	4	13	9	141	403	35,0
28	Zsira	95	51	5	3	5	8	14	9	190	415	45,8
29	Répczevis	120	31	3	3	2	6	10	9	185	369	50,0
30	Und	100	27	5	2	5	5	7	9	159	277	57,4
	Összesen:	3 936	964	133	76	100	254	435	416	6 314	14 621	43,2

A nyers számoknál többet mondanak az arányok. Az 1944. tavaszi állatszámolás adataihoz képest az 1945. április 13-i felmérésig 23,3%-kal csökkent a szarvasmarha-állomány. Most ezt a megszállás utáni legelső felmérést vesszük alapul a VH ellátására beszo-
gáltatott mennyiség elemzéséhez. Láthatjuk, hogy a beszo-
gáltatott állomány a kiinduló létszám 43,2%-a. Ez az arány a valóságban jóval több, hiszen a bázis minden leadási ciklus után csökkent, tehát az igénybevételi arány növekedett.

A beszo-
gáltatás kötelezettsége az egyes községeket nem egyenlő mértékben érin-
tette. Az állataik itt tekintetbe vett létszámarányához képest Chernelházadamonya, Egy-
házásfalva és Csáfordjánosfa az átlagtól jelentősen elmaradó, míg Bük, Sajtoskál, Iklanbe-
rény, Nemesládony, Simaság és Und az átlagot jelentősen meghaladó mértékben vette ki
részét a VH ellátásából. A különbségek az időközben módosult létszámok adataihoz mért
kivetéseknek köszönhetőek, tehát a regenerációs eredmények fordított arányt mutatnak.
Ez a nagymértékű beszo-
gáltatási kötelezettség a gazdaságok újjászervezését alapvetően
akadályozta, tovább rontotta a tenyészállomány összetételét, de súlyos helyzetbe hozta a
tejellátást és a vonóerő ellátottságot is.

A KM egy júliusi körlevelében felhívta a figyelmet arra, hogy az igénybevétel so-
rán tartsák szem előtt a „tenyészállomány fenntartásához, a mezőgazdasági munkálatok
elvégzéséhez szükséges igaerők meghagyásának és az 1 tehenet tartó gazdaságok lehető
megkímélésének fontos szempontját.” Novemberben a járás főjegyzője jelezte az alispán-
nak, hogy – jöllehet a járás eddig hiánytalanul leadta a kivetett szarvasmarha-mennyisé-
get, de a IV. negyedévi kivetéssel „már a földhözjuttatottak egy-két marhája van veszély-
ben, a módosabb gazdák pedig földjük megművelését nem tudják kellően teljesíteni, még
az eddigi hiányos mértékben sem.” 1946 januárjában a KM – a Földművelésügyi Minisz-
térium (a továbbiakban: FM) átirata és a tömeges panaszok miatt – kiadott körlevelében
hivatkozott a megjelent jogszabályokra, és a tenyészállatok fokozottabb megóvására uta-
sította az érintett közigazgatási hatóságokat. Ezen túl még azt is a vármegyei állattenyésztő
egyesület és a gazdasági felügyelőség közreműködéséhez kötötte, hogy az igénybevé-
teleket megelőzően állatcserékre kerülhessen sor. A VH ellátását biztosító egyetlen, az
állatok beszo-
gáltatásáról szóló kormányrendelet előírta, hogy a kivetéseknél figyelemmel
kell lenni „a tulajdonos állatainak a számára, az eddig teljesített beszo-
gáltatás mérvére,
a tulajdonos művelése alatt álló földterület terjedelmére, a talaj minőségére és az üzem-
rendszerre, továbbá az állattenyésztés érdekeire és a mezőgazdasági termelés folytonossá-
gának a biztosítására, valamint a tulajdonost esetleg ért háborús károokra. A tenyésztésbe
fogott apaállatokat, valamint a... tenyészállat igazolvánnyal ellátott állatokat nem szabad

igénybe venni. Az állattulajdonos, ha kizárólag ilyen állatokkal rendelkezik, a tenyészállat helyett más – esetleg e célra vásárolt – állat átadására kötelezhető.”²⁴ Sajnálatos tény, hogy a tenyészállatok védelméről is szóló rendeletek csak október végén jelentek meg, továbbá, hogy a KM januári körlevelének tartalmát az alispán csak április 3-án továbbította az érintettekhez, amikor már a szarvasmarha-beszolgáltatások döntő része lezajlott.

A fenti lényeges, de megkésett és a valóságtól, a teljesíthetőségtől messze eső szempontoknál sokkal fontosabb volt az egyes községeken belül a kivetések igazságosságának, azaz a terhek arányos elosztásának a kérdése. A községenként kialakított és gyakorolt kivetési eljárások – a panaszok, fellebbezések megjelenésével párhuzamosan – helyi szabályozások megalkotását igényelték. Erre a járásban először Bükön került sor, ahol az 1945. április 4-i állatlétszámból kiindulva két db fogatolt állatot és egy tehenet, valamint az újbirtokosoknak juttatott állatokat mentesítették a besolgáltatás alól, a többit – a község átlagosan 50 %-os besolgáltatási mértékének eléréséig – progresszív módon tervezték igénybe venni. Kedvezményt adtak az épületkárok esetén, óvni szándékozták a borjú- és növendékállományt, támogatták a törzskönyvezett állatok cseréjét és a kötött súly szerinti besolgáltatásban a társulásokat. Bóben már májustól működött az a rendszer, hogy két igavonót és egy tehenet mentesítettek a besolgáltatás alól, az e feletti létszámot besolgáltatási alapnak tekintették, amiből 25–50–75 %-os mértékig jelöltek ki igénybevételre állatokat. A 710/1946. M.E. rendelet alapján a kivetés joga az alispántól a kormánybiztoshoz került. Az alispán fontosnak tartotta, hogy a főjegyzőkkel és a szakhivatalokkal konkrétan javaslatot dolgozzanak ki az igazságos elosztás módjára, mint tette azt a kormányrendelet. Javaslatuk figyelembe vette ugyan a családok nagyságát is, de bonyolultsága és számos alternatívája miatt nem válhatott vezérfonallá.²⁵

A VH ellátására történő szarvasmarha-beszolgáltatásokkal kapcsolatban került napirendre a községeken belüli igazságos teherelosztás anyagi vetülete is. Sopron vármege törvényhatósági bizottsága 1945. október 1-től kötelezővé tette a községeknek a *kártalanítási és kiegyenlítési alap* létesítését azzal a céllal, hogy „ne csak azok viseljék a besolgáltatások terhét, akiknek állatot, vagy egyéb terményeket kell beszolgáltatniuk, hanem jövedelmük arányában a községeknek minden lakosa. Mivel a besolgáltatásra kerülő állatok és egyéb termények fejében a magyar kormány a *forgalmi értékénél lényegesen alacsonyabb összeget* térít csak meg (kiemelés: H.A.), a különbözetet a képviselőtestületeknek ki kell vetnie a község minden lakosára.” A kivetésnél figyelembe kell venni az

²⁴ SL Főj.2375/1945 (júl. 21.); Uo.3627/1945. (nov. 10.); Állatcserék: SL Alisp.1497/1946. (ápr. 3.). A hivatkozott rendeletek: 7.680/1945. M.E. (aug. 28.) és a végrehajtásáról szóló 146.000/1945. F.M. (szept. 18.) Kormányrendelet: 710/1946. M.E. (jan. 21.), erről az alispán febr. 28-án küldött értesítést a jegyzőknek (SL Alisp.1497/1946.).

²⁵ Bük: SL Alisp.6548/1945. (nov. 28.) és SL Főj.3937/1945. A büki szabályzatot a főjegyző minden jegyzőségnek megküldte mintának. Bó: SL Alisp.604/1946. (jan. 22.). Utóbbi egy panasz kapcsán ismerjük. N.A.-nak 25 db marhája volt, ebből a besolgáltatási alap 22 db lett. Eddig igénybe vettek 10 db-ot, most 17 db marhája van, tőle addig nem vesznek igénybe, amíg mindenki le nem adta a besolgáltatási alapjának 75 %-át. SL Alisp.7130/1945. (1946. febr. 11.).

egyres lakosok „köztudomás alapján megállapított jövedelmét”. A határozat javaslatot tett létminimum megállapítására, progresszió érvényesítésére, a hozzájárulás behajtását pedig közadók módjára rendelte beszedni. Fellebbezni a vármegyei kisgyűléshez lehetett. A határozatot – a végrehajtás halasztása nélkül – jóváhagyásra felterjesztették a Belügyminisztériumba.²⁶

A községek előjáróságainak többsége megkísérelte kialakítani a saját rendszerét, de felmerültek komoly ellenvetések is. Ivánban november közepén úgy foglaltak állást, hogy „A vörös hadsereg részére történő beszolgáltatások terhét az állam viselje, mert csak így lehetséges az, hogy annak súlyát az ország minden lakosa és adófizetője érezze [kiemelés: H.A.]. A beszolgáltatott termények árának kifizetése [...] azonnal történjék meg, hogy ezáltal a gazdákat ért károsodás csökkenjen. Lásna el ezért a Kormány a Vármegyét megfelelő összeggel, hogy a beszolgáltatott termény, vagy állat ára azonnal fizethető legyen, ne pedig fél vagy háromnegyed év múlva.” Ennek ellenére létrehozták a községi alapot, amelyhez az adóalapok mellett a jövedelmet és az állatlétszámot kívánták figyelembe venni. Az iparosoktól az adóalap 200%-át, a kereskedőktől pedig a 300%-át tervezték beszedni, és az így keletkező többletekből fedezni a kártalanítást.²⁷ Alsziporon a hozzájárulási arány megállapításához a község 71 lakosára 0,5 és 9 közötti szétosztási arányszámot állapítottak meg, összesen 282 pont értékben, öten a szegénységük miatt nem kerültek fel a listára. November végén azonban egy fellebbezés felszínre hozta a rendszer igazságtalanságát, mert az csak október 1-től érvényesítette volna a kárpótlást. Továbbá beleütköztek abba, hogy az általános pénztelenség miatt a döntés nem hajtható végre. Az első döntés óta keletkezett hivatalos magyarázatokból az is kiderült, hogy a hozzájárulás nem hajtható be közadók módjára, „... hanem azt az érdekeltek igazságérzetére és méltányosságára hivatkozva kell az érdekeltektől bekérni.” Így aztán a határozatukban fenntartották ugyan a korábbi döntést, de hozzátették „Semmi kilátás nincs arra, hogy az érdekeltek «bekérés» alapján fizetnének.” A büki képviselőtestület úgy döntött, hogy „mellőzi” az alap létesítését, mert hiányzik az értékálló fizetőeszköz, így a behajtás ideje után már nem jelentene segítséget; a terményben történő beszédését pedig az egyéb adó és beszolgáltatási terhek gátolják. Úgy vélték, hogy az aránytalanságokat az igazságos teherelosztással kell biztosítani. Hasonló okok miatt utasították el az alap létesítését Újkéren és Felsziporon is, utóbbinál az alap igazságtalanságát azzal egészítették ki, hogy az csak a VH ellátására leadott termékekre szól, és nem veszi figyelembe a jóvátételre szállítottakat. Összességében a járásból a Böi, a Répceszemerei jegyzőségek községei, valamint Sajtoskál és Lócs készítettek kiegyenlítési alapot.

Az alsziporiaknál említett hivatalos magyarázatok arra terjedtek ki, hogy a pénzügyi kormányzat nem engedélyezte, hogy a hozzájárulásokat adószerűen hajtás be, egyébként a szabályzatok érvényben maradhattak. Végül is a terhek kiegyenlítéséről a január

²⁶ SL Alisp.468/1945. (okt. 4.) helyen SL Alisp.1810/1945. 24. B.gy. 24. sz. határozat.

²⁷ Iván: SL Főj.896/1945. (nov. 15.). Alszipor: SL Alisp.7106/1945. (okt. 21. és nov. 28.). Bük: SL Főj.896/1946. (jan. 9.). Felszipor és Újkér: uo.7106/1945. (okt. 21.).

végén megjelent 710/1946. M.E. sz. rendelet intézkedett, emiatt az alispán a korábban kialakított gyakorlatot megszüntette.²⁸ A kormányrendelet valójában elismerte, hogy a VH ellátására beszolgáltató állatokért nem a tényleges forgalmi árat fizették ki a gazdálkodóknak, hiszen azzal a megfogalmazással élt, hogy „Amennyiben ez az ár [ti. a KM által erre az esetre megállapított ár] a helyi forgalmi árat nem éri el, a községi eljáróság az állattulajdonos részére – kérelemre – a hatóságilag megállapított ár és a forgalmi ár különbségét az erre a célra létesített alapból térítésként köteles kiutalni.” Az alapot egyébként a szükséglethez mérten a közadók alapján és módjára kellett beszédni.

Eljárás

A VH ellátására történő beszolgáltatás végrehajtása a közigazgatás minden szintjén – néha ellenérzésekkel kísért, de – mindenképpen sok elfoglaltságot, problémát jelentő újszerű feladatként jelentkezett. A Kormányban a KM-re hárított feladat – ellentétben a jóvátétellel – nem kapott hatékony támogatást. Sokat mondó, hogy csak 1946 januárjában jelent meg az első rendelet a VH ellátásával kapcsolatban, nevezetesen a begyűjtött termékek kifizetéséről intézkedő jogszabály. A KM egészen addig, meg azt követően is főként körrendeletekkel, leiratokkal irányította a folyamatot. Sopron vármegyében a közelítési kormánybiztos és a SZEK vármegyei megbízottjának az együttműködése, valamint az átvételek operatív irányítását végző Nikolenko főhadnagy munkája – ha esetenként indokolatlan idővesztések mellett is, de – többségében zökkenőmentes volt. A kormányzati irányítás hiányosságai mellett a tényleges végrehajtói, a helyi jegyzőségi és községi eljárósági szint okozta a legtöbb problémát. Utóbbi érthető, hiszen a községekben a gazdaságokra szóló kivetés, annak teljesítése, vagyis a tényleges begyűjtés, valamint a VH részeről történő átvétel már csak a dolgok természete miatt sem lehetett zökkenőmentes.

Az alispán, látva a sok igazságtalanságra utaló panaszt, október közepén arról intézkedett, hogy „ezen túl minden orosz igénybevételt terjesszenek a Jegyző Urak a képviselőtestület és a termelési bizottság együttes ülése elé, ezentúl tehát ne a jegyző és a bíró, sőt ne is az eljáróság, hanem az említett testületek végezzék el az egyéni kivetést.” A panaszokat és a fellebbezéseket a jegyzők vizsgálják ki, és vagy terjesszék a képviselőtestület elé újabb határozathozatalra, vagy az alispánhoz, hogy azt a kisgyűlés elé terjesszesse – szöveg az utasítás további része. A járási kivetések igazságosabbá tételéhez a főjegyző decemberben kért a művelési ágakra, ezen belül a gazdálkodók által ténylegesen használt területekről információkat, hozzátéve, hogy az állatok beszolgáltatásának kivetését eddig is az állatlétszámok kimutatásai alapján végezte. Ugyanakkor kifogásolta egyes jegyzők nem kellő ügybuzgalmát. „Így többen vannak, akik a beszolgáltatások körüli összes tevékenységüket abban látják, hogy a főjegyzői rendelet lemásolásával azt a községi bírónak intézkedés végett kiadják. Sem a képviselőtestületeknek a kivetéssel kapcsolatos munká-

²⁸ SL Főj.896/1946. (jan. 29.) Megszüntetés: az SL Alisp.1041/1946. (márc. 11) rendelete alapján. A behajtási eljárásokat még november 11-én szüntette meg a 3328/1945. sz. utasításával. A kormányrendelet 1946. jan. 21-én jelent meg.

jában, sem a kivetett termények beszolgáltatásában nem vesznek részt. Innen ered aztán az a hiba, hogy az átvevő orosz alakulatoktól a községek vagy egyáltalában nem, vagy nem megfelelő nyugtát kapnak, amelyeket egyes jegyzők képtelenek arra a számra hivatkozva beterjeszteni, amely főjegyzői szám alatt a rendelkezést megkapták. Nem beszélve arról, hogy igen sok nyugta csak hetek, sőt hónapok múlva kerül elélem, amikor már nagyon nehéz az eredeti rendelkezéssel való kapcsolatot felfedni.”

Az elrendelések, a bizonylatok és a kifizetések pontosabb kezelése érdekében december elejétől az iktatószámokon túl – visszamenő hatállyal is – „orosz leadás”, azaz O.L. számokat vezettek be az alispán minden külön kivetéséhez. A helyzet azonban 1946-ra sem nagyon változott. A SZEB panasa alapján a gazdasági felügyelőség – miközben elismerte a beszolgáltatással kapcsolatosan végzett emberfeletti munkát – azt tapasztalta, hogy a járási főjegyzők többször csak telefonon adnak kivetési utasításokat, és nem kísérik figyelemmel a végrehajtást.²⁹

Szinte általános problémát jelentett a kivetések teljesítésével kapcsolatos *határidők* betartása és a kivetés *egészének teljesítése*. Ebben a tekintetben az idő előrehaladtával lazult a kezdeti fegyelem. 1945 decemberében egy orosz–magyar vegyes bizottság vizsgálatot végzett a IV. negyedévi beszolgáltatással kapcsolatban. Az egyes termékekre eltérő, de átlagosan 60% teljesíthetőséget állapítottak meg. 1946. január közepén a főjegyző már fenyegetéssel igyekezett a hiányok pótlására bírni a III. és a IV. negyedévi beszolgáltatással elmaradókat. „A mostan közölt január 23-i időpont az utolsó a beszállításra, amennyiben erre az időpontra az összes hátralékok nem lesznek itt, a hátralékos községekre az oroszok maguk fognak – mint közölték – pótkivetést eszközölni és azt behajtani.” A teljesítések hiányosságai különösen 1946 elején okoztak gondot, amikor a kifizetésekre került volna a sor. Az első hónapok az 1945. III. és IV. negyedévi kivetések behajtásával teltek. Májusban az 1945. IV. negyedévi zsír- és az olajbeszolgáltatás elmaradásai miatt helyettesítőként a KM már szarvasmarha vagy sertés beszolgáltatását is elfogadta volna. Gyakran előfordult, hogy az esetleges többletbeszolgáltatásokból pótolták a hiányokat akár termékek, akár járások között. Augusztusban aztán a KM törölte az 1946. II. negyedévi kivetésekből még fennálló tartozásokat, az eredeti kivetéseket az addig összegyűlt élelmiszerekre korlátozta, és a VH ellátására történt beszolgáltatásokat 1946. augusztus 1-ig engedélyezte.³⁰

Az átadási problémák konkrét esetei a szarvasmarhák leadásával kezdődtek. Az 1945. II. negyedévében kivetett árpát és a szarvasmarhákat Sopronban kellett átadni. A június 10-én – a kísérő orosz katonák hiányában – útba indított 964 db szarvasmarhából azonban út közben 350 db-ot az orosz katonák minden tiltakozás és kérés ellenére

²⁹ SL Főj.3621/1945. (okt. 13). A jegyzői munka: uo.4011/1945. (dec. 10). A gazdasági felügyelőség észrevételei: SL Főj.2356/1946. (júl. 19).

³⁰ *Bálint* 2003. i.m. 327. p. SL Főj.3946/1945. (dec. 3.). Pl. az 1945. III. negyedévi kivetések a 7–12. O.L. jelzést kapták. Pótkivetés: uo.168/1946. (jan. 16.). A hiányzó termények egy részét a Futurától már megelőlegeztette, de az is visszapótlást igényelt. SL VI. 208. Sopron Megyei Gazdasági Felügyelőség iratai 1944–1949.2542/1946. (máj. 28.). Pl. 43 kg zsír vagy olaj = 100 kg élő sertés, 20 kg olaj = 100 kg élő marha, 20 kg olaj = 120 kg élő marha. Helyettesítés: pl.: SL Kkb.241/1946. (márc. 21). A törlés: SL Kkb.294/1946. (júl. 17).

elhajtottak. Később a veszteség pótlására Szakonyból 31 db marhát hajtottak volna Sopronba, de Deutschkreutz községben az orosz katonák ezeket elvették, még az egyik hajtót is letartóztatták. Komoly nehézséget okozott a hosszú várakoztatás és az így keletkezett kár elismertetése. Hasonló eset ismétlődött meg decemberben. Ekkor a kivetett 1320 q szarvasmarhából 730 q-t, azaz kb. 243 db-ot Csepregben adtak le a gazdák. Ennek az állománynak a 40 km-es úton Hegykőre való hajtásához ismét nem érkeztek meg az átvett állományt kísérő orosz katonák, így a főjegyző és a bíró a községből igyekezett hajtókat toborozni. Több sikertelen próbálkozást követően „az átvevő és társai arra határozták magukat, hogy maguk oldják meg erőszakkal a kérdést és fegyveres fellépéssel az utcákon közlekedő fogatokat feltartóztatták, a járókelőket elfogták és ezekkel hajtották és kísértették a csordát, mely ma 12 óra körül útnak indult.” – jelentette a főjegyző. Mindez a gazdák leadásának teljesítése, az átvétel utáni harmadik napon történt.³¹

A főjegyző az elismervényeket vagy a készre jelentés alkalmával, vagy az alispáni felhívásra terjesztette fel. Utóbbihoz tartozik az a szeptember közepi eset, amikor a II. negyedévi szarvasmarha-, széna-, vaj- és árpakivetések elismervényei mellett a még folyamatban lévő begyűjtések aktuális dokumentumait is beküldte a főjegyző. Gondjait is jelezte: „Ide csatoltan felterjesztek olyan átvételi elismervényeket, melyeket fenti csoportosítások egyikéhez sem csatolhattam, és amelyekről azt sem tudom megállapítani, mily féleség átadásáról szólnak.” Az ok: „az orosz szövegű elismervényeket lefordítani és így tartalmukat kijegyezni, írni, olvasni tudó tolmács hiányában nem tudom.” Ennek aztán olyan következménye is lett, hogy a zöldség és a gyümölcs helyett is leadott burgonya árát a községek között felosztani sem tudta. A II. negyedévi beszolgáltatások elszámolási dokumentumait a KM október elején azzal küldte vissza a vármegyébe a kormánybiztosnak, hogy azok nincsenek a megfelelő záradékokkal ellátva, „valamint az orosz nyelvű számadásban a VH II. negyedévi ellátására kiszolgáltatott élelmiszerek ára nincs feltüntetve.”³² Ez az eset is jelzi a rendeleti szabályozás hiányát, egyúttal első jele annak a rendelkezéssorozatnak, amelyek – az elszámolások, bizonylatolások kellékeit tekintve – utólag állítottak fel olyan követelményeket, amiket ebben az összefüggésben nem lehetett teljesíteni.

A panaszok, fellebbezések 1945 novemberében szaporodtak meg. Az érintettek betartották az eljárási rendet: beadványaikkal előbb a képviselőtestülethez fordultak, és csak azt követően az alispánon keresztül a vármegyei kisgyűléshez. A Csepregi járásból több mint két tucat – szinte kizárólag a szarvasmarha-leadásokkal kapcsolatos – panasz érkezett el az alispánhoz. A tényleges okok az eseteket részletesen tárgyaló képviselőtestületi jegyzőkönyvekből derülnek ki. A vélt igazságtalanságok mögött ténylegesen a leadások miatt jelentősen lecsökkent, a tejjelátást és a mezőgazdasági munkákat, a tenyész-

³¹ SL Főj.2033/1945. (jún. 29.). SL Főisp.468/1945. (nov. 8.); SL Főj.3589/1945. (dec. 20.) jelentése a SL Kkb.1/1946. alatt.

³² SL Főj.4052/1945. (szept. 16.). A II. negyedévi kivetéseket – némi hiánnyal - már június végéig beszolgáltatták. KM leirat: SL Kkb.462/1945.K. (okt. 2.). A kormánybiztos okt. 15-én „megfelelő eljárásra” megküldte a számadási okmányokat az alispánnak.

tést veszélyeztető állapotok húzódtak meg. Ugyanakkor kiderült, hogy sokan eladásokkal, az oroszokkal lóra történt cserével, a tartott állomány családtagok közötti felosztásával igyekeztek csökkenteni beszolgáltatási kötelezettségüket. A jegyzőkönyvekből az előjáróságok gondos, körültekintő mérlegelése alapján, sokszor nehezen, de szükségből meghozott határozataira láthatunk példákat.³³ A vármegyére eljuttatott fellebbezések az alispán sokszorosított határozatsablon segítségével, indoklással utasította vagy fogadta el, és ennek megfelelően kötelezte az előjáróságot új határozat meghozatalára.

Kifizetések

A VH ellátásával kapcsolatos rendszer legkritikusabb pontját a beszolgáltatott termények, termékek árának a megtérítése jelentette. Ahogy a kormányzat csak megkésve és részlegesen szabályozta a VH ellátásával kapcsolatos eljárásokat, úgy ennél is rosszabbul kezelte a beszolgáltatott áruk megtérítésének kérdését. A következőkben leírt események mindenesetre ezt támasztják alá. Figyelmünket a beszolgáltatáshoz képest késői kifizetésekre és a térítési árakra koncentráljuk, ugyanis ezekben a szempontokban összegződött a gazdatársadalmat ért károk döntő része.

A 1945. II. negyedévi kivetésnél: „Az áruk ellenértékének kifizetésére vonatkozóan pótlólag intézkedem.” – írta a főispán. Az alispán a III. negyedévi kivetésekhez csatolta a KM részletes utasítását: „Az áruk ellenértékének kifizetésére a kormány fog megfelelő pénzellátmányt a Közellátási Kormánybiztos Úr rendelkezésére bocsátani. Addig is, amíg annak gyakorlati leküzdésére sor kerül, igyekezzék Kormánybiztos Úr az árukat hitelbe, vagy bankkölcsönrel megvásárolni, vagy pedig a vármegye előlegezze meg az ahhoz szükséges pénzüsszeget. A felvásárlási árakra vonatkozóan további intézkedésig minden egyes esetben az 1944. év júliusában érvényben volt hivatalos árak tízszeresét kell téríteni.” A IV. negyedévben még mindig a homályos távlatban maradt a kifizetés. „Az igénybevetett termények átvételi árának megállapításánál (sic!) és a szükséges pénzüsszegek rendelkezésre bocsátásáról külön fogok intézkedni.” – szólt a KM leirata.³⁴

Nem így történt. A valóságban általános szabályként érvényesült az, hogy az átvett árukat az átvétel idején érvényes hatósági áron fizették ki. A gondot az okozta, hogy a kifizetésre az átvételt követően csak *hónapok múlva* került sor, és közben az infláció rohamléptekben gyorsult.

A II. negyedévre kivetett élelmiszereket június végéig begyűjtötték. Az alispán csak október 5-én állította össze a kifizetési listákat, mindössze a szarvasmarhák árához kért eligazítást a kormánybiztostól. Nem tudta ugyanis, hogy a KM rendelkezésének megfelelő (az 1944. évi ár 10-szeresét jelentő) 400 P/kg-os, vagy a júliustól érvényes 80 P/kg-os árat kell-e kifizetni. Október végén már határozott intézkedést kért a kormánybiztostól a főjegyzőknek a kifizetésekhez szükséges ellátmányok biztosítása érdekében. Kifejtette,

³³ Példaként: SL Alisp.3984/5955, 6548, 6807/1945. De ide sorolhatók az alispáni iratok közül: 5947, 5997, 6086, 6087, 6088, 6089, 6094, 6460, 6461, 6462, 6482, 6543, 6544, 6587, 6609, 6807, 7279/1945. számúak is.

³⁴ SL Kkb.565/1945.K. (jún. 3.); KM utasítás: SL Főj.2375/1945. (júl. 21.). KM leirat: SL Kkb.842/1945. (okt. 20.).

hogya ha „Az ellenértékek kiutalása a beszolgáltatás lezárása után történik csak meg akkor a drágulás miatt a beszolgáltatók igen rosszul járnak” – hiszen csak az átvételkor érvényes árat kapják meg. A kifizetésre november közepén mégis így került sor. Ez azt jelentette, hogy a 312 230 kg szarvasmarha után 6,16 P/kg-os árat térítettek, miközben ez az ár már a III. negyedévben 24 P/kg-ra növekedett, de a kifizetés idején, a IV. negyedévben már 1200 P/kg-os árat kellett volna érte adni. A különbség 195-szörös! Ez azt jelenti, hogy pl. egy júniusban leadott 300 kg-os szarvasmarha árán a kifizetésekor a gazda nem egészen 1 kg sertéshúst vehetett. A többi terméknél már a III. negyedévi árakkal számoltak el; ez az árpánál 3,7 P/kg-mal szemben 215 P/kg-os árat, azaz 58-szoros különbséget jelentett, a szénánál az 1,3 P/kg helyett 96 P/kg-ot, azaz 73-szoros árat kellett volna téríteni, a vajnál a 150,7 P/kg helyett 7300 P/kg, azaz a kifizetett 48-szorosa járt volna. A többi terméknél is 40–60-szoros eltérések mutatkoztak. Az 1945. évben a novemberi volt az egyetlen kifizetési alkalom. Nem sikerült kifizetni a II. negyedévben leadott összes terméket, a III. negyedévinek pedig csak a töredékét térítették meg ekkor. A III. negyedévről 1946-ra áthúzódó termékek közül januárban a szarvasmarhát 25 P/kg, a sertéseket 53,8 P/kg áron fizették ki az akkor érvényes 10 000 és 20 000 P/kg-os árak helyett, az eltérés már 400, illetve 379-szeres. A 495 kg baromfiért február közepén már 24 000 P/kg-os árat térítettek.³⁵

1946. január elején végre jogszabályban rendezték a VH részére igénybe vett élelmiszerek ellenértékének a megtérítését. A rendelet szerint a kormánybiztos utalja ki a rendelkezésére bocsátott pénzellátmányból a kifizetéseket, amelyeket a községi elöljáróság juttat el a beadásokat teljesítőkhöz. Ez a rendelet lehetővé tette, hogy az ellenérték készpénzben történő megtérítése helyett az átadók utalványt igényelhessenek, amit az aktuális áron 1946. december 31-ig lehetett volna beváltani. Később kiderült, hogy a leadott, de eddig ki nem fizetett élelmiszereket is lehet utalvánnyal ellentételezni.³⁶

A beszolgáltatott élelmiszerek kifizetését nehezítette az a február végén kiadott KM rendelkezés, amelyik bonyolult igazolási dokumentációhoz valamint súlyos, 30%-os számlailletékhez kötötte a kifizetéseket. A rendelkezés a VH ellátására és a jóvátételi szállításokra is kiterjedt. A Csepregi járás főjegyzője rögtön jelezte, hogy a rendelkezésben szereplő követelményeket legfeljebb az ezt követő beszolgáltatásoknál lehet érvényesíteni, akkor is kérdéses, hogy a VH átvevői megfelelő elismervényt adnak-e, illetve, hogy a „számlailletéket a terhes leadások mellett a beszolgáltatást teljesítő gazdák hajlandók-e viselni majd.”³⁷

³⁵ Alispán: SL Kkb.468/1945. (okt. 5.); Uo.842/1945.K. (okt. 29.); A kifizetésről: SL Főj.3781/1945. és SL Kkb.468/1945.K. (nov. 10.); Az árakról: SL Kkb.842/1945.K. (dec. 27.). SL Főj.2003/1946. (jan. 11.). Baromfi: SL Főj.639/1946. (febr. 12.). A II. negyedévre beszolgáltatott vajat Sopron város vette át és fizette ki július 21-én 165 P/kg áron.

³⁶ 10.030/1946. K.M. (jan. 12.); A korábbi, ki nem fizetett beszolgáltatások utalványra váltásáról szóló leirat január 26-án érkezett. Ezt az információt a kormánybiztos csak május 13-án továbbította: SL Kkb.176/1946.K. (máj. 13., 1/1946. alatt). Így nem csodálkozhatunk azon, hogy ezt a lehetőséget az érintettek nem használták ki.

³⁷ SL Kkb.27/1946. (febr. 20.). 30 %-os számla- és 1 %-os nyugtailleték, 3 példányos jegyzék (gazda neve, áru

A kifizetést megnehezítő, esetenként lehetetlenné tevő eljárás nem az egyetlen abban a sorban, amelyek mindegyike arra irányult, hogy a kifizetések minél kisebb mértékben terheljék az állami költségvetést. A példák sora október végéig nyúlik vissza. Ekkor a KM utasítása így szólt: „Tekintettel arra, hogy a vörös hadsereg ellátására igénybevetett mezőgazdasági termények és termékek ára az államkincstárt terheli, felhívom Kormánybiztos Urat, hogy a költségek lehető csökkentése érdekében azoknál a cikkeknel, amelyeknek ára rendeletileg szabályozva nincsen, az itt engedélyezett felső árakat csupán akkor fizesse ki, ha alacsonyabb helyi árakon a kivetett mennyiség fennakadás nélkül meg nem vásárolható.” A jelentős késéssel megjelent kormányrendeletek a hatósági és a helyi forgalmi ár különbözetére létesített alap kapcsán valójában elismerték a megtérített érték és a ténylegesen kifizetett ellenérték eltérését. Ennek megfizetését azonban nem a költségvetésre, hanem a *települések társadalmára* igyekeztek hárítani. 1946. február közepén a KM a Gazdasági Főtanácsnak (a továbbiakban: GF) írt igénylésében azzal az indoklással sürgette napi 10 milliárd pengő folyósítását az 1945. IV. negyedévi beszolgáltatások megtérítésére, hogy „A közellátási kormánybiztosok jelentékeny összegű hátralékban vannak a kivetéseket teljesítő termelőkkel szemben. Amennyiben nem tudunk megfelelő pénzüsszeget ennek kifizetésére időben biztosítani, úgy az agrárárak most tervezett nagyobb arányú emelése után (pl. búza 140 000 P/q-ról 500 000 P/q-ra) már a magasabb árakat kell téríteni, ami jelentékenyen nagyobb terhet róna az államkincstárra.”³⁸ Az idézetből azt hihetnénk, hogy az élelmiszerekért a kifizetésekor aktuális árat térítették, pedig láttuk, hogy nem így történt.

Az 1945. IV. negyedévi beszolgáltatások kifizetésére csak 1946 májusától került sor. A legfontosabb tételt, az – 1320 q szarvasmarha-kivetésből 1309 q-át – május közepén fizették ki 100 000 P/kg-os áron. Ugyanekkor egyenlítették ki a III. negyedévről a húskivetés fejében beszolgáltatott szarvasmarhák árát 25 P/kg-os, a sertéseket pedig 50 P/kg-os áron, miközben május 10-től a hivatalos árak a szarvasmarha esetében 53 millió P/kg, a sertés esetében pedig 63 millió P/kg nagyságúak voltak. Ekkor az árkülönbségek már 530 és 2 millió-szeres mértéket is meghaladták. 14 q gabona 6 millió P-s árát május elején már nem vették fel a községek, mert ez az összeg nem fedezte volna a posta és a küldönc díját. „Azt kérjük, hogy vagy fizessék meg az árát, vagy ne fizessenek semmit, mert akkor legalább abban a tudatban élünk, hogy ingyen adtuk.” – fakadtak ki az érintettek [kiemelés: H.A.]. A többi beszolgáltatott termék kifizetéséről nem maradt fenn részletes kimutatás. Ehhez nyilván köze volt annak is, hogy a kormánybiztos nem rendelkezett a megfelelő fedezettel. „Tekintettel arra, hogy időközben az egyes beszolgáltatások térítési összegei

fajtája, mennyisége, súlya, darabszáma, egységára, kifizetendő összeg, a kifizetést igazoló jegyzék a gazdák aláírásával), a VH részére történő beszolgáltatásnál még: orosz nyelvű és tolmács aláírásával ellátott magyar fordításban átvételi nyugta. Ha az ellenérték nem a hatósági ár volt, akkor az alkalmazott ár igazolására a közellátási-, a gazdasági felügyelőség vagy a Hús- és Zsiradék Hivatal, illetve a Terményhivatal volt az illetékes. SL Főj.662/1946. (márc. 1.).

³⁸ SL Kkb.842/1945.K. (okt. 27.). 710/1946. M.E. (jan. 21.) és a 3.630/1946. M.E. (márc. 29.) rendeletek 2. §-ai. Idézi: *Bálint* 2003. 332. p. (febr. 19.) Az összeget a GF visszatartotta, végül március 16-án kapta meg a KM.

oly nagy összegre emelkedtek, hogy a közellátásügyi Miniszter Úr által részemre kiutalt átalány azoknak csak kis hányadát fedezi és így nem áll módomban jelenben a térítési összegeket kifizetni.” – utalt a helyzetre a jegyzőkhöz írt levelében a kormánybiztos. Május közepéig az is kiderült, hogy egyes községekben a kiutalt, de a gazdák által fel nem vett összegeket a községi pénztárba vagy a kártalanítási alapban helyezték el. Ezt a helytelen gyakorlatot a főispán az ilyen összegek visszafizettetésével büntette. Az így keletkezett károk megtérítését még 1948 januárjában is kérték az érintettek. Az is előfordult – és a tartozások „kisöprési” szándékának a bizonyítéka –, hogy volt olyan kiutalás, amelyről nem lehetett tudni, hogy milyen beszolgáltatásokra, milyen mennyiségben nyújt fedezetet. A helyzet addig fajult, hogy július elején a főjegyző aprópénz hiányában nem tudta kifizetni az átutalt 4 067 432 milliárd P-t, amit a községek, „csekély, jelentéktelen” értékük miatt amúgy sem osztanának ki. – vélte a főjegyző. Így ezt az összeget július 18-án visszafizette a vármegyei pénztárba.³⁹

Utóbbi eset azért érdekes, mert tényleg az utolsó lehetett, hiszen július 2-án kelt az a 6.620/1946. M.E. sz. kormányrendelet, amelyik a fegyverszüneti egyezmény alapján igénybe vett termékek árát búzaértékben rendelte kiegyenlíteni. A búzanévértékű államkötvények (búzakötvények) évi 4%-os kamatozású értékpapírok voltak, amelyeket 1949. december 31-én lehetett beváltani. A beszolgáltatott termékek, termények és állatok értékét táblázat segítségével kellett búzaértékre átszámítani.

Július 11-től a VH ellátásra beszolgáltatott termékek kezelési költségeit az adópengő rohamosan növekvő névértékeivel egyenlítették ki, a beszolgáltató gazdák viszont már búzakötvényt kaptak ellenértékként. A búzakötvényekkel történő kifizetésekről szóló kimutatásokat a kormánybiztos október elején megküldte a soproni Magyar Pénzügyigazgatóságnak, amelyeket a Pénzügyigazgatóság június végén továbbított a Pénzügyminisztériumba. Ezek kifizetéséről a tekintett időszak alatt nem szólnak iratok, de a töredékösszegek kifizetésére 1947 elejétől több alkalommal történt intézkedés. A búzakötvények kibocsátását 1947. június 15-én zárták le, azaz eddig a határidőig lehetett a hatálya alá tartozó beszolgáltatott termékek kifizetését ebben kérni.⁴⁰

„A Magyar Köztársaság 4%-kal kamatozó, búzaértékben megállapított államadósága” elnevezésű államadósági kötvények beváltásáról végül is a 11.710/1948. Korm. sz. rendelet intézkedett úgy, hogy azokat 1949. január 1-től 10 év alatt, éves sorsolással, 1957-ig kell megtéríteni. A rendelet a kifizetést megelőzően 25%-tól induló és évente

³⁹ SL Főj.1752/1946. (máj. 15.). Árak: uo.1851/1946. (máj. 9.); SL Kkb.4/1946.K. (máj. 3.); uo. 1803/1946.K. (SL Kkb.27/1946.K. máj. 18.); uo. 176/1946.K. (máj. 18.); SL Kkb.28/1948. (jan. 27.); uo. 27/1946.K. (gy.); uo. 2162/1946. (júl. 12., 18.).

⁴⁰ 6.620/1946. M.E. (júl. 2.) melléklete szerint pl.: 1 kg burgonya = 0,4 kg búza; 1 kg vágómarha=7 kg búza; 1 kg hús = 15 kg búza, 1 kg zsír = 20 kg búza, stb. A búzakötvényeket 10, 50, 100, 500 és 1000 kg-os címletekben bocsátották ki. A búza-egyenérték táblázatban nem szereplő termékeket és a 10 kg alatti mennyiségeket, ún. töredékösszegeket készpénzzel kellett kiegyenlíteni. A 11.710/1948. Korm. sz. rendelet nov. 18-án kelt, (MK. 262/1948. nov. 27.); SL Kkb.27/1946.K. (gy.); uo.474/1946.K. (okt. 5.), uo.81/1947.K. (jún. 23.); Töredékösszegekre pl.: Uo. 85/1947.K. (febr. 3.), uo.228/1947.K. (gy.); Uo.216/1947.K. (máj. 10.).

2,75%-kal csökkenő, ún. elsőbbségi illeték, az esetleges átruházásokra kiszabott értékpapír-forgalmi adó és a községi bizonyítvánnyal igazolt köztartozások levonását írta elő. A kormányrendelet végrehajtásáról szóló pénzügyminisztériumi rendelet határozott a kiegyenlítés évenkénti üteméről, megállapította az 1948. decemberi sorsolás eredményét és az aktuális, 60 Ft/q búzaárát is. Az adott sorsoláson a 6 %-os arány 97 060 kg búzaértéket jelentett, azaz az összes búzakötvény 1 617 666 kg búzaértéket képviselt.⁴¹

A kifizetések a fennmaradt iratok alapján július közepétől kezdve nem követhetők. Az 1946. augusztusi valutastabilizáció után a Csepregi járásra készült kimutatás a beszo­lgáltatás kezdete óta kifizetett és a még ki nem fizetett termékek mennyiségét tartalmazza. Az ebből kiemelt, a tartozások lényegét tükröző kimutatást az 5. táblázatban tüntettük fel.⁴² Jól látható, hogy a kisebb értéket képviselő árukból tetemes arányú tartozások maradtak kifizetetlenek a forintra való átállás idejére.

Megnevezés	Marha	Sertés	Burgonya	Liszt	Zab	Árpa	Tengeri	Tengeri liszt	Baromfi	Vaj	Zöldség, gyümölcs	Széna
Fizetendő még (q)	134	2	681	1142	496	451	760	95	7	3	867	8 712
Fizetendő még (%)	4,2	1,3	26,4	80,8	61,9	67,4	93,8	100,0	49,8	29,6	90,1	96,8

Megnevezés	Szalma	Bab, borsó	Zsír	Tojás (db)	Répa
Fizetendő még (q)	640	110	24	5735	81
Fizetendő még (%)	100,0	100,0	97,9	95,6	100,0

5. táblázat: A VH részére 1946. július 27-ig beszo­lgáltatott termékekből még kifizetetlen rész

Az itt feltüntetett tartozások kifizetéséről nem maradt fenn dokumentum. Ugyanakkor 1947-től 1950 januárjáig terjedő időszakban sikerült az érintetteknek megkapni az 1946. július 28-a után beszo­lgáltatott áruk ellenértékét. A Csepregi járást ez 2961 q széna, 5000 db tojás, 1125 q zöldség és gyümölcs, 60 q élőmarha árával érintette, amiért összesen 47 515 Ft-ot lehetett szétosztani a beszo­lgáltató gazdák között.⁴³

⁴¹ A 6.620/1946. M.E. sz. rendelet 1946. július 2-án jelent meg, a 11.710/1948. Korm. sz. rendelet, nov. 18-án. A végrehajtási rendelet: 5.795/1948. IV.a.P.M. sz. 1949. jan. 15.

⁴² SL Főj.3014/1946. (aug. 21.), ugyanez: SL Kkb.228/1947.K. gy.

⁴³ Tanulmány a folyamat: Főjegyző 1947. júl. 11-én beküldte a listát (1902/1947.), amit az alispán csak augusztus végén kért. A kellően részletezett lista 1947. szept. 20-án kerül az alispánhoz. A vármegyében

Egyéb ellátások

Az egyéb ellátásokhoz soroljuk a Sopron vármegye területén létesített négy hadifogolytábornak, a Sopronban elhelyezett hadikórházaknak biztosított termékeket, mert ezek szorosan összefüggtek a megszálló VH élelmezésével. Ugyanakkor ide kell sorolnunk a magyar honvédség alakulatainak ellátási szükségleteit is, hiszen az ilyen igények össze-tele és kielégítése több ponton hasonlóságot mutatott a VH esetében tapasztaltakkal.

A hadifogolytáborok élelmiszerral való ellátásáról a Nikolenko főhadnagy vezette Főintendánsi Hivatal gondoskodott. A táborok külön igénnyel mindössze 1945 novemberében 50 q gabona beadásával terhelték a többi kötelezettséget. A hadikórházak élelmiszerral való ellátása egyes megoldásokat tartalmazott. Az alapellátást a főintendáns utalta ki a VH élelmezésére szolgáló mennyiségekből. Külön eljárást igényelt ugyanakkor a napi friss élelmiszerek biztosítása.⁴⁴ A napi 50–100 liter tejet a magyar államnak kellett finanszíroznia, a 100–300 kg zöldség és gyümölcs vásárlását – kormánybiztosi engedély alapján – közvetlenül az ellátó alakulatok végezték.

Jóvátétel

Az 1945. június 15-én aláírt jóvátételi egyezmény a Szovjetunióknak megítélt 200 millió dolláros keretén belül az ipar és a mezőgazdaság 84,5–15,5%-os arányban osztozott. Az eredetileg tervezett, évi 33,3 m\$-os, egyenletes ütemezést 1946 április-májusában sikerült a hat év helyett nyolcéves teljesítésre és progresszíven emelkedő térítési tervvé átalakítani, így az ütemezés 1945 és 1952 között a mezőgazdaságot érintően összesen 31,3 m\$ értékben alakult. Az 1946. január 20-ig tartó első jóvátételi évben 700 e\$ értékben sertés, 1716 e\$ értékben búza, 308 e\$-ért kukorica, 1521 e\$ fejében takarmánymagvak, 287,5 e\$ értékű hüvelyes magvak és 150 e\$ összegért főzeléknövények magvainak leszállítása volt a kötelezettség. Az 1946. január 20 és 1947. január 20 közötti második évre a megfelelő értékek: búza: 1716 e\$, takarmánymagvak: 1340,5 e\$, főzelékmagvak: 189 e\$, szarvasmarha 747 e\$, ló: 592,5 e\$ és sertés: 1400 e\$. Az első jóvátételi év kötelezettségeit 41%-ban sikerült teljesíteni. A szárazság miatt erről az évről a 66 000 tonna, az 1947. évről pedig 60 000 tonna búza szállítását a későbbi évekre ütemezték. A jóvátételi kötelezettség szervezésére és lebonyolítására 1945 augusztusában Fegyverszüneti Tárcaközi Bizottság alakult, valamint a Pokorny Hermann altábornagy vezette Jóvátételi Kormánybiztosságot hozták létre. Utóbbi feladatkörét 1946 elejétől a Jóvátételi Hivatal vette át. A mezőgazdasági termékek szállítását az FM megbízásából a Magyar Árucserforgalmi Intézet Rt. szervezte. A szaporítóanyagok az FM hatáskörébe

összesen 100 000 Ft-ot fizettek ki az ilyen tartozásokra, az 1949. dec. 28-i kiutalás után, 1950. jan. 24-ig. (SL Alisp.880-56/1949. (dec. 28.) és SL Főj. 880-9/1949. 1950. jan. 24.)

⁴⁴ SL Kkb.690/1945. (szept. 10.); Kórházak: SL Kkb.11/1945. (ápr. 26.), uo. 158/1945. (jún. 1.), uo. 168/1945. (júl. 3.), uo. 500/1945. (júl. 26.).

kerültek, a terményekkel és az állatokkal kapcsolatos szállításokat pedig a KM a Terményhivatal, valamint a Hús- és Zsiradék-hivatal révén koordinálta.⁴⁵

Mint látni fogjuk, témánkhoz a jóvátételi kötelezettségek teljesítésének csak az első két éve tartozik, hiszen a további években már nem a kivetés–beszolgáltatás rendszerében, hanem felvásárlással, termeltetéssel, illetve az általános beszolgáltatási rendszeren keresztül történt a megfelelő árualapok biztosítása. Ez vonatkozott a Jugoszláviának és Csehszlovákiának történő mezőgazdasági eredetű cikkek beszerzésére is.

Az első jóvátételi évben Sopron vármegyét 2000 db vírusüldő, 1000 db sertés, 1100 q búza, a takarmánygabonák közül 2400 q kukorica, 3000 q árpa és 1200 q zab terhelte. Az 50–90 kg közötti állatokat, az ún. vírusüldőket szérumtermelésre használták. Közülük 800 db leadását már 1945 augusztusában előre jelezték, októberében pedig kivetettek. A maradék 1200 db-ot 1946 januárjában tervezték biztosítani: a Csepregi járásból 240, a Csornaiból 400, a Kapuváriból 430, a Soproni járásból pedig 130 db-ot. A sertések tulajdonképpen hízóalapanyagot képeztek, azaz hizálásukhoz volt szükség a különböző takarmánygabonákra, amit ugyancsak igénybevétellel biztosítottak. A búza beszolgáltatását a vármegye az 1945. évben beszolgáltatott kenyérgabonából, adógabonából és a malmok vámkeresményéből fedezte. Róni Sándor, a frissen kinevezett közellátási miniszter ennek a kivetésnek a teljesítését „A jóvátételi szállításokat az ideiglenes magyar kormány által vállalt szerződés értelmében, de ezen túlmenően a felszabadító Vörös Hadsereg iránti hálánk és készségünk jeléül feltétlenül teljesítenünk kell.” – szempontokkal indokolta. Hozzátette, hogy mindezek mellett a belföldi ellátás a jóvátétel időtartama alatt nem szenvedhet hiányt.⁴⁶

A sertések, különösen a súlyhatárhoz kötött vírusüldők beszolgáltatása nehézségeket okozott. Az októberi kivetés kapcsán a Csepregi járás főjegyzője kifejtette, hogy „az augusztusban kijelölt állatok már túlfejlődtek az előírt súlyon, másrészt október elején volt nagy sertésbeszolgáltatás az állományt annyira lecsökkentette, hogy erre a már nem is várt leadásra az előjáróságok az állatokat előteremteni nem tudják, vagy csak a legnagyobb nehézségekkel. Az átvett állatokat az átvevők kilogrammonként 50 pengős árban fizetik, ami az előrehaladott árakkal egyáltalán nem áll arányban, és amely összegek felvételét az állattulajdonosok visszautasítják.” Miután február elejéig a 2000 db-ból mindössze 73 db-ot adtak le, a KM sürgette az igénybevételeket, és március 10-ben szabta meg a teljesítés végső határidejét. A főjegyző minden jegyzőnek szigorú hangú utasításba adta, hogy „a beszolgáltatást minden rendelkezésre álló eszközzel, ha kell karhatalommal, foganatosítsa.” Ugyanakkor a Hús- és Zsiradék-hivatalnak küldött levelében a nehézségeket vázolta: „a községek a beszolgáltatásnak eleget tenni képtelenek, – mert a

⁴⁵ Honvári 2012. és Gábor 2013. alapján.

⁴⁶ Sertések: SL Főj.1085/1946. (jan. 10.); Búza: SL Kkb.468/1945. (szept. 9.), teljesítés: SL Kkb.99/1947.K. a SL Kkb.524/1947.K (okt. 23.) helyen. Takarmánygabona: SL Kkb.4/1946. (1945. júl. 18.); A hazai szérumtermeléshez szükséges vírusüldőket azért tárgyaljuk a jóvátételnél, mert kivetésük és a velük kapcsolatos problémák összefonódnak a jóvátételi sertés-beszolgáltatással. SL Kkb.468/1945.K. (szept. 14.) a KM. 507.870/1945.IV. sz. leirata.

sertésbeszolgáltatás eddig is lényegesen csökkentette, majd a fellépett sertésvész annyira megtizedelte az állományt, hogy a községekben már-már a teljes kipusztulás veszélye fenyegetett. [...] A képviselőtestületek állásfoglalásaiból azt is megállapítottam, hogy sérelmesnek és igazságtalannak tartják, hogy a vírusszűdöket hatósági igénybevétellel kívánják biztosítani, amikor azok megbízott kereskedők útján vásárlással volnának beszerezhetőek. *Tarthatatlan az a gyakorlat, hogy a termelők termelvényeiket, állataikat kényszer hatása alatt teljesen irreális árakon adják* [kiemelés: H.A.], amikor köztudott dolog, hogy sem iparcikket, sem szérumot, nem hatósági áron, de pénzért egyáltalán nem tudnak beszerezni. A gazda termését adógabonára, orosz katonaság élelmezésére, jóvátételre, elkerülhetetlen beszerzésekre, kevesek kivételével már elköltötte, illetve közellátásra leadta. A még itt-ott meglévő kis feleslegek felkutatása az elszámoltatásokkal most folyik. Méltányos tehát, az a kérés, hogy a méregdrágán és rendszerint csak «valamiért» forgalomba kerülő szérum előállításához megfelelő és a többi árral arányos árat fizessenek.” A végrehajtás nehézségeire utal, hogy februárban a beledi gyűjtőhelyen a 300 db sertésnek rendelt vagonhoz csak 3 db sertést adtak át. Három nappal később a vagonba rakáshoz a helyi rendőrség igénybevétele is elégtelen volt. A közellátási főfelügyelő a KM által felállított karhatalmi zászlóalj kirendelését kérte. A hizlalásra szánt takarmánygabonából 1946. március végéig átlagosan 40 %-os mértékig sikerült teljesíteni a kivetéseket. Az alispán már a kivetés után jelezte a kormánybiztosnak és a minisztériumnak, hogy a rossz termés, a beszolgáltatás, a vetőmag és a saját állatok takarmányozásának biztosítása miatt a beszolgáltatás komoly nehézségekbe ütközik. Az ilyen helyzetek indokolhatták, hogy a KM májusban hozzájárult ahhoz, hogy a jóvátételi sertéseket az arra vállalkozók hizlalhassák fel a megkívánt 140 kg-os vágósúlyra.⁴⁷

Az 1946. évi szarvasmarha és sertés igénybevételek körülményeit jogszabályban rögzítették. A konkrét kivetéseket március 23-án kapta meg a vármegye. A járásonkénti kivetéseket és az 1946. június végéig leadott állományt a 6. táblázatban tüntettük fel. Az 1650 db-ból álló szarvasmarha tenyészállat és a 4800 db sertés kiválasztásához nagyon részletes szempontsort is meghatároztak. A szarvasmarhák gyűjtő és átadó állomásokon keresztül jutottak ki a Szovjetunióba. Emiatt az állatokhoz darabonként 100 kg szalastakarmányt és 50 kg alomszalmát is kötelező volt leadni, amit külön térítettek. A kijelöléseket és a Vármegyei Állattenyésztő Egyesület által történő felülvizsgálatot április 20-ig kellett elvégezni. A szállítás május 1-től október végéig folyamatosan történt. A sertésekkel kapcsolatos igényt 30 és 50 kg közötti súlyú, ivartalanított állatokra fogalmazták meg. Ezeket április 30-ig kellett beszolgáltatni. Az igénybe vett sertéseket kijelölt kereskedők vették át és szállították a kijelölt hizlaldákba. Mindkét állatfaj beszolgáltatása már beleszámított az élőállat beszolgáltatási kötelezettségbe, méghozzá a szarvasmarháké másfélszeresen.

⁴⁷ A SL Főj.1085/1946. helyen: 3426/1945. (nov. 2.), 783/1946. (márc. 7.), 235/1946. (márc. 4.). Beled: SL Kkb.2/1946. (febr. 16., 19.). A határidő: SL XXIV. 601. Soproni Közellátási Felügyelőség iratai. 1946–1950.497/1946. (febr. 9.). A KM információjával szemben a Hús- és Zsiradék hivatal dec. közepén 198 db leadott vírusszűdőt jelentett a kormánybiztosnak (SL Kkb.784/1945.K. (dec. 17.). A magánhizlalás: SL Főj.1850/1946. (máj. 18.).

Megnevezés	Csepregi járás	Csornai járás	Kapuvári járás	Soproni járás	Sopron város	Összesen	Beszolgáltatva ápr. 24-ig
Szimentáli tenyészbika		3	3			6	6
Magyar vöröstarka tenyészbika		17	18			35	32
Szimentáli tehén	308	32	55	180		575	500
Magyar vöröstarka tehén		262	293		20	575	90
Szimentáli üsző	108	136	145	70		459	407
Összes szarvasmarha db	416	450	514	250	20	1 650	1 035
Összes szarvasmarha q						5 600	
Sertés	973	1 574	1 596	597	60	4 800	3 563
Beszolgáltatva: szarvasmarha június 15-ig	398	152	275	190	20		1 035
Beszolgáltatva: sertés június 15-ig	934	906	1 303	403	17		3 563

6. táblázat: Az 1946. évi jóvátételi állat beszolgáltatás járásonként

A június 15-ig mért teljesítés a szarvasmarháknál 62,7%-os, a sertéseknél 74,2%-os értéket mutat. Tekintettel arra, hogy a tenyészállatok kivetését május elején 25%-kal csökkentették – ezt a hányadot a saját ellátásra lehetett felhasználni –, elmaradás csupán a tehenek 15%-os teljesítési arányában mutatkozott. A sertések beszolgáltatása viszont már a határidőn túl is negyedrészt elmaradásban volt. A sertések hátralékát a KM szeptember elején a vármegyei sertéshizlalás céljára engedte át. Gondot okozott ugyanakkor a leszállított állatok minősége, hiszen a május közepi átadásoknál az állomány 15%-át nem fogadta el az átvevő fél. A nagyobb károk elkerülése érdekében a KM nyomatékosan figyelmeztetett a kiadott paraméterek betartására.⁴⁸

A jó teljesítési számok mögött azonban kemény küzdelmek húzódtak meg a gazdák helyzete, érdeke és a kivetés teljesítésének kényszere között. A kialakult állapotokat legplasztikusabban a vármegye közellátási felügyelőjének a miniszterhez küldött feljegyzése írta le. „A kivetett állatmennyiség sem szarvasmarhában, sem sertésben előreláthatólag nem fog begyűlni, részben azért, mert a két tehenel bíró gazdák teljes megnyomorítását egy bizottság sem vállalja a községekben, mivel az igavonás azzal lehetetlenné válna, ha a kettőből egyet igénybe vennénk. Leírhatatlan jelenetek játszódnak le a községekben az igénybevétellel kapcsolatosan. Voltak községek, ahol a nyílt utcán összeverték egymást a községi bizottsági tagok és a gazdák, sokan vannak, akik még az istállóba sem engedik

⁴⁸ 10.330/1946.K.M. sz. r. (ápr. 3.); Kivetés: SL Kkb.200/1946.K. (ápr. 11.); teljesítés: uo.: júl. 23., aug. 6.; Átengedés: SL Főj.2958/1946. (szept. 4.); Minőség: 601.2088/1946. (máj. 16.). Csökkentés: SL Kkb.279/1946.K. (máj. 16.).

be a bizottsági tagokat, és a karhatalom igénybevétele is sok helyen csődöt mond az ellenszegülés következtében. [...] Az igénybevétel, vagyis a szarvasmarhák bebélyegzése után következik a fontosabb és nehezebb rész, a szarvasmarhák elővezetése az elszállításához. Amennyiben itten községenként kizárólag a magyar rendőrség fogja a karhatalmat nyújtani, nem látszik biztosítottnak az állatok elszállításának a lehetősége a kitűzött program szerint. Feltétlenül kívánatos az orosz katonai hatóságok támogatása, illetve községenként legalább két orosz katona kirendelése, akik a községtől a berakodó állomásig az állatok elhajtását ellenőrzik. A szarvasmarhákkal együtt leszállítandó takarmány olyan probléma, melyet a legtöbb község képtelen megoldani. [...] A pénzellátmány, diszpozíció, nyomtatványok és fuvarlevelekről a mai napig semmi konkrét nem áll rendelkezésre.” A közellátási felügyelő április végén panaszkolta a kormánybiztosnak, hogy Horvátszidányban, Németzsídányban és Peresznyén „kifejezetten megtagadták” a szarvasmarha-beszolgáltatást, emiatt az ellenőröknek utasítást adott karhatalom igénybevételére.⁴⁹ A sertések beszállítása terén a nyolc kijelölt felvásárlóból az eligazításon három jelent meg. Így a kivetés teljesítése itt is kérdésessé vált.

1947-ben a lószállítások jelentették az utolsó esetet arra, hogy a jóvátételre szükséges állatokat kivetés formájában biztosítsák. A vármegyéből az igényelt 55 db ló kivetéséből a Csornai járásra 20 db, a Kapuvárirra 27 db, a Sopronira 5 db és a Csepregire 3 db esett.

A jóvátételnek a tenyésztő-szarvasmarhákra vonatkozó szükségletét 1947-től már felvásárlással szervezték, amit a Mezőgazdasági Szövetkezeti Központ (MSZK) koordinált. A Sopron vármegyei Állattenyésztő Egyesület június elsején meghirdetett akciójában az üszők esetén 4,50 Ft/kg-os, a tehének esetében 4 Ft-os, a bikáknál pedig 5,50 Ft-os kg-onkénti árat határozott meg. A felvásárlási akciót előzetes bejelentésre alapozták. 1948-ban már az év elején megjelent a hasonló felhívás azzal a különbséggel, hogy ezúttal vágóállatokat is felvásároltak. Az árban csak az változott, hogy az üszöket és a tehéneket is 4,30 Ft/kg-os áron vették át. A vágómarhákért a 2,50–2,90 Ft/kg-os árat fizették osztály-, kor- és ivar szerint. Mind a két esetben 80–70 kg szálastakarmányt és 50 kg alomszalmát is szükséges volt beadni, amit 1947-ben térítés nélkül vártak el, egy évvel később pedig 30 Ft-ot fizettek érte. Ebben az évben már a lovakat is felvásárlással biztosították a jóvátételi kötelezettség teljesítéséhez. A melegvérű kancákért 5000 Ft-ot, a hidegvérű ménekért 5500 Ft-ot fizettek.⁵⁰

A jóvátételi szállítások mögött a VH ellátásától eltérő szervezet húzódott meg. Talán ennek is köszönhető, hogy a két kötelezettség teljesítésének finanszírozása eltért egymástól. Azt már láttuk, hogy a VH ellátására szolgáló termékek ellentételezése nagy késéssel, a kormánybiztos eseti igénylései alapján, a Pénzügyminisztériumon és a KM-en keresztül rendelkezésre bocsátott összegekkel történt, hónapok múlva, *utólag*. Ezt osztották fel a járások, a községek, majd a beszállító gazdák között. A jóvátételi szállítások anyagi

⁴⁹ SL Kkb.200/1946.K. (máj. 1.), a megtagadás: uo.200/1946.K. (ápr. 27.).

⁵⁰ Lovak: SL Főj.1875/1947. (máj. 24.); Uo.2276/1947. (jún. 25.); SL Kkb.41/1948.K. (jan. 21.). Lovak: SL Főj.2183/1948. (júl. 16.).

fedezetét ellenben – az aktuális kivetés, illetve ütemezés szerint – *előre* a kormánybiztos rendelkezésére bocsátották. Így a beszolgáltatott termények árát a közellátási beszolgáltatásoknak megfelelően fizették ki, az állatok árának a megtérítését pedig csak a helyi adminisztráció késedelmei okozták.⁵¹

1945. szeptemberében a jóvátételi sertéseket 50 P/kg-os, novembertől már 500 P/kg-os, február elejétől pedig 20 000 P/kg-os áron számolták el. A szeptemberben átutalt 8250 ezer P-s, februárban pedig a 200 millió P-s előlegből lehetett kifizetni a vírussertéseket is. A sertéshizlalási takarmányok közül 1945. december végén az árpát és a kukoricát 360 P/q, a zabot 400 P/q értékben fizették ki. Január közepére ezek az árak 21 500 P/q-ra, illetve 24 000 P/q-ra emelkedtek, március végén pedig már 430 ezer P/q, április végén pedig 73 millió P/q értéket képeztek. Így érthető, hogy a Csepregi járásból leadott termények árának késői kifizetését január közepén sérelmezte a főjegyző.⁵²

A kifizetéseket a jóvátételi beszolgáltatásoknál is bonyolította az 1946. februárjában bevezetett szigorú bizonylatolási rendszer, de itt a megfelelő okmányok beszerzése nem okozhatott gondot, ellentétben a VH ellátásával. Július elejétől aztán a jóvátételi szállításokat is búzakötvénnyel fizették ki. A jóvátételre történő beszolgáltatások ismét napirendre tűzték a kártalanítási alapok létesítését, de a községekben ez sem eredményezett igazi megoldást.⁵³

Appendix

A VH ellátására és a jóvátételre történő beszolgáltatott termények, termékek és állatok késői, a gazdákat súlyosan terhelő kifizetésének okaira jogosan várunk válaszokat. Azt gondoljuk, hogy a finanszírozási folyamatok elemzése meghaladja ennek a dolgozatnak a kereteit, feldolgozásuk külön tanulmányt igényel. Ugyanakkor – legalább jelzésértékűen – a válaszok meghatározó elemeire utalhatunk a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben található információk segítségével.⁵⁴

A SZEB 1945. április 20-án közölte a VH 1945. II. negyedévi ellátására szolgáló cikkeket és azok mennyiségét. A vételárakra a minisztertanács május 4-én 956 millió P-t

⁵¹ SL Kkb.842/1945.K. (gy., okt. 27.).

⁵² Árak: SL Kkb.552/1945.K. (szept. 10.), SL Kkb.2/1946.K. (febr. 9.); az előlegek: uo. és SL Kkb.784/1945.K. (szept. 30.). Takarmányárak: SL Kkb.611/1945.K. (dec. 28.), uo. 4/1946.K. (jan. 14. és márc. 30.).

⁵³ SL Kkb.27/1946.K. (febr. 20.), uo.200/1946.K. (máj. 6.). Kártalanítási alapok pl.: SL Alisp.4394/1946. (Győr: máj. 2., Cirák és Dénesfa: máj. 10. Zsira: SL Kkb.200/1946.K. (gy., jún. 29.). A búzaegyenértékek: 1 kg marha= 5 kg búza, tenyészbika=6 kg, 1kg sertés= 10 kg búza, esetleg más termény ebben az értékben. A szétosztásnál a 3.630/1946. M.E. sz. r. szerint jártak el.

⁵⁴ *Szűcs László*: Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.–1945. november 15. A–B kötet, Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 28. Bp. 1997.; *Szűcs László*: Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei A. kötet 1946. február 5. - 1946. július 19. B kötet: 1946. július 26–1946. november 15. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 38. Budapest, 2003.; *G. Vass István*: Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15.–1946. február 4. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 41. Budapest, 2005.

hagyott jóvá a hivatalosan megállapított, illetve „hozzávetőleges” árakkal számolva. Az előterjesztés határozottan *felvásárlással* történő beszerzésről szólt, és kitért arra, hogy a kormánybiztosokat már utasította a miniszter, hogy „a beszerzést hitelben vagy bankkölcsönnel, esetleg vármegyei előlegezésben bonyolítsák le.”⁵⁵

A VH III. negyedévi ellátásra július 25-én – az 1944. őszén volt hivatalos árak tisztesítésében számolva – 1280 millió P-t hagyott jóvá a minisztertanács, amit havi bontásban terveztek eljuttatni a kormánybiztosokhoz, akik az élelmiszerek *kivetését, felvásárlását* és átadását bonyolították. Ugyanekkor, a nemrég megkötött jóvátételi szerződésnek megfelelően, az első évi szállításra 660 ezer q búzát, 140 ezer q kukoricát kellett összegyűjteni. Ezeket a szabadpiacon tervezték felvásárolni, a búzára 2000 P/q, a kukoricára pedig 1200 P/q árral számolva összesen 1488 millió P-t irányoztak elő. A 60 000 db sertés, valamint a hizlalásukhoz szükséges 360 ezer q takarmánygabona kivetés útján történő megszerzéséhez 486 millió P-t hagytak jóvá. A rossz termés, az ellátási nehézségek és az árváltozások miatt november 21-én 500 millió P pótlást használhatott fel a KM a III. negyedévi ellátásra. Ugyanekkor 35 000 db jóvátételi sertés szállítására és 2700 q zsirra 8 milliárd P folyósításához járult hozzá a minisztertanács.⁵⁶

Azt láttuk, hogy a VH ellátására az 1945. IV. negyedévi beszolgáltatások teljesítése elhúzódtak. Ezt és az infláció felgyorsulását figyelembe véve nem csodálkozhatunk azon, hogy a fedezetül szolgáló összegek is több lépcsőben álltak rendelkezésre. Az 1945. november 21-én igényelt 59 887 millió P összeget a felvásárlásokra tervezett részletes, az egységárakat is tartalmazó kimutatással támasztotta alá a közellátásügyi miniszter. November végéig azonban ennek az összegnek csak egyharmadát bocsátották a KM rendelkezésére, és a felvásárlás is elhúzódtott, aminek következtében a nagymértékben megemelkedett árakon már a szükséges mennyiséget beszerezni nem lehetett. Emiatt 1946. január 5-én – a decemberi árak figyelembevételével – további 176 milliárd P kiutalását kérte a miniszter. Ennek felhasználásához azonban csak a felvásárolandó termékek értékének megfelelően, esetenként igényeléssel járult hozzá a minisztertanács. Egy héttel később a jóvátételi sertések felvásárlására újabb 22 594 millió P-t, majd január 21-én a sertéshizlalásra 6622 millió P-t kapott a KM. Az új kormány február 5-i ülésén az derült ki, hogy „A jóvátételi hitelek felvétele nehézségekbe ütközik, mert bár azok a minisztertanács által megszavaztatnak, de nem tud hozzájutni a pénzhez. A Gazdasági Főtanács (GF) szelektálja a megszavazott hiteleket.” – panaszolta a közellátási miniszter.⁵⁷ Joggal feltételezhetjük, hogy a VH ellátásával kapcsolatban is hasonló fékek működtek.

1946. február végén a közellátási miniszter elismerte, hogy a jóvátételi szállítások teljesítésének elsősorban a pénzügyi feltételek szabnak határt. Tájékoztatást adott, hogy

⁵⁵ Szűcs 1997. A. köt. 26. ülés, 29. napirendi pont, 26/g melléklet, 418–420. p.; uo. 458. p.

⁵⁶ Szűcs 1997. A. köt. 41. ülés, 34–37. napirendi pontok (697–698. p.) és 41/e. mell. (713–714. p.); G. Vass 2003. 118. p.;

⁵⁷ G. Vass 2005. 70. ülés 76–78. napirend (118. p.) és 70/f. melléklet (139–141. p.). Január 5-i: uo. 458. p. Január 12. 79. ülés, 73. és 75. napirendi pont, 508–513. p. Jan. 21.: 81. ülés, 49. napirend, Febr. 5.: Szűcs 2003. 1. ülés, 13. napirend, 80–81. p.

tárcájának másfél billió P tartozása van az eddigi teljesítésekkel kapcsolatban. Mindemellett a jótételési árúk előteremtését a kellő karhatalom biztosításától tette függővé. Rákosi Mátyás államminiszter kifejtette: „Hónapok óta halljuk, hogy a gazdák jelentős részének ígervényekkel kell fizetni, nem érti, miért nem hisznek a gazdák, amikor az ígélet úgy szól, hogy aratás után búzában, vagy pedig az akkori folyó értékben visszakapják.” Majd hozzáfűzte: „Dacára annak, hogy a főváros gazdasági helyzete ilyen nehéz, egyetlen egy esetben sem történt meg, hogy faluban a közellátás embere karhatalommal bement volna és feltárta volna a való helyzetet.” A kormány tagjainak a hozzáértést és a kellő információkat sok esetben nélkülöző, sajátos mentalitásából fakadó állapotot jól írta le Gordon pénzügyminiszter összegzése: *„Igen messzemenően hozzájárul a gazdasági élet teljesítőképességének lecsökkentéséhez a politikai élet túltengése.”* [kiemelés: H.A.].

Folytatva a VH ellátásának 1945. IV. negyedévi finanszírozásáról írtakat, 1946. március 14-én a korábban már rendelkezésre bocsátott 209 887 millió P mellett, 1337 milliárd P állt a KM rendelkezésére. Május elejére a helyzet kritikussá vált. „... a Vörös Hadsereg ellátásával kapcsolatosan igénybe vett termények, termékek, állatok átvételi ára ezidőszerint erősen meghaladja az 1500 billiót, amellyel szemben napi 1-2 billiós összegeket térítünk. A falu hangulata ezért nagyon romlik, amit még fokoz, hogy a folyó évi jótételési kapcsolatos 100 000 db körüli sertés és több mint 20 000 db szarvasmarha igénybevétele is most van folyamatban, amelyekért *készpénzben ugyancsak nem fizetünk semmit.*” – tárta fel a helyzetet a közellátási miniszter [kiemelés: H.A.]. A megoldást a búzakötvénnyel való kiegyenlítésben látta. Ezt a témát azonban – a minisztertanács határozata ellenére – a Gazdasági Főtanács ekkor nem tűzte a napirendjére.⁵⁸

A VH 1946. II. negyedévi ellátására 1946. június 5-én 132 millió bilpengőt bocsátottak a KM rendelkezésére, miközben az árúk egy részének felvásárlását már a Jótételési Hivatalon keresztül látták el forrással. Végül is a minisztertanács a július 2-i ülésén döntött úgy, hogy „... a Vörös Hadsereg 1945. negyedik negyedévi ellátása, valamint a folyó jótételési kötelezettségek teljesítésének céljaira igénybe vett mezőgazdasági termények, termékek és állatok ellenértéke” búzakötvénnyel legyen kiegyenlítve.⁵⁹

Összegzés

A leírtak összegzéséül megállapíthatjuk, hogy mind a Csepregi járás, mind Sopron vármegye aránylag kevés veszteséget volt kénytelen elviselni az itt áthaladó fegyveres harcok során. Ugyanakkor a gazdálkodást érintően az ország többi részéhez képest nagyobb

⁵⁸ Szűcs 2003. 7. ülés, 2. napirend, 205–210. p. A szanalási programban: „Az állam ne folyósítson előlegeket a jótételési vállalatoknak, hanem csak szállításkor fizessen; a jótételési vállalatok pedig bankszerű hiteleknek bankoktól való felvétele útján finanszírozzák termelésüket.” (uo. 7/9.a melléklet, 219. p.). Március 14.: uo. 11. ülés, 28. napirend, 299. p. Május: uo. 23. ülés, 58. napirendi pont, 595–596. p.

⁵⁹ Szűcs 2003. 30. ülés, 2. napirend, 763–765. p.; Július 2.: uo. 37. ülés, 32. napirendi pont, 918–919. p. A Pénzügyminisztérium a GF utasítására tette ezt lehetővé, a búzakötvényekről a GF június 4-i ülésén döntöttek.

veszteségek érték a Szálasi-rendszer alatt, különösen annak utolsó heteiben, napjaiban, az állatok és a termények jelentős részének nyugatra „mentése” miatt. A front átvonulása, majd a megszálló Vörös Hadsereg az ún. úri birtokok gazdaságain túl a kisgazdaságoknak is jelentős károkat okoztak. A raktárkészletek zárolása mellett ez főképp az állatállományban, azon belül is a szarvasmarha- és a lóállományban okoztak nehezen pótolható veszteségeket.

A közellátást, a hadsereg élelmezését és az áruszállítási kötelezettségeket kiszolgáló háború alatti beszolgáltatás a háború után – rendkívüli követelményként – először a VH ellátására szolgáló termények, termékek és főleg állatok begyűjtésével folytatódott. Azt láthattuk, hogy ezzel a feladattal a kormányzat keveset törődött, nem voltak pontos információi a valóságos helyzetről, a közellátási kormányzat pedig a teljes vertikum átlátása, értékelése helyett megelégedett a vélt politikai szempontoknak való megfeleléssel. (Gondoljunk a szarvasmarha-beszolgáltatásokra és a tenyészállatok megóvásáról és a tejbeszolgáltatás biztosításáról szóló rendeletek követelményeinek ellentmondására. Vagy utaljunk a „felvásárlással” foglalkozó döntésekre, miközben a kivetés és szigorú beszállítási kötelezettség rendszere működött, akár karhatalom igénybevételével is.) A végrehajtás felelősségét az állami szintről szívesen tolták át a vármegyékhez, terheit pedig teljes egészében a falun élőkre, a parasztságra.

Nem kétséges, hogy a közigazgatást ért újszerű feladat megoldását a háború utáni viszonyok tovább nehezítették. Sem adatokkal, sem a levéltári anyagokból megszerezhető információkkal nem igazolható a helyi közigazgatási feladatokat ellátók rosszindulata, elfoglaltsága bármilyen társadalmi csoporttal kapcsolatban, de a megszálló hadsereggel szemben sem. Munkájuk esetleges hiányosságait egyéni kvalitásuknak és megkérdőjelezhetetlen túlterheltségüknek tudhatjuk be. A kutatóban az a benyomás alakulhatott ki, hogy az anyagi terheket valójában viselő parasztság 1945 utolsó hónapjaig önzetlenségéről és szolidaritásáról adott számtalan bizonyítékot. De amikor rádöbentek arra, hogy a kormányzat semmibe veszi áldozatukat azzal a térítési móddal, amelyet alkalmazott, a helyzet alapvetően megváltozott. Ezt követően sokasodtak meg a panaszok, kerültek napirendre községi szabályzatok, a kiegyenlítési, kártalanítási alapok. Ez utóbbiak létrejötte, tervezett működési módja, de leginkább működésképtelensége – ebből a szempontból mindegy, hogy a vármegyei kezdeményezésre vagy a kormányrendeletre gondolunk – három dolgot mindenképpen bizonyított.

1. Az állami irányítás tisztában volt azzal, hogy a beszállított árukért nem azok tényleges árát fizeti meg.

2. A terhek áthárítása a falusi lakosságra semmivel nem indokolható, kizsákmányoló jellegű lépés volt.

3. Az alapok létrehozásának indoka és működési módja bizonyítja a legjobban, hogy a VH ellátásának és a jóvátételi szállítások mezőgazdaságra háruló részének a terhet főképpen a középparasztság viselte.

Csak attól lehetett elvenni, akinek volt. Állatot, terményt, terméket. Ez akkor is megterhelő és a kibontakozást veszélyeztető lépés lett volna, ha tisztességesen megfize-

tik az árát. De, mint láttuk, nem így történt. Az aránytalan teherből aránytalan áldozat lett. Ismételjük meg a kulcsmondatot: „Azt kérjük, hogy vagy fizessék meg az árát, vagy ne fizessenek semmit, mert akkor legalább abban a tudatban élünk, hogy ingyen adtuk.” Ebben a mondatban egyszerre van jelen a parasztgazda büszkesége és a mérhetetlen elkeseredettsége. Lehet, hogy a háború után ezzel kezdődött meg az a folyamat, amelyik az előbbi – a gazdatudat – fokozott, majd drasztikus csökkentésére irányult. Az elkeseredettség pedig az elvonások erőteljes növekedése, a termelés szabályozásában bevezetett, de a háborúval már közvetlen összefüggésben nem álló intézkedések sorozatával nőtt. A későbbi történések ezeket – sajnós – messzemenően igazolják.

Tanulmányomban a történelmi Sopron megye magyar nyelvterületű helységeinek hadiadó kötelezettségét és a Magyarország török elleni felszabadító harcaiban döntő szerepet vállaló, a megyén átvonuló vagy a ridegebb (késő őszi/téli/kora tavaszi) időszakokra ott elszállásolt, zömében német anyanyelvű katonai egységek ellátásának és kiszolgálásának lakossági terhelését tekintem át. A dolgozat azonban – terjedelmi korlátok miatt – nem foglalkozik a hadiadó kötelezettséghez ugyancsak szorosan hozzátartozó „jobbágy-ingenymunka” (*gratuitus labor*) és a katonaság részére történt „előfogatolás” (*forspont*) lakossági terheléseinek ismertetésével.

A megyei adatok döntő részben a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratanyagából származnak.¹ Ugyanakkor az ún. állandó hadsereg magyarországi eltartására vonatkozó országgyűlési határozatok és/vagy királyi rendelkezések, valamint a lakosság és a katonaság kapcsolatát rögzítő katonai szabályzatok (*regulamentumok*) témakörében a dolgozat egy monográfia vonatkozó hivatkozásaira, adatforrásaira támaszkodik.²

Történeti bevezetés

A nagyobb európai hatalmak – felismerve, hogy tartós katonai sikereket csak egy, az addigiaknál jelentősen nagyobb és ugyanakkor állandó létszámú hadsereggel tudnak kivívni és biztosítani – a 17. század közepétől haderejük létszámának erőteljes növelésébe kezdtek. „Ezek azok az évtizedek, amikor a Habsburg Monarchia hadserege³ a néhány tízezres főről százezres méretűre, a nagyobb európai államoké, mint például Spanyolországé a 17. század közepére, Franciaországé e század utolsó harmadára több százezres

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMSMSL), IV. A 1. b) Sopron Vármegye Nemesi Közgyűléseinek iratanyaga.

² *Schramek László: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül.* Budapest, 2011. (*Schramek 2011*).

³ „[...] a vesztfáliai béke után III. Ferdinánd elrendelte, hogy az 52 háborús ezredből kilenc gyalogezredet és 10 lovas ezredet meg kell tartani, ami együtt körülbelül 50 ezer fős állandó sereget jelentett. Bármennyire is indokolt 1649-et az osztrák állandó katonaság születési dátumának tartani, azt látnunk kell, hogy ezekből az ezredek közül csak a század végére válik majd valódi, jól szervezett és fegyelmezett, a kor színvonalán álló sereg, főként Raimondo Montecuccoli (1609–1680) és Jenő (Eugen) Savoyai herceg (1663–1736) kitarító és fáradtságot nem ismerő tevékenysége révén.” *Ágoston Gábor – Oborni Teréz: A tizenhetedik század története.* Pécs, 2000. 16.

létszámúra növekedett.⁴ Egy ilyen állandó hadsereg fenntartása azonban az eddigieknél lényegesen magasabb költséget igényelt. Éppen ennek fedezetére alakították ki és vezették be még a harmincéves háború folyamán (1618–1648) az osztrák tartományokban az ún. repartíciós⁵ adózási rendszert, azaz a hadiadó mértékét a hadsereg éves szükségletei szerint (közteherként) vetették ki.

A hadiadó kivetése

A témakör részletesebb ismertetése előtt okvetlenül figyelembe kell venni két olyan meghatározó tényezőt, amely a vizsgált időszakokban a Magyar Királyság törvényhozásának mind a politikai, mind a katonai mozgásterét erőteljesen korlátozta.

A Habsburg birodalom és Magyarország perszónáluniójának köszönhetően a magyar király udvara egyesült az osztrák tartományok és a cseh király, sőt, 1556 után egyúttal a császár Bécsben székelő udvarával. Mindez nem jelentett mást, mint hogy ezentúl – a cseh ügyek mellett – a Magyarország sorsát érintő legfontosabb döntéseket is ebben a közös udvarban hozták meg: „[...] a hadügyek egységes irányítása és a katonai igazgatás 1556-tól a bécsi udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat*) feladata lett.”⁶

A Magyar Királyság területének az oszmán megszállás alól való felszabadítása és egyúttal az osztrák tartományok, de elsősorban Bécs megelőző védelmében folyó csatározások során nagyszámú külföldi (döntően német anyanyelvű) katonaság harcolt, harci tevékenységük azonban a ridegebb (késő őszi/téli/kora tavaszi) hónapokban szünetelt. Ezen időszakra a katonaságot laktanyák hiányában a magyarországi városi polgárság és döntően a falusi és/vagy mezővárosi jobbágyság házaiban szállásolták (kvártélyozták) el, ahol a „házigazdák” a szállás mellett kosztal, vagy az azt kiváltó készpénzzel látták el a bekvártélyozottakat.⁷

A vizsgált időszak elején (pontosítva: az 1648-tól az 1671-ig terjedő időszakban) a Magyar Királyság területén a királyi adózás (valójában a hadiadózás) alapjául a jobbágygazda igaerejének nagysága szolgált. Ezt az adófajtát a korabeli iratokban továbbra is (még a Károly Róbert által bevezetett) kapuadónak (portális adó) nevezték. Az 1647:36. tc. 1. §-a szerint: „... egy kapuszámba semmi szín alatt sem kell többet összeírni, mint az olyan jobbágyok közül, a kik egymagukra saját ekéjükkel négy, vagy hat darab igásmarhával szánthatnak, négyet; azok közül a jobbágyok közül pedig, a kiknek fél ekéjük van, vagyis a kik csak két és nem több igásmarhával vihetik ki ekéiket, nyolczat; a zsellérek és olyan jobbágyok közül pedig, kiknek igás marháik nincsenek, tizenhatot”⁸.

⁴ Schramek 2011. 10.

⁵ Repartitio = kivetés, kiszabás.

⁶ Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Pécs, 2000. 56., 61.

⁷ A Magyarországon állomásoztatott külföldi katonai egységek 1698. évi téli beszállásolására és széttelepítésére vonatkozóan: MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 10. d., 1698., katonatartással kapcsolatos iratok.

⁸ Magyar Törvénytár (1608–1657). Szerk.: dr. Márkus Dezső. Budapest, 1900. 455.

A Magyarországról befizetendő hadiadó összegét a magyar király személyesen vagy megbízottja révén a Pozsonyban székelő magyar országgyűlésnek elfogadásra megajánlotta.⁹ Amennyiben a diéta azt elfogadta, úgy az országgyűlés ezt az összeget a megyékre – azok terhelhetőségének arányában – leosztotta.¹⁰ A megyék terhelhetőségét a törvényhatóságok nádori portáinak száma határozta meg.¹¹

Ezt követően a megyénként már előzetesen összeírt adókötelezettek (döntően a jobbágygazdák) vagyoni állapotának adatai alapján határozták meg a rájuk eső adó nagyságát.¹² „A kivetett adók behajtását 1690-ig részben maguk a megyék végezték, tőlük pedig a területileg illetékes kamarák [Sopron megye esetében a pozsonyi Magyar Kamara] hajtották be a főhadbiztossággal együtt; 1686-tól kezdve maga a főhadbiztosság, 1690 után ismét nagyobb szerepet kaptak a megyék.”¹³ Az egyes katonai évekre megállapított Sopron megyei portaszámok 1698 és 1704 között és 1709–1710-ben: 1698/99: 390, 1699/1700: 383, 1700/1701: 380, 1701/1702: 378, 1702/1703: 378, 1703/1704: 378, 1709/1710: 378. A korabeli fiskális rendszer jellemzője volt, hogy a pénzügyi év nem egyezett meg a naptári évvel; a pénzügyi év november 1-től október 31-ig tartott. A nov. 1-től április 30-ig tartó félévet a katonák általában a téli szálláshelyükön, a második, nyári félévet a harcmezőn vagy táborban töltötték.

A hadiadó ilyenfajta kivetésének az állam szempontjából az a súlyos hiányossága volt, hogy mivel a magyar országgyűlés ritkán ülésezett, olyan esztendők is adódtak, hogy az ország hadiadót közvetlenül nem fizetett. A megoldás az állandó adó bevezetése lett volna, de ez I. Miksa (1564–1576) 1569. évi sikertelen próbálkozásától számítva, egészen a 17. század végéig bezárólag, a magyar rendek ellenállásán megbukott. Végül is I. Lipót (1657–1705) a Wesselényi-féle főúri szervezkedés felszámolása után, 1671-ben felfüggesztette a magyar alkotmányt és ennek következményeként az országgyűlés működését is. Így az uralkodó 1697-ben a Magyarországon állomásoztatni kívánt katonaság négymillió forintot kitevő éves fenntartási költségét rendeletileg kivetette Magyarországra. Ezzel valójában Magyarországon is bevezetésre került az örökös tartományokban már alkalmazott repartíciós adórendszer. Ennek a négymillió forintnak a kezelését a Magyar Kamarától elvonták és egy újonnan felállított központi hadipénztárba utaltatták át. Így gondoskodott a bécsi udvar arról, hogy legyen elegendő jövedelem az állandó hadsereg

⁹ A király emiatt is kénytelen volt az országgyűlést összehívni, mert csak az ott megszavazott adót hajthatta be és az adót csak egy évre szavazták meg. A későbbiekben a hadiadót nemcsak a viszonylag ritkán tartott országgyűlések, hanem az úgynevezett *conkursusok* – az országgyűlés e célra kiküldött bizottsága – szavazta meg évről-évre. *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. 81.

¹⁰ A diéta a Wesselényi-féle főúri szervezkedés felszámolásáig valóban megtagadhatta az adó megajánlást, de később ez a jogkör csupán az adóemelést elfogadására vagy elvetésére korlátozódott. *Schramek* 2011. 26.

¹¹ Egy nádori porta alatt az 1647:36. tc. meghatározása szerint négy darab egyenként négy- vagy hatökrös ekével rendelkező jobbágygazdaságot értek.

¹² Az 1648. évi Sopron megyei portaösszeírásokat Vitnyédi István vezetésével hajtották végre. *Protocollum Comitatus Soproniensis*, tomus II. 281–293.

¹³ *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1681–1713. Budapest, 1991. 204., 422.

magyarországi működtetésére és fenntartására és az ténylegesen a rendeltetési helyére is jusson.

Noha az 1681. évi, Sopronban tartott országgyűlés eltörölte a repartíciós adórendszert, de a hamarosan meginduló ún. törökellenes felszabadító háborúban (1683–1699) ezt az adózási rendszert átalakított formában újra és véglegesen bevezették. Ekkor a települések jobbágygazdaságaira az összeírt nádori portaszámok alapján hadiadóként, a katonaság számára részben terményben, részben készpénzben nyújtandó ellátmány mennyiségét, a „porció” nagyságát [darabszámát] határozták meg.¹⁴ Ez a porció alapú adórendszer biztosította ugyan az éves hadiadó kivetésének kiszámíthatóságát, ugyanakkor a jobbágyok felismerte, hogy igaerejének csökkentésével egyúttal csökkentheti a reá kivethető hadiadó nagyságát. Ennek megfelelően, a jobbágyok egy jelentős része lecsökkentette állatállományát, oly annyira, hogy tudatosan zsellérsorba is kerülhetett. A locsmándiak panaszleveléből már a teljes adóelkerülés egy gyakorlati módszerét is megismerhetjük: „... de még Csak azok sem Succuralnak [vállalják fel] legh kevesebbet is az kik Eörökös jobbágyok valnanak, Esztendőnkint túllünk az Portio előtt [porciók összeírása előtt] el Szekvén máshová magokat reciupiálták [elbujtatták]; és határunk [ban] lévő fundusit [földjüket] egi pénz fizetsig nélkül usuallyak [használják].”¹⁵

A megyék adóigazgatási rendszerében az 1680-as évektől lényeges változások történtek. Annak érdekében, hogy a porták alapján kivetett adó nagyságát az adózók az állatállományuk csökkentésével illetve a jobbágyok zsellérállományba való kerülésével ne tudják csökkenteni egy, új vagyoni- és jövedelem-felmérési rendszerre, a dicális¹⁶ rendszerre tértek át, Sopron megyében ez az adóügyi váltás nagy valószínűséggel az 1698. esztendőre már megtörténhetett.¹⁷

A dicális rendszerben az egyes megyék a területükhöz tartozó települések adófizetési kötelezettségét az alábbi eljárás szerint határozták meg: összeírták jobbágygazdaságok vagyonosodását meghatározó, vagy azt befolyásoló tételeket. Így többek között a jobbágygazdaságok személyi állományának összetételét (pl.: gazda, családtag) a gazdálkodási terület és féleség nagyságát (pl.: szántó, rét, erdő, szőlőterület stb.), a megtermelt termékek fajtáját és mennyiségét (pl.: gabona, bor, méz stb.), az állatállomány fajtáját és számát. Majd kialakították a dica-kulcsot, azaz meghatározták, hogy az összeírásba felvett adott vagyonosodási tételek száma, nagysága hány dicának feleljen meg. Előbb jobbágy-

¹⁴ Schramek László: Adalékok a megyei adókezelés 18. század eleji gyakorlatához. In: Levéltári Közlemények 80 (2009) 34. Az egy katonának járó, természetben és pénzben biztosított ellátást nevezték porciónak.

¹⁵ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 21. d., iratköteg: 1723, Vmhez.) [Vmhez = vármegyéhez, vagy annak tisztségviselőihez írt folyamodványok]

¹⁶ A dica (magyarul rovás) adózáshoz való kötődése a középkorra nyúlik vissza, amikor a királyi adószedők egy-egy boton jelölték a falvankénti adófizető jobbágytelkek számát, azaz az adóegységek számát. A 17. század végétől a dica a jobbágyok vagyoni helyzetét, vagyis adózási képességüket kifejező mutatószám lett. Schramek 2009. 32.

¹⁷ A megye helységeire vonatkozó legkorábbi dica összesítő kimutatás az MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 10. iratdobozában az „1698. katonatartással kapcsolatos ügyek” feliratú iratkötegen olvasható.

gazdaságonként, majd falvanként összegezték a kapott dica számokat. Ezután a megyére kirótt adó összegét elosztották a megye összes dica számával. Így megállapították, hogy az adott megyében egy dicára (rovásra) mennyi adóösszeg esik. Az alkalmazott eljárás mód következményeként az egy dicára jutó adóösszeg nagysága megyénként változó értéket képviselt: 20 dénártól, 9 ft 36 dénárig.¹⁸ Sopron megyében az idevonatkozó levéltári ügyiratok alapján minden egyes kirótt 1 dica után 1754/55-ben 1 ft 12 dénár, 1761/62-ben 1 ft 50 dénár 1766/67-ben 1 ft 71 dénár 1775-ben 1 ft 58 dénár adóösszeget kellett befizetni.¹⁹

1687 októberében a magyar király és a magyar országgyűlés viszonylatában jelentős változás következett be, amikor is az országgyűlés elismerte a Habsburg-ház fiági örökösödését, ennek fejében pedig I. Lipót visszaállította az ország alkotmányát. Az 1708. esztendőben is lényeges változás történt, nevezetesen a hadsereg eltartására szükséges adót nem vetették ki Magyarország megkérdezése nélkül. Az eljárás, hogy a király Magyarországon a katonaság ellátására bizottságot hív össze, mely az adót megajánlja és a megyék között szétosztja, 1708-ban fordult elő először.²⁰

Végül is a magyar rendi országgyűlés egy erősebb haderejű magyar katonaság kialakítását és ezen hadsereg évi szükségletei szerint kivetendő hadiadó bevezetését [a nemesség adómentességét továbbra is fenntartva] az 1715:8. tc. 2. pontjában mondta ki: hogy mivel Magyarországot csupán nemzeti felkeléssel és a bandériumokkal elegendőképpen megvédelmezni nem lehet, „sőt inkább minden eshetőségre erősebb és úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, azt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet: ezért erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyűlésileg (hová tudomás szerint különben is tartozik) kell határozni.”

Az 1737/38. katonai adóévtől kezdődően az egyes Sopron megyei helységekre kirótt porciók összesített listájában már egy újabb adónem is megjelenik: nevezetesen minden egyes kivetett porció után 2 ft 85 dénár is fizetendő *pro Necessitatibus Domesticis* azaz a megyei szükségletek céljára, vélhetően a növekvő megyei adóügyi feladatok elvégzésének biztosítására.²¹ Ezek az összesített megyei porciólistákon az eddigi hadiadó összege mellett már az új (megyei) adó összege is megjelenik külön rovatban és e kettőnek a végösszege is (*in toto vero*). Valójában ezzel a megyei kasszába (*cassa domestica*) befizetendő összeggel a kirótt porciók utáni adózás végösszege megemelkedett.

¹⁸ Wellmann Imre: A parasztság helyzete az 1767. évi úrbérrendezés előtt In: Századok, 89 (1955/4-5) 561.

¹⁹ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 52.d., iratköteg: Közgyűlési jegyzőkönyvi fogalmazványok és iratok, Iratszám: 32. Uo. 63. d., iratköteg: Közgyűlési jegyzőkönyvi fogalmazványok és iratok, Iratszám: 21. Uo. 72. d., ügyirat: *Repartitio Quanti Contributionalis pro An[n]o Militari 1666/67*. Uo. 92. d., ügyirat: *Repartitio, 27 9bris 775 in Nemeskér Confecta*.

²⁰ Szabó Dezső: Az állandó hadsereg becikkelyezésének története III. Károly korában. In: Hadtörténelmi Közlemények 11 (1910) 35.

²¹ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 32. d., iratköteg: 1738, adózással kapcs. iratok.

A katonák kvartélyozása

A vizsgált időszakban – laktanyák hiányában – a Magyarországon tartózkodó, döntően német anyanyelvű hadsereg katonáit november 1-től április 30-ig magánházaknál (városi polgárházakban, de leginkább mezővárosi, falusi jobbágyházakban) szállásolták el, míg május elejétől október végéig a katonák szabadtéri táborokban éltek, illetőleg törökök elleni harci tevékenységet folytattak. A magyarországi török uralmat felszámoló katonaság többsége a császári hadseregben szolgált, amely évente 50–55.000 főből állt. Ennek a haderőnek nemcsak a megszervezése, mozgatásának összehangolása, hanem élelmezése is óriási feladatot rótt a Habsburg katonai vezetésre. A hadjáratok idején, tavasztól őszig általában raktárakból látták el a csapatokat. A katonák 3 napra elegendő élelmet vittek magukkal, amit a magazinokból utánszállítással pótoltak.

Nagy valószínűséggel egy ilyen katonai magazin készletét ismerhetjük meg abból a levéltári iratanyagból, amelynek fejlécén ez olvasható: „*Salamonfaj Postirunghoz rendelt helységeknek extractusa melyek[ben?] az 1709 9bris 1-től 1710 április utolsó napjáig ugyanazon Postirunghban lévő eő Fölsige Militiájának subventiojára való Naturáliákat kezemhez hozták.*”²² A három oldalnyi iratanyag közel hatvan helységből származó készpénzösszegeket, valamint gabona és takarmány mennyiségeket sorol fel, az alábbi rovatokban: *Készpénz, Ros köből, Zab köből, Masa[?], Szena funt.*

Az őszig tartó hadjáratok befejezésekor a helyzet megváltozott: a hadvezetés a csapatok java részét egész télen az országban tartotta, így tavasszal – jóval a török sereg megérkezése előtt – megkezdhette a felkészülést az ellenség fogadására. Egyebek mellett ezért [is] tudott katonailag a török fölé kerekedni.²³

Az 1683 őszén, királyi rendelettel bevezetett téli beszállásolás és kosztal való ellátás részét képezte a lakosságra kivetett hadiadónak, melyet pénzben és/vagy természetben hajtottak be. A lakosság részére a legsúlyosabb terhet éppen a beszállásolt katonáknak (november elsejétől, április végéig) napi élelmezési adagjuk (*oralis portio*) és lovaik takarmányozási adagjának (*equilis portio*) biztosítása jelentette. Az 1683. évi regulamentum a közkatonának járó napi ellátmány természetbeni mennyiségét (*oralis portiót*) két font (1,12 kg) kenyérben és egy font (0,56 kg) húsban szabta meg fejenként. A korabeli források az orális porció pénzértékét 6 krajcárban határozták meg. Köteles volt „a házigazda” a nála bekvartélyozott közkatonát lakóhelységben elhelyezni, őt takaróval ellátni és gondoskodni arról, hogy a háztartásában megfőzzék számára a kiutalt húst, levest vagy főzeléket. Ezt az ellátást *salganum*nak nevezték és ezért a megyei pénztár napi 1-2 krajcárt fizetett a házigazdának. A tűzifát, gyertyát és sót a lakosok és a katonák közösen használták.²⁴ Ez alatt azt kell értenünk, hogy a kvartélyos a szállásadó gazda tűzhelyét és

²² MNL GyMSMSL IV. A 1. b.) 16. d., iratköteg: 1710, hadiszolgálattal kapcsolatos irat.

²³ Varga János: A fogyó hold árnyékában. Gondolat Kiadó. Bp. 1986. 236.

²⁴ Schramek 2011. 49.

sókészletét használhatta étele megfőzéséhez, valamint annak mécsesével vagy gyertyájával világított.²⁵

A kvártélyok elfoglalásának szabályait az 1699. évi regulamentum tartalmazza. E szerint a megyei vezetők jelölték ki a katonák szálláshelyét a hadbiztosok jelenlétében. Ez utóbbi tisztségviselők név szerinti listát készítettek a beszállásolt katonákról, amelyeket átadtak a hatóságoknak. A közigazgatás képviselője ezért cserébe névre szóló kvártély-cédulát adott, amelyen feltüntették, hogy kit és hová szállásoltak el, és ennek birtokában az arra jogosultak elfoglalhatták téli lakhelyüket. A katonák kvártély-céduláikat távozásukkor nem a felettesüknek adták át, hanem a házigazdánál hagyták, hogy ők azokat eljuttassák az előljáróságnak, és az továbbítsa a hadbiztosságnak. A szállás kiürülését, a katona halálát, illetve lova pusztulását a házigazdának 24 órán belül be kellett jelenteni az előljáróságon, bírság terhe alatt.²⁶

A beszállásolási kötelezettség alól a nemesi és egyházi ingatlanok – már a középkor óta – mentességet élveztek. A mentesülő ingatlanok körét tovább bővítették: az iskolák és malmok (1711), majd a vámházak (1715), az allodiumok és kocsmák is mentesültek, végül a bírósági épületekre és a sörfőzdékre is (1723) kiterjesztették a mentességet.

A katonai egységek téli kvártélyozásáról fontos adatokat őriztek meg a diszlokációs (elhelyezési, széttelepítési) adatlapok. A következőkben az 1702. máj. 31. dátumozású, Sz. Miklos keltezésű diszlokációs adatlapok alapján a Marschillian ezred egységeinek Sopron megyei elhelyezését tekinthetjük át.²⁷

Ez a diszlokációs leírás 8 lapból áll, amelyből az ezredtörzs (*status regiminis*) és a huszonegy századból álló katonai egységek elhelyezési adatai ismerhetők meg. A Sopronba bekvártélyozott ezredtörzs három vezénylő tisztje (ezredes, alezredes és őrnagy) valamint az alájuk rendelt speciális katonai feladatkör végrehajtásával megbízott beosztottak (többek között számvevő, ezred-káplán, szekér-mester, élelmezési-mester, tábori csendőr az embereivel) összesen napi 112 porciót igényeltek.²⁸

A katonaság (1697., 1715., 1716. és 1720. évi) illetménytáblázata alapján egy gyalogezred az ezredtörzsből, két gránátos és tizenöt gyalogos századból tevődött össze.²⁹ A diszlokációs leírásban felsorolt huszonegy század közül kettő a „gránátos” fegyvernemhez tartozott (századonként napi 114 porció igényel). A maradék tizenkilenc „gyalogos” századból kilenc, századonként napi 174 porciót igényelt, míg a többi gyalogos század századonként napi 165, 160, 153 illetőleg 150 porciót igényelt, a létszámuknak megfelelően. Az egyes századokra vonatkozó diszlokációs adatlapokból megismerhető az egység megnevezése, (esetenként katonai azonosító száma), a tisztek rangja. Minden egye

²⁵ A tisztek tűzifa- és gyertya-ellátmányáról lásd: MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 23. d., iratköteg: 1726, közgyűlési jegyzőkönyvekbe fel nem vett iratok)

²⁶ Schramek 2011. 49.

²⁷ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 12. d., iratköteg: 1702, közgyűlési iratok.

²⁸ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 12. d., iratköteg: 1702, közgyűlési iratok.

²⁹ Schramek 2011. 206–219.

gyalogos- és gránátos századnál három tiszt szolgált (kapitány /*Kapitan, Hauptmann*/, hadnagy /*Leutnant*/ és zászlós /*Fandrich*/).³⁰

Ezek a diszlokációs adatlapokon egyrészt szerepel a helységek megnevezése, ahol az adott század katonái kvártélyoztak, másrészt az egyes helységekre jutó napi katonai porciók összege, valamint a teljes századra vonatkoztatott napi össz-porció igény, melyet többnyire a század katonai azonosító száma mellett is feltüntetnek. A tisztekre vonatkozóan megadják a napi *oralis* és *equilis* porció igényt. Ugyanakkor ezek a diszlokációs adatlapok nem sorolják fel a legénységi állomány rang szerinti megoszlását, viszont az egyes helységekbe beszállásolt legénységi állomány összesített napi porció igényét megadják. Mindenesetre megállapítható, hogy a katonai egységek egy adott helységbe történő téli kvártélyozásának tervezését és annak elszámolását megkönnyítette a „porció” mint a helységekre kivetett hadiadó alapmértékegysége darabszámának és a beszállásolt katonai egységek napi porcióigény számának összevetése. Amennyiben ugyanis az adott helységbe bekvártélyozott katonai egység napi porcióigénye és az adott helység napi hadiadó kötelezettsége azonos mértékű, akkor ez esetben a helység befizetendő hadiadóját éppen „fedezi” az ott elszállásolt katonai egységek porcióigényének biztosítása. Ha azonban a helységbe beszállásolt katonai egységek napi porcióigénye kisebb értékű, mint a helység napi hadiadó porció kötelezettsége, úgy ezt a különbözetet az érintett helységnek az elszámolásnál készpénzben pótlólagosan be kellett fizetnie. Az ilyen (kvártélyozással le nem fedett) porciót a korabeli ügyiratok „*vacans portio*”-nak nevezték; és esetenként „v”-vel rövidítették. A „*vacans portio*”-ra vonatkozó értelmezéshez lásd Csapod község kvártélyozási elszámolását.³¹

A diszlokációs adatlapokon megadott helységneveket követve megállapítható, hogy a *Marschilian* ezred egységei (a Sopronban bekvártélyozott ezredtörzstől eltekintve) a történelmi Sopron megye ma már döntően Burgenlandhoz tartozó területén foglalták el téli szálláshelyeiket. A századparancsnokok [Fertő]Szeleskúttól (ma Breitenbrunn) mint a legészakibb helységtől kiindulva, déli irányban Locsmándig (ma Lutzmannsburg) bezárólag alakították ki szálláshelyeiket illetőleg a századparancsnoki részlegeket. (Az összeírás idején a megye magyarok lakta területén mindössze négy helységben: Csepregen, Kapuvárott, Csornán és Szanyban volt törzstiszti katonai komfortigénynek megfelelő kvártélyház.) Annak idején – minden bizonnyal – elsősorban a tisztek megfelelő szintű elszállásolása és a századparancsnoksági helységek kialakítása jelenthetett a megyei (és a katonai) vezetőknek nehezen megoldható feladatot. Nagy valószínűséggel ennek a problémakörnek a szükségszerű megoldása is közrejátszhatott abban, hogy a megye elrendelte, hogy egyes települések saját költségükön ún. tiszti kvártélyházakat építsenek és működtessenek. Egyúttal a megye megszabta azt is, hogy az adott helység milyen katonai komfortfokozatú (törzstiszti, vagy kapitányi, vagy hadnagyai) tiszti házat építsen. Olyan megyei statutum azonban eddig az MNL GyMSMSL IV. A 1. b jelű levéltári iratok között

³⁰ A panaszlevelekben a hadnagyot gyakran *Laidinomnak*, a zászlóst *zászlótartónak* titulálják.

³¹ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 8. d., 1695 iratanyag: Vmhez.

nem bukkant elő, amely egy ilyen jellegű megyei rendelkezést tartalmazna, de a megyéhez írt néhány idevonatkozó panaszlevél részlete egyértelműen arra utal, hogy ilyen rendelkezés bizonyosan létezett:

(Mihályi, 1739) „[...] méltóztatott ennek előtte való Gyűlésének alkalmatosságával keményen és seriő [szigorúan] megparancsolni Mihályi lakosoknak helységekben az Tisztnak avagy kapitánynak való házát és épületet megh csinállyák”. (Ugyanezen panaszlevélből az is feltárul, hogy amennyiben a közösség nem építené fel ezt a tiszti kvártélyházat, úgy 40 Ft büntetést kellene fizetnie.)³²

(Fölső-, Közép- és Alsó Bük, 1751) A panaszlevél elején: „Minek utána az T. N. Vármegyének kvartély házok építettise eránt valo rendelése tudunkra esett volna [...]”. A levél középső részéből: „[...] porcionk Státussához képest ezen állandos kvartelj ház építettése s annak Conservatioja fölötébb nagy és majd elviselhetetlen terhünkre fordulván [...]”. A panaszlevél befejező soraiból idézet: „[...] az fölül említett épületnek elmaradásáért alázatosan könyörgünk [...]”.³³

([Fertő]Szentmiklós, 1752) „[...] az Tekintetes Nemes Vármegyének a Méltóságos Parhefeldt Herczegh regimentjéből egy kapitánt hozzánk quartelban kívánt adni [...] Ki is [...] nagyon szorongat az quartély háznak hamar való föl épittisire [...]”.³⁴

A felsorolt panaszlevelek levéltári adataiból kiindulva feltételezhető, hogy a vármegye a tiszti kvártélyházak építését az 1730-as évektől kezdődően rendelhette el. (Kétségtelen, hogy ezeknek a tiszti kvártélyházaknak a megépítése és fenntartása nem elhanyagolható többletkiadást jelentett az érintett helységek közösségének.

A Sopron megyei helységek tiszti kvártélyházairól az 1777-ben felvett összeírási adatok³⁵ szerint a megye³⁶ mezővárosaiban és falvaiban összesen 92 db tiszti kvártélyházat alakítottak ki. Ezek közül 9 db a „T” [=törzstiszti], míg 37 db a „K” [=kapitányi] katonai komfort fokozatú épület – helyiség illetőleg istállói loállás – számszerű követelményeinek felelt meg; a „H” [=hadnagyi] katonai komfort fokozatú épületek a fentieknél kevesebb számú helyiséggel és istállói loállással rendelkeztek.

Az egytelkes nemesség taxálása

Elvileg a nemesség minden tagja az adózás (a porció) kivetésétől mentesült. A köznemesség legalsó rétegét az egytelkes nemesek az úgynevezett kurialisták, valamint az armalisták alkották. Számuk a királyságban mindösszesen mintegy 7000 főre becsülhe-

³² MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 34. d., iratköteg: 1739, Vmhez.

³³ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 47. d., iratköteg: 1751, Vmhez.

³⁴ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 48. d., iratköteg: 1752, Vmhez.

³⁵ Sopron megye népesség-összeírási adatai a MNL OL 40342. sz. mikrofilmen, közte Sopron megye kvártélyházainak adatai: „Ö 192” (1777).

³⁶ Korabeli megyei viszonyokat ábrázoló térkép a „Magyarország Történeti Helységnévtára. Sopron Megye (1773–1808)” c. kiadvány mellékletében érhető el. Szerk.: *Borsodi Csaba*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1990.

tő. Az egytelkes nemesek gyakran ugyanolyan életszínvonalon tengették életüket, mint a jobbágyok. A kurialisták pusztán nemesi jogállású lakóházzal (udvarházzal, azaz kúriával) rendelkeztek, az armalistáknak pedig sokszor még „hét szilvafájuk” sem volt, pusztán címeres levelük (armális, latinul *litterae armales*). Noha az egytelkesek, a kurialisták és az armalisták elvileg legalábbis minden nemesi kiváltsággal rendelkeztek, a gyakorlatban ez nem érvényesült.³⁷ A század végén a tizenöt éves háború okozta pénzügyi terhek növekedésével ugyanis az országgyűlés 1595:5. és 1596:10. törvénycikkei az egytelkes nemeseket hadisegély adására kötelezték, azaz elrendelték megadóztatásukat, taxáltatásukat.

Ezt, illetve az 1598-tól a ház- avagy füstadó alkalmával szedett taxáltatást Sopron vármegye a vagyonuk arányában szabta ki. Sopron megyében „[...] a főispán tiltakozott az alispán és az esküdtek eljárása ellen, akik az egytelkeseket nem vagyonosságuk, hanem házuk nagysága alapján taxálták.”³⁸ A kurialisták és az armalisták lakóépületei azonban éppen a tulajdonosaik nemesi származása miatt a kvártélyozástól mentesültek.

Az 1596. évi taxalista összeírás felhasználásával, a kivetett taxa nagysága alapján, a taxált nemesek vagyoni rétegződése Sopron megyében az alábbi vagyoni differenciálódást mutatja: A taxalisták adójában a két szélsőség a 10 ft-os felső határ és a 25 d-os alsó határ volt. 1596-ban 13%-uk 2 ft-ot, 35 %-uk 50 d-t fizetett. A felső határba, a 8-9-10 ft-os taxák fizetésébe csak 5 nemes tartozott.³⁹

Panaszlevelek

A vizsgált időszak Sopron Vármegyei Nemesi Közgyűlésének iratanyagában (MNL GyMSMSL IV. A 1. b) számos panaszlevél is található. Az alábbiakban azokból a közösségi panaszlevelekből idézünk, melyeknek mondanivalója tipikusnak tekinthető, illetőleg jól tükrözi az egyes közösségek problémáit. Mielőtt azonban ezekből a közösségi panaszlevelekből idéznénk, okvetlenül érdemes megismerni Esterházy Pál nádor 1685. november 8-i írásos állásfoglalását a hozzá címzett panaszlevelekben foglaltakkal kapcsolatosan: „[...] Sürüen jönnek mindenfelől az Panaszok előnkben, hogy mindenféle gonoszságok, violentiák [erőszakosságok] és más mindennemű injuriák [igazságtalanságok] s rendetlenségek történ[tenek]”⁴⁰

Röjtök, 1682: A porták összeírásakor bizonyos puszták lakottak voltak, ma már nem azok. Kéri a porta számok ennek megfelelő csökkentését.⁴¹

Ebergőc, 1685: Ebergőciek panaszolják, hogy a falujukba a már bekvartélyozott katonaság mellé egy újabb katonai csoport érkezett negyednapra, kiknek sem szállásuk, sem ennivalójuk nem lévén „[...] űztek, kergettek, vertek bennünket [...] sokaknak

³⁷ Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Pécs, 2000. 150.

³⁸ Turbuly Éva: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1595–1608. Sopron, 2002. 36.

³⁹ Dominkovits Péter: Sopron vármegye XVI. század végi birtokos társadalma. In: Soproni Szemle 53 (1999/2) 99–122.

⁴⁰ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 5. d., iratköteg: 1685, közgyűlési iratok.

⁴¹ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 4. d., iratköteg: 1682, Vmhez.

kamaraiokat hatalmasul [=erőszakkal] föl vervin zabiokat, valamennyi volt, szalonnaiokat, elevenen sertis marhaiokat és más féle házi majorságokat el fogdosván, ruházatokat és magok eledelire nehezen szerzett kenyereket tár szekerekben föll rakván el vittik [...] Négy Gazda már kifogyván mindnekiül kénytelenek el szökny [...]”⁴²

(Fertő-) Szentmiklós, 1685: „A porták öszeírása óta a jószágukat sokan a porták közül kivették, így a portában maradtaknak egyre nagyobb terhet kell elviselni.”⁴³

Széplak, 1685: „Vagyon nálunk egy Uri személy Capitány ember, Vagyon mellette egy konyha mester, egy trombitás, egy kovács, egy szakács, és egy Inas, ezek maga asztalánál élnek.”⁴⁴

Muzsaj, 1692: „[...] minden esztendőben anyra terheltetünk Nimet tartással [=német anyanyelvű katonák kvártélyozásával és élelmezésével], győves-járossal [=átvonuló katonák ellátásával] és szekerezéssel [= katonaság részére előfogatolással, forspont szolgáltatásával] [...]”⁴⁵

Nagygeresd, 1698: Az évenként visszatérő áradások miatt nincs elegendő gabona- és szénatermésük. Emiatt vonóállataik elpusztulnak és csak kölcsönpénzből tudnak állatot vásárolni. „Mindezek mellett még a német tartás, a királyi adó, a földesúri szolgáltatások teljesítése lehetetlen.”⁴⁶

Kiscenk, 1722: „[...] ez a mastanyi rajtunk lévő Furrerrt [=szállásmestert] lehetetlen hogy mi eltarthassuk, mivel Feleséges, gyerekes és cselédes”⁴⁷

(Fertő-) Szentmiklós, 1736: „[...] szomszéd Helységeink Lakósi ami Határunkban, ugy Szeölő hegyeinkben számtalan Irtás szántó Földeket és Szeölőket Birnak /:jóll Lehet ugyan az Mghos [méltóságos] Uraságnak azokrul Desmát Földköblöt, és szeölőkről Desmát és Hegyvámot adnak:/ mind azonálta minket a Portioban semmit subleviálni [= támogatni, könnyíteni] nem akarnak [...]”.

Süttör, 1722: A panaszlevélből megismerhetők a tiszteknek (elsősorban a századparancsnokoknak) a nekik beszállásolásra felkínált jobbágyházakkal kapcsolatos kifogásaik, illetőleg az ezzel kapcsolatos megkövetelt komfortjavító módosításaik is: nevezetesen a szobában „uri ablakok” [= nagyobb felületű és jobb fényáteresztő képességű ablakok] felszerelése és a szoba „felpallózása”, valamint „zöld kályha” [= cserépkályha] rakatása. Meg kell jegyezni, hogy ezek a „kényelmi” kifogásolások onnan is eredhetnek, hogy a katonatiszteknek a nyugat-európai komfortos lakásokhoz képest egy azok átlagánál (véltetően) jóval alacsonyabb és szegényesebb szintű falusi jobbágylakásba kerülve kellett (volna) a századparancsnoki irodát kialakítani és a parancsnoki feladatokat ellátni.⁴⁸

⁴² MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 5. d., iratköteg: 1685.

⁴³ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 5. d., iratköteg: 1685, Vmhez.

⁴⁴ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 5. d., iratköteg: 1685.

⁴⁵ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 7. d., iratköteg: 1692, Vmhez.

⁴⁶ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 10. d., iratköteg: 1698, Vmhez.

⁴⁷ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 21. d.; iratköteg: 1722, Vmhez.

⁴⁸ MNL GyMSMSL IV. A 1. b) 21. d., iratköteg: 1723, Vmhez.

Egy másik panaszlevéből (Zsira, 1727) kiderül, hogy egy bekvártélyozott katonatiszt nehéz döntés elé állítja a helyi közösséget: vagy teljesítik a [panaszlevélben tételesen felsorolt] kilenc pontból álló ajándék [*discretio*] kívánságait „*avagy Más házot ujat Csinállyunk, avagy ezen föltet Discretiot megh adgyuk.*”⁴⁹ Jól érzékelhető, hogy a lakossággal szemben milyen nagy hatalommal és megfélemlítő erővel rendelkezettek a bekvártélyozott katonatisztek, hogy egy, a katonai regulamentum által is tiltott, a lakosságnak ugyanakkor jelentős anyagi megterheléssel járó kívánságlista teljesítését várják el a helyiektől. [Tudni kell, hogy a tisztek új ház építését nem követelheték meg, illetőleg ha a kívánt szobaszámot egy épületben nem lehetett biztosítani, akkor a szomszédos telkeken elhelyezkedő házakban található helységekkel is be kellett érniük. A kvártélyozásnál a regulamentumban a katonák részére engedélyezett lovak istállói állásszámát is biztosítani kellett.]

A magyar nemesség állásfoglalása az idegen ajkú katonai egységek magyarországi téli elszállásolásáról

A Habsburg Monarchia reguláris egységeinek magyarországi elszállásolása kezdettől, azaz az 1650-es évek elejétől kiváltotta az itteni nemesség ellenkezését, az országgyűlésen követelték a csapatkivonást. A török közelsége miatt erre természetesen az udvarban még csak nem is gondoltak, ezért a többnyire idegen ajkú fegyveres erők az országban maradtak.

Vonatkozó országgyűlési törvénycikkek:

1655:19. tc., „Az idegen katonaságot három év alatt ki kell vinni és az ország beleegyezése nélkül nem szabad behozni.”⁵⁰

1659:25. tc. „A külföldi katonaságot három év alatt vigyék ki: ... és az ország beleegyezése nélkül, bárkinek szavára s tanácsára be ne hozzák.”⁵¹

1662:1. tc. „[...] a hú karok és rendek... alázattal Ő felsége legkegyelmesebb tudomására hozzák, hogy az 1659-ik évi 25-ik t. cikkben említett német katonaságot, az ott kitett időben nemcsak, hogy nem vitték, hanem időközben is... más uj és számosabb német katonaságot is hozattak be, és ugyanez a német katonaság és annak vezetői szokatlanul élelmi szereket zsaroltak és ugynevezett ingyen szállásokat róttak ki és az ország törvénye szerint a katona szállásolástól mentes, úgy egyházi, mint nemesi curiákat szállásokkal terheltek s egyéb különféle és súlyos jogsérelmeket követtek el az országlakók azok jobbágyságai ellen [...]”.⁵²

Magyarország háborús terhelése a 17–18. század fordulóján

A királyi rendelettel Magyarországon a törökkel szemben harcoló idegen ajkú katonai egységek téli elszállásolása és napi porcióval való ellátása döntően a jobbágyságra, a job-

⁴⁹ MNL GyMMSL IV. A 1. b) 24. d., iratköteg: 1727, katonai vonatkozású irat.

⁵⁰ Magyar Törvénytár (1608–1667). Szerk.: dr. Márkus Dezső. Franklin Társulat. Bp. 1900. 595.

⁵¹ Magyar Törvénytár (1657–1740), Szerk.: dr. Márkus Dezső. Franklin Társulat. Bp. 1901. 155.

⁵² Magyar Törvénytár (1657–1740), Szerk.: dr. Márkus Dezső. Franklin Társulat. Bp. 1901. 225.

bágygazdaságokra hárult. A jobbágygazdaságokat e mellett továbbra is terhelték az úrbéri kötelezettségek (robot, dézsma, esetenként hegyvám, irtáspénz) teljesítése. Ilyen feltételek mellett a jobbágygazdaságok több esetben csak késve vagy kölcsön felvételével tudták teljesíteni a hadiadózási kötelezettségeiket.

A császári hadsereg téli porciószükségletét Magyarország és az örökös tartományok között osztották el, de nem arányosan. 1685-ben a katonaság havi porció igényének 70 %-át Magyarországra vetették ki, a többit Csehország, Morvaország, Szilézia, Felső-, Alsó- és Belső Ausztria (Stájerország, Karintia, Krajna) biztosította, 1686-ban a havi porció mennyiség 51 %-a terhelte Magyarországot és 49 %-a az örökös tartományokat, Cornaro velencei követ helyesen állapította meg, hogy a „*hadak nagyobb részét Magyarországnak kell eltartania az örökös tartományok könnyebbsége érdekében*”.⁵³

Miután Magyarország lakossága nem tudta a beszállásolt katonaságot hiánytalanul ellátni, napirenden voltak a lakossággal szembeni katonai zaklatások, hatalmaskodások, s a tiszték meg sem kísérelték felderíteni az igazságot, megbüntetni a kegyetlenkedőket. Ezt az áldatlan helyzetet tükrözi Rabutin generális 1697-ben írt jelentésének egyik részlete: „*Szánakozás fogja el lelkemet, akár a hadak, akár a szegény nép nyomorúságát tekintem. Ennek nem lévén miből elégítse ki amazokat, a katonaság az iránt sürget, engedném meg, hogy maguk hajthassák be szükségleteiket. Én ezt kénytelen vagyok meg engedni azoknak, kik valóban nagy szükségét szenvednek, inkább áldozván fel a népet, mint a hadsereget.*”⁵⁴

Esterházy Pál nádor a háború nyolcadik évében 30 millió forintra becsülte Magyarország pénzben és terményben kifizetett – tehát csak a kimutatható – adóját, ami a háborús pusztításokkal együtt joggal váltotta ki az aggodalmát: „*A legmélyebb fájdalommal kell Felsegednek a legalázatosabban feltárnom, hogy miként és mi módon jutott Magyarország végső nyomorúságára. Az országot, amely szinte a háború székhelye lett, a legsúlyosabban megterhelték adókkal. Úgy tűnik, mintha az lenne a szándék, hogy Magyarországról a lakosságot kiirtsák, s azt vadállatok tanyájává tegyék, noha 300 esztendőn át ontotta vérét a kereszténységért, s védte a törökkel harcolva a szomszédos országokat.*”⁵⁵ A nádor levele 1690 novemberében kelt. Ezt követően még nyolc háborús esztendő telt el a törökellenes felszabadító háború befejezéséig.

⁵³ Varga János: A fogyó félhold árnyékában. Gondolat Kiadó. Bp. 1986. 244. (Varga 1986).

⁵⁴ Varga 1986. 243.

⁵⁵ Varga 1986. 243.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Lengyel Tünde

Diana Duchoňová: Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť (Esterházy Miklós nádor. Udvari társadalom és az arisztokrata mindennapok)
Bratislava: HÚ SAV – Veda 2017, 560 oldal

Esterházy Miklós politikai pályáját gyakran üstököshöz hasonlítják, hiszen hozzá hasonló karriert a 17. században nem sokan futottak be. Míg a magyar historiográfia több műben is méltatta működését (pl. Szalay László és Salamon Ferenc 1863-1870 között kiadott háromrészes munkában, Csapodi Csaba 1942-ben, vagy Péter Katalin 1985-ben), a szlovák történeti irodalom nem szentelt figyelmet Esterházy Miklósnak. Ez a megállapítás 2013-ig volt érvényes, amikor megjelent Diana Duchoňová 2010-ben megvédett doktori disszertációja, *Palatín Mikuláš Esterházy a jeho dvor. Spoločnosť, normy, rituály každodennosti* (Esterházy Miklós nádor és udvara. Társadalom, normák, a mindennapok rituáléi) címmel. Az ismertetett mű ennek javított és kiegészített változata, amely néhány új fejezettel, valamint gazdag képanyaggal kiegészítve jelent meg a Szlovák Tudományos Akadémia Veda kiadójában. A második kiadást elsősorban az ösztönözte, hogy az első (bár nem magas példányszámú) alig néhány nap alatt elfogyott.

A bemutatott mű rendkívül alapos kutatómunka eredménye. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában 15, a Szlovák Nemzeti Levéltárban 4 fond lett feldolgozva, de ezen kívül további néhány tucat a Győri Egyházmegyei Levéltárban, a bécsi Österreichisches Staatsarchivban, a MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában, a biccsei, nyitrai, modori, nagyszombati és Pozsony megyei levéltárakban, Pozsony Város Levéltárában és a Szlovák Katonai Levéltárban, valamint több könyvtárban is. A dolgozat végén több száz tétel utal a felhasznált irodalomra.

Esterházy Miklós nádor életét, karrierjét a mű az első fejezetben mutatja be, amelynek már a címe, „Homo novus a Magyar Királyság élén” sokat elárul a politikus felemelkedéséről. Betekintést ad az Esterházy család eredetébe és bemutatja Miklós ambiciózus és határozott törekvését, amely az országos méltóságok közül a legmagasabbik elérésével jutott a tetőpontjára. E bámulatos pályáivben rendkívül fontos szerepet játszott két házassága, amelyek tehetségéhez megteremtették a kellő birtok- és anyagi hátteret. Mindkét esetben gazdag özvegyekkel lépett frigyre: Magócsy Ferencné Dersffy Orsolyával, aki Munkács, Lánzsér, Lakompak, Zólyom és Regéc birtokokat hozta a házasságba; majd Orsolya halála után Thurzó Imréné, Nyáry Krisztinával Biccse és Rihónó került a kezébe. A többi birtokról, kastélyról és palotáról is, amelyet Esterházy más módon szerzett, szintén ebben a részben olvashatunk.

A második, legterjedelmesebb fejezet több mint kétszáz oldalon mutatja be a nádori udvart, mint összetett társadalmi rendszert. Választ ad arra a kérdésre, mi befolyásolta a Mohács utáni Magyarországon az arisztokrata udvarok kialakulását, és milyen körülmények irányították fejlődésüket. Az udvar zárt, szigorú és pontosan megszabott szabályokon alapuló társadalom volt, amelyben a rendet kemény rendeletek szabták meg. Aki megfelelt a szigorú fegyelem követelményeinek, komoly udvari karriert érhetett el. Ennek a lépcsőit mutatja be a fejezet záró része, valamint ismerteti az udvarban tevékenykedő udvaroncok és familiárisok egész skáláját, és aprólékos képet kaphatunk az egyes udvari funkciókról. Esterházy Miklós udvarában több száz személy töltött be különféle tisztséget. Sokan közülük örökölték a funkciót, illetve az állás lehetőségét, vagy továbbadták fiaiknak, így több generációs alkalmazottakkal is találkozhatunk. A könyvben feltárul ennek a bonyolult familiáris-udvaronc rendszernek a háttere, de képet kapunk például a fizetésekről és más jutalmakról is, amelyek a szolgáltatért jártak.

A harmadik, ugyancsak terjedelmes fejezet a mindennapi élet különböző problémáit vizsgálja, de legfőképp a családi életre koncentrál. Az első témakör a család utánpótlásának, a gyermekek születésének kérdéseit veti fel. Esterházy Miklós tíz gyermek apja volt, de a legközelebbi családtagok közül néhányan sokkal több gyermekkel lettek megáldva. Ezek születése, a szülők és a környezet hozzáállása az „új vendég” jöveteléhez, illetve a keresztelővel kapcsolatos kérdések vizsgálata után a szerző kitér a nevelés és tanulás, illetve taníttatás tárgyalására, majd a házassági stratégiák felvázolására. Mivelhogy a házasságok elsősorban a kapcsolatokról és birtokokról szóltak, megtervezésükre nagy figyelmet fordítottak. A következő alfejezetek az arisztokrata udvarokban szokásos egészségügyi ellátásról, valamint az elkerülhetetlen halálról és temetések szertartásáról értekeznek. Rendkívül érdekes adalék a nagyszombati Esterházy-kripta feltörésének és kirablásának eddig ismeretlen története, amelyre az 1970-es évek második felében került sor.

A függelékben a szokásos összefoglalón kívül rövid áttekintésben jelennek meg az Esterházy családtagok, valamint egynéhány rokon család tagjának, illetve a korszak befolyásos személyiségeinek legfontosabb adatai, majd a már említett segédapparátus. A könyvet közel 300 illusztráció gazdagítja, amelyek között eddig még nem publikált képeket is talál az olvasó.

Összegezve elmondható, hogy Diana Duchoňová Esterházy Miklós életét és udvarát bemutató könyve rendkívül alapos tudományos munka, amelyet nemcsak a kora újkorral foglalkozó szakemberek, hanem a történelem iránt érdeklődő laikus olvasóközönség figyelmébe is ajánljuk. A tervezett német nyelvű fordítás mellett kétségtelenül egy magyar verzió is nagy érdeklődésre számíthatna.

Horváth Antal könyve egyike azoknak a helytörténeti műveknek, amelyek meghatározó alpmunkák lesznek a térség történetének kutatásában. Gazdaságtörténeti könyv esetében, különösen, ha az egyetlen járás történetének egy évtizedét mutatja be, a 300 oldalt meghaladó terjedelem igen alapos feldolgozásra utal. A könyv a következő négy fejezetből áll: A csepregi járás és gazdatársadalma; Az állami beavatkozástól a hadigazdaságig; A háború után; A mezőgazdaság újjászervezésének ellentmondásai, 1945–1949.

A szerző a könyv elején meghatározza a könyv megírásának céljait és beavatja az olvasót annak módszertanába is. Elsődleges feladatának az objektivitást tekintette, hogy ne a különböző ideológiák mentén, hanem a pusztán tények alapján írja meg a könyvet. Hasonlóan a Chernelházadamonyáról írt könyvéhez (Horváth Antal: Chernelházadamonya a történelem szélárnyékában. Szombathely, 2014), a jelen kötetben is a gazdálkodók szempontjából kívánta megírni ezt a nehéz időszakot.

Horváth Antal a feldolgozás térbeli határait szülőföldjének területére, a Csepregi járásra korlátozza, de ahol kell, Sopron vármegyére is kiterjeszti. Ennek során a válogatás jelentette az egyik legnagyobb feladatot, a források mennyisége miatt. A levéltárakban a csepregi főszolgabíró, főjegyző iratai segítettek a néhol jelentkező hiányokat áthidalni. A legnagyobb hiány a háború alatti alispáni iratok selejtezése vagy átcsoportosítása miatt adódott.

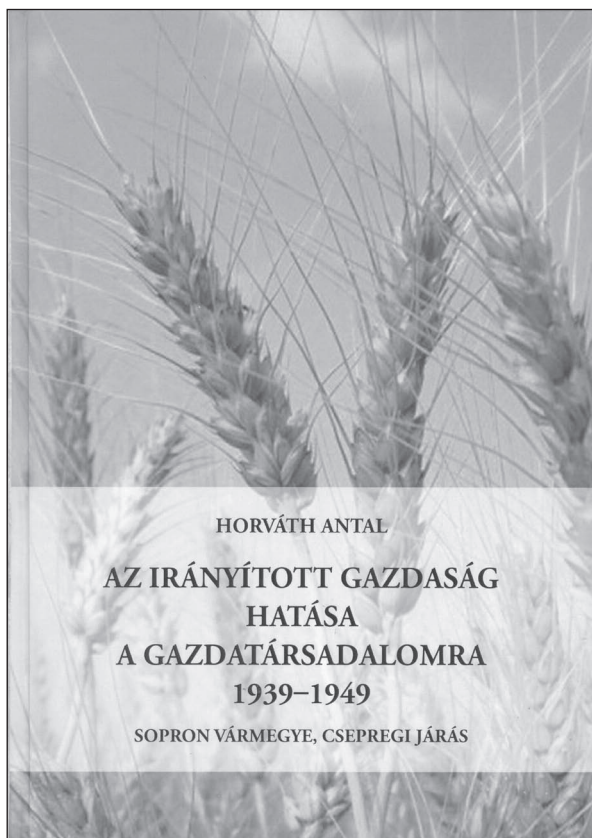
A könyv olyan részletességgel elemzi a Csepregi járás gazdaságtörténetét, ahogy azt korábban még egy monográfia sem tette. A kötet jelentős mennyiségű statisztikai adatot tartalmaz, amelynek összegyűjtése és elemzése tudományos igényű. A monográfia a történelem egy olyan kiragadott időszakáról szól, amikor a korábban bizonyoságnak vett gazdasági, politikai és erkölcsi princípiumok megváltoztak, átalakultak és új, bizonytalan irányt vettek.

A kötet nagy mennyiségben tartalmaz statisztikai adatokat és térképeket. Értelmezésüket szerencsére a szerző nem bízta az olvasóra, hanem mélyreható elemzést ad hozzájuk, legtöbbször teljességgel indokolt módon, bizonyos esetekben azonban túlzóan sok magyarázattal látja el forrásait. A könyv lábjegyzetelése kiváló, megfelelő mértékben súlyozott, minden adata pontosan hivatkozott, ami tökéletesen visszakereshetővé, ellenőrizhetővé teszi a munkát.

Bár a könyv a gazdaságról, sőt az irányított gazdatársadalomról szól, a szerző nem egy fejezetben további témákat is beemel a szövegbe. Ilyen az első fejezetben a mezőgazdasági termelés feltételeinek leírása, amelyből a térség földtani felépítésén át az éghajlatig szinte mindent megtudunk. Az informatív, azonban a szűk téma szempontján túlmutató

részletek ismertetése végig kíséri a könyvet, és többek között ennek is köszönhető annak terjedelmes volta. Ugyanakkor viszonylag kevés kitekintést kapunk arról, hogy a Csepregi járásban történtek hogyan illeszkednek bele az országos eseményekbe, mennyire tér el a Csepregi járás gazdasága más járásokétól, vagy épp mennyire tagozódik bele az országos rendszerbe. A törvénykezési szintekről, határozatokról, direktívákról és azoknak hatásairól bár kapunk tudósítást, a részletesebb összehasonlítás azonban már egy újabb munka feladata lesz.

A Horváth Antal által írt monográfia a maga nemében unikális, hiánypótló munka, amely mögött óriási mennyiségű, minőségi szakmai munka áll. A kiadvány magában foglalja a legfontosabb és legpontosabb adatokat, elemzéseket a térség gazdaságáról, és ezáltal annak politikai és társadalmi életébe is bepillantást nyerhet az olvasó. A könyv nagyban hozzásegítheti a szakmát ahhoz, hogy még teljesebb képet kaphassunk a térség gazdaságtörténetéről.

A két közgyűlés közötti időszakban az elnökség látja el azokat a feladatokat, amelyek az egyesület alapszabálya szerint a széles tagság, azaz a közgyűlés hatáskörébe tartoznak. Köszönet jár az elnöki feladatok ellátásához kapott támogatásért Perkovázt Tamás és dr. Krisch Róbert alelnököknek, dr. Boronkai László titkárnak, dr. Rumpf János jegyzőnek, dr. Kerekes Istvánnak, a gazdasági ügyek ellátójának, dr. Barkó Péter jogtanácsosnak és Hillebrandt Györgynek, aki a pénztárosi feladatokat látta el. A 2017. évben is megtartottuk a törvényesen előírt elnökségi üléseket, ahol megbeszéltük a folyó ügyeket és meghoztuk a szükséges határozatokat, amelyek az Egyesület honlapján elérhetők.

Az elnökség megbízásából a szakbizottságokban végzett aktív munkát a Heimler Károly Természeti, Környezetkultúra és Idegenforgalmi Szakbizottságban dr. Varga Mária és Horváth Sándor, a Peéry Rezső Ifjúsági Szakbizottságban dr. Németh Ildikó, a Csatkai Endre Várostörténeti Szakbizottságban ifj. dr. Sarkady Sándor, a Winkler Oszkár Építészeti Szakbizottságban Nemes András és dr. Veöreös András, és a több bizottsági területen is fáradhatatlanul tevékenykedő Andrassy Péter. Mindannyiuk önzetlen munkáját köszönet illeti, mint ahogy köszönet jár a Soproni Szemle kuratóriumi tagjainak és elnökének, dr. Bartha Dénesnek is.

Elvégeztük a tagsági viszony alapszabályunkban rögzített felülvizsgálatát, és sajnálatos tapasztaltuk, hogy tagságunk létszáma 18 fővel csökkent, részben elhalálozás, részben a kétéves tagdíjhátralék miatt.

Közszolgálati feladatok ellátása

Egyesületünk elnöke szavazati joggal részt vesz az Önkormányzat Városfejlesztési Bizottságának munkájában, valamint ő tölti be a Városfejlesztési KFT Felügyelő Bizottságának elnöki tisztségét is. Ennek keretében képviseli az elnökség és tagságunk véleményét, és nevükben javaslatokat nyújt be városunk fejlesztését és fejlődését érintő kérdésekben a bizottság ülésein. Ez a funkció tényleges betekintést nyújt, javaslattevési lehetőséget biztosít tagjaink részére a város fejlesztését érintő kérdésekben.

Építési Szakbizottságunk a városrendezési elképzeléseinek véleményezésével, szakmai észrevételeivel segíti az önkormányzat munkáját. Az egyesület részt vesz a város közösségfejlesztési pályázati rendszerének kidolgozásában. A helyi akciócsoport háromtagú vezetésében az önkormányzat és a vállalkozások mellett az egyesület a civil oldal képviselőjét látja el.

Változatlanul támogattuk a Soproni Szemle megjelenését és megszerveztük a lap terjesztését a Széchenyi István Gimnázium diákjainak önkéntes munkája, illetve a Pannon Work segítségével. Egyesületünk a nemzeti ünnepek alkalmából rendezett ünnepségeken koszorúzott a tagság nevében.

Önállóan szervezett és részvételünkkel tartott rendezvények, események

Ebben az évben is megrendeztük a Szárhalmi erdőben a hagyományos tavaszi orchidea-túrát 42 fő részvételével. Szeptemberben a TAEG-gel közösen megtartottuk a Kilátók Napja ünnepséget a Károlymagaslati kilátónál. Folytatódott részvételünkkel a népszerű „Virágos Sopron” előadás-sorozat. Heimler Nándor Környezetvédelmi Szakbizottságunk javaslatára a legszebb virágos házak tulajdonosainak könyvet és emléklapot adtunk át. Sopron Város Napja alkalmából Építési Szakbizottságunk ajánlásával Egyesületünk az 2017. évi Winkler Oszkár emléktáblát a Sopron, Lajta köz 1. alatt található Anasztázia villának adományozta, annak példaszerű helyreállításáért.

Emléktáblát avattunk a család hozzájárulásával és a Soproni Egyetem részvételével Stassney professzor emlékére volt lakóházán az Alsólőver utcában. Megemlékeztünk Kitaibel Pál születésének 260.évfordulójáról és megkoszorúztuk az emléktábláját. Részt vettünk a Nemzeti Sírkert Bizottság soproni csoportjának munkájában, a sírok tisztításában. Halottak napja alkalmából megkoszorúztuk az Egyesület korábbi elnökeinek sírját. Több szervezettel közösen megszerveztük korábbi elnökünk, a tavaly elhunyt dr. Kubinszky Mihály egyetemi tanár emlékére rendezett építész konferenciát.

A Sopron és Bécsújhely közötti vonatközlekedés megindulásának 170. évfordulója tiszteletére szervezett ünnepség rendezésében a Corvinus kör, a GYSEV Zrt, és a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara mellett egyesületünk is részt vett.

Pénzbeli támogatást nyújtottunk ifj. dr. Sarkady Sándornak helytörténeti vonatkozó-sú könyvének kiadásához.

2018. évi terveink

Egyesületünk 2019-ben ünnepli alapításának 150. évfordulóját. A méltó megemlékezéshez az előkészületeket ebben az évben meg kell kezdeni.

2018-ban a hagyományos programok folytatását is tervezzük. Márciusban meghirdetjük a Winkler Oszkár-elismerés pályázatát, májusban megrendezzük az Orchidea túrát a Szárhalmi erdőben, szeptemberben a Világörökség napján a Károly-magaslati kilátó napját, szeptember 29-én, városunk védőszentjének napján átadjuk a Winkler Oszkár-emléktáblát, amelyet Soltra E. Tamás készített, egyesületünk megrendelése alapján.

Gazdasági beszámoló

Egyesületünkben 2017. év során **402** fő fizetett tagdíjat. A tagoktól a Szemle árával együtt befolyt összeg **1.034.500** forint volt.

Kiemelt támogatóinktól, az együttműködési megállapodások alapján – TAEG Zrt, Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata, Elzett Felületkezelő Kft, GYSEV Zrt, Csonka és Fiai Kft – összesen **1.100.000 Ft** támogatást kaptunk. Egyéni tagjaink **578.000 Ft**-tal támogatták munkánkat.

Az elnökség köszönetet mond mindazoknak, akik 2016. évi személyi jövedelemadójuk **1 %-át** 2017-ben Egyesületünk javára ajánlották fel. Ebből **77.386 Ft** bevételünk származott, amivel rendezvényeink megvalósításához járultunk hozzá.

Egyesületünk tagdíjbevételei működési költségeinket fedezik, amelyek évek óta mintegy 450-480.000 Ft összeget tesznek ki (ezek közül a legjelentősebbek: posta- és telefonköltségek, könyvelési díjak, bankköltségek, a Szemle kézbesítési díjai).

Jelenleg **12** millió Ft tartalékkal rendelkezünk, ami a későbbiekben a nagyobb léptékű felújítási munkák (pl. Flandorffer síremlék) és a Soproni Szemle további kiadásának fedezetéül szolgál. Egyesületünk pénzügyi helyzete stabil, a különféle hatósági előírásoknak rendben, határidőre eleget tettünk.

Az elnökség a 2017. december 6-án tartott ülésén elfogadott határozatával úgy döntött, hogy 2017. évre a **tagdíjak változatlanok maradnak:**

aktív munkavállalóknak **1.600.- Ft/év**, Soproni Szemlével együtt összesen: **4.000.- Ft/év**, nyugdíjas tagjainknak **700.- Ft/év** Soproni Szemlével együtt összesen: **3.100.- Ft/év**.

Kérjük, hogy tagdíjukat az OTP-nél vezetett 11737083-20007016 bankszámlaszámon szíveskedjenek befizetni. Itt szeretnénk felhívni a figyelmet az idei felajánlások lehetőségére és kérjük, hogy személyi jövedelemadójuk 1 %-át ebben az évben is Egyesületünknek ajánlják fel, melyhez az adóbevallás Rendelkező nyilatkozatára az Egyesület

19884581-1-08

adószámát kérjük feltüntetni. Felajánlásukkal zavartalan működésünk biztosításához nagymértékben hozzájárulnak.

A Soproni Szemle Alapítvány közleményei

Szerzőink, akik 2017-ben lemondtak a honoráriumról a Soproni Szemle Alapítvány javára:

2017/1. szám: a Scarbantia kötet összes szerzője

2017/2. szám: Sági Éva és Veöreös András

2017/3. szám: Fülöp László, Hamerli Petra, Kövér György, Lakatos Bálint és Soós Viktor Attila

2017/4. szám: a Soproni Múzeum 15 munkatársa

A Soproni Szemle Alapítvány ezúton fejezi ki köszönetét a személyi jövedelemadó 1 %-ának felajánlásáért. A 2016. évi összeg, melyet az Alapítvány 2017-ben kapott meg, 59.787,- Ft volt. Ezen összeget az Alapítvány működési költségeinek finanszírozására fordította.

Kérjük, támogassa továbbra is személyi jövedelemadójának 1 %-ával a Soproni Szemle folyóirat további megjelenését biztosító Soproni Szemle Alapítványt.

Adószámunk: 18515508-1-08

E számunk szerzői |

Csekő Ernő főlevéltáros, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára,
cseeko@freemail.hu

Gerencsér Péter óraadó oktató, SZTE BTK, Vizuális Kultúra és Irodalomelmélet
Tanszék, 6722, Szeged, Egyetem u. 2. gerencser77@gmail.com

Horváth Antal ny. tanár, 9730 Kőszeg, Velemi út 7/E horvantal@freemail.hu

Horváth Csaba Sándor történész, adjunktus, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere
János Kar, Győr, Liszt Ferenc u. 42. horvath.csaba@ga.sze.hu

Horváth László ny. mérnök, 1143 Budapest, Semsey Andor u. 9,
horvathdeak@tvnetwork.hu

Józan Tibor elnök, Soproni Városszépítő Egyesület, 9400 Sopron, Új u. 4.
jozan.tibor@mailmax.hu

Lengyel Tünde tudományos főmunkatárs, Szlovák Tudományos Akadémia Törté-
nettudományi Intézete / Historický ústav SAV, Klemensova 19, 814 99 Bratislava
tundelengyelova@gmail.com

Osváth Ádám történész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
zaphirusz@hotmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2018/1

WIRTSCHAFT UND POLITIK IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 20. JAHRHUNDERTS

PÉTER GERENCSÉR: Die Konflikte der Gemeinden Kapuvár und Garta von der Rivalisieren bis zur Union	3
CSABA SÁNDOR HORVÁTH: Die Benutzung und die Interessensvertreter der Lokalbahn zwischen Pressburg und Ödenburg bis 1920	27
ERNŐ CSEKŐ: Angaben und Quellen zur Geschichte der wirtschaftlichen Vernichtung des Ödenburger Judentums 1944. III. Die Gewerbetreibenden	43
ANTAL HORVÁTH: Die Verpflegung der Roten Armee: Schadloshaltung am Beispiel des Soproner Komitates und des Csepreger Bezirks	62

KLEINERE MITTEILUNGEN

LÁSZLÓ HORVÁTH: Einige Angaben zur Kriegssteuerverpflichtung des Soproner Komitates und Winterquartierung der Soldaten (1648–1750)	95

BÜCHERSCHAU

TÜNDE LENGYEL: Diana Duchoňová: Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť (Palatin Miklós Esterházy. Hofgesellschaft und Alltagsleben der Aristokratie) Bratislava: HÚ SAV – Veda 2017.	108
ÁDÁM OSVÁTH: Antal Horváth: Die Wirkung der kontrollierten Wirtschaft auf die Landwirtengesellschaft 1939–1949, Soproner Komitat, Csepreger Bezirk. Szombathely, 2017.	110

MITTEILUNGEN DER REDAKTION

TIBOR JÓZAN: Jahresbericht über die Tätigkeit des Soproner Stadtverschönerungsvereines im Jahre 2017	112
Mitteilungen der Stiftung Ödenburger Rundschau	114